

ISSN 2304-7410

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК**

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

3(19)-2012

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK**

**PRECARPATHIAN BULLETIN
OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

Idea

3(19)-2012

Ivano-Frankivsk
2012

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК**

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК НТШ**

Думка

3(19)-2012

Івано-Франківськ
2012

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт.техн.наук В. М. Мойсишин

Думка

У випусках серії “Думка” публікуються наукові матеріали за напрямками:

Філософія
Психологія
Історія
Етнологія
Політологія

Редактори: докт.філос.наук С.М.Возняк, докт.іст.наук Я.І.Мандрик,
докт.політ.наук І.С.Монолатій

Відповідальні секретарі: канд.філос.наук М.Ю.Голянич, канд.іст.наук
В.З.Дебенко, канд.соціол.наук Ю.В.Мислюк

Редакційна колегія:

докт.філос.наук В.С.Возняк (Дрогобич), докт.філос.наук Д.І.Дзвінчук,
канд.філос.наук О.І.Іваненко (Санкт-Петербург, Росія), докт.філос.наук
С.Р.Кияк, докт.філос.наук В.К.Ларіонова, докт.філос.наук Д.М.Скальська;

докт.психол.наук О.Богдашина (Лідс, Великобританія), докт.психол.
наук З.С.Карпенко, докт.психол.наук О.А.Ліщинська, докт.психол.наук
Л.А.Мойсеєнко, докт.психол.наук В.П.Москалець, докт.психол.наук
Л.Е.Орбан, докт.психол.наук М.В.Савчин (Дрогобич), докт. психол.наук
О.Б.Старовойтенко (Москва, Росія);

докт.іст.наук В.В.Грабовецький, докт.іст.наук О.С.Жирноклеєв, канд.
іст.наук А.Г.Кифішин (Москва, Росія), докт.іст.наук Г.К.Кожолянко
(Чернівці), докт.іст.наук В.М.Клапчук, докт.іст.наук М.В.Кугутяк, докт.іст.
наук В.В.Марчук, докт.іст.наук Б.П.Савчук, докт.іст.наук П.С.Сіреджук,
докт.іст.наук П.С.Федорчак;

докт.політології А.Адамчек (Пйотрков Трибунальський, Польща),
докт.політ.наук С.М.Дерев’янка, докт.політ.наук І.Т.Зварич, докт.політ.
наук В.Й.Климончук, докт.політ.наук М.М.Нагорняк, докт.політології
В.Парух (Люблін, Польща), докт.політ.наук Т.П.Федорчак, докт.політ.наук
І.Є.Цепенда.

ЗМІСТ

ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА
3(19)-2012

Науковий журнал
Виходить у чотирьох серіях
**ЧИСЛО, СЛОВО,
ДУМКА, ПУЛЬС**
(по випуску
кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 14628-3599
від 10 жовтня 2008 р.,
видане Міністерством
юстиції України

ЗАСНОВНИКИ:

Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка

Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника

Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу

Івано-Франківський
національний медичний
університет

ІСТОРІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

І. П. Макаровський

Світ живопису Тараса Шевченка
(до 200-річчя від дня народження
українського генія) 9

С. М. Генік

Степан Руданський – лікар, громадський
діяч, класик української літератури
(до 180-річчя від дня народження) 50

Л. В. Білоус

Ідеї національного відродження в русі
українських шістдесятників 55

Н. А. Петруня-Пилявська

До питання про нерозривність процесів
культуро- та етногенезу в палеолітичній
культурі України 65

І. П. Макаровський

Пам'яті душпастиря Євстахія Мацькова . 72

Я. І. Мандрик

Кадрове забезпечення нафтогазового
комплексу України 80

Р. Б. Пуйда

Історія розвитку нафтогазової справи на
Прикарпатті в післявоєнний період 90

ФІЛОСОФІЯ

О. Б. Гуцуляк

Тарас Шевченко як представник «штур-
мерського» міфромантизму 93

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

76025

м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79,
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка,
тел. (380-3422) 72-71-31,
e-mail: math@nung.edu.ua
<http://pvntsh.org.ua>

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за ухвалою
Президії Івано-
Франківського осередку
Наукового товариства
ім. Шевченка

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2012

© Видавництво «Плай»
ЦІТ Прикарпатського
національного універ-
ситету імені Василя
Стефаника

Д. М. Скальська
Екзистенціальна філософія: пізнання
людських реалій та цінностей 100

Я. С. Гнатюк
Світовий дух і концептуальний персо-
наж: два суб'єкти історії філософії як
філософської логіки 109

М. М. Палагнюк
Гендерна проблематика: історико-
філософський аналіз 118

О. В. Пішак
Вплив сучасних інформаційних техно-
логій на формування моральнісної куль-
тури майбутніх фахівців нафтогазової
промисловості 125

ПСИХОЛОГІЯ

О. А. Донченко
Деякі аспекти формування сучасного
поля інтерсуб'єктивності 136

Л. А. Мойсеєнко, Л. М. Шегда
Формування мислення майбутнього
інженера в процесі вивчення матема-
тики 147

І. М. Ралько
Динаміка переходу здібностей у
геніальність: психологічний аспект
аналізу 161

Ольга Климишин
Психологічне обґрунтування феномену
релігійної віри 170

О. В. Чудакова

Соціально-психологічні чинники поширення деструктивних ідеологій у молодіжному середовищі 178

ПОЛІТОЛОГІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ

С. В. Адамович

Соборність незалежної України: дезінтеграційні чинники та спроби консолідації суспільства в історичній ретроспективі ... 188

Ю. В. Мислюк

Гібридність політичної системи України: на шляху до модернізації 196

Х. І. Федорів

Поняття виборчої системи та її характеристика 205

І. С. Монолатій

Стратегія Габсбургів в освіті: загальноімперські тенденції та західноукраїнські реалії 215

М.В. Лазарович

«Всі громадяни України – рівноправні...» (до питання про засади етнополітики Другого Гетьманату) 226

Р. Б. Пуйда

Парламентська діяльність УНДО у працях українських громадсько-політичних діячів і тогочасних радянських і польських науковців 236

Л. Я. Венгринюк

Реалізація політики пам'яті: регіональний вимір (на прикладі м. Івано-Франківська) 243

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Н. А. Петруня-Пилявська

Яскрава сторінка козацької героїки (з нагоди публікації монографії І. П. Макаровського «Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України» (до 390-річчя від дня його смерті)	253
Відомості про авторів	257

Історія та етнологія

УДК 821.161.2–1 Шев:75.01

СВІТ ЖИВОПИСУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (до 200-річчя від дня народження українського генія)

І. П. Макаровський

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті автор відтворює основи художньо-естетичних поглядів Т.Шевченка, аналізує і конкретизує національні риси його живопису.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, живопис, національна композиція, національний колорит, добро, краса.*

1 Теоретичні основи художньо-естетичних поглядів Тараса Шевченка

Мистецька нива великого українського поета була напрочуд врожайна. Секрет її родючості криється в ролі мистецтва в житті суспільства. В нашому випадку йдеться про те, що мистецтво стимулює розвиток суспільної думки не менше, а в багатьох відношеннях і більше, ніж філософія. І перша, і остання рівноправні з іншими формами суспільної свідомості та практики, оскільки не лише відображають, але й перетворюють дійсність. Така їхня роль простежується і в творчості Т. Шевченка, котрий виступав проти кріпосницької системи в ім'я вільного розвитку людини у вільній, самостійній Україні.

В антикріпосницькому, демократичному мисленні Кобзаря категорії прекрасного і добра виступають основоположними. Аналіз його поетичного і мистецького доробку дає підставу стверджувати, що категорію прекрасного він розглядав під кутом зору соціально-детермінованої естетичної оцінки дійсності, діалектики суб'єкта і об'єкта, єдності відображення об'єктивної реальності та її суб'єктивного бачення митцем. Краса в його мисленні не існує незалежно від суспільної свідомості людей, умов їх життя, інтересів, прагнень і мрій. Прагнення української зневоленої людини до свободи і щастя знаходило в Шевченка своє мис-

тецьке вираження і в естетичних категоріях, зокрема прекрасного, ідеї краси. Ця ідея часто перепліталась у нього з етичною категорією добра.

Ідеї краси і добра стали частиною самого ества Шевченка. Своїм могутнім талантом, всіма фібрами своєї душі він яскраво втілював їх у художні образи, а тому його твори сповнені почуттями і пафосом боротьби за свободу, красу, добро, за вільну, красиву, добротворчу Україну. Суспільно-політичні ідеї, переплавлені в горнилі Шевченкової чуттєвості, набирали образного характеру, ставали самодостатніми художніми ідеями, котрі мали і мають величезний емоційний вплив на національну свідомість, мислення і почуття українського народу, та задовольняли і задовольняють його високі духовні поривання. Особистісне і соціальне в поезиці Шевченка переплітаються, завдяки чому його твори стали непроминальним суспільним явищем.

Кобзар у своїх творах ювелірно обробляв кожне слово. Він постійно трудився над тим, щоб думи народу і свої власні перетопити в золотий зливочок поезії, викувати з нього золотий плуг і обосічний меч, бо ж усвідомлював необхідність орати українські духовні перелogi, засівати їх добірним зерном науки та охороняти українську землю. Своїм словом поет допомагав людям удосконалювати свою душу і тіло, духовно рости, тягнутись до сонця і Бога. В такому ключі він трактував творчу сутність та громадянське покликання поета: «Жива / Душа поетова святая, / Жива в святих своїх речах, / І ми, читая, оживаєм / І чуєм Бога в небесах» [3, т.2, с.221]. Щоб вистояти серед земної юдолі, народ свій з колін підняти і вивести з неволі, поет просив Бога:

Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
[... ..]
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні свяtilось
Те слово, Божее кадило,
Кадило істини. Амінь. [3, т.2, с.245]

Таке ставлення поета до поезії, як і мистецтва загалом, не пройшло повз увагу багатьох дослідників його творчості, зокрема І. Франка, який писав: «Штука є для Шевченка чимсь божественним, вічним, чимсь таким, до чого треба приступати з побожним трепетом» [72, с.463].

Шевченко ставив перед мистецтвом завдання облагороджувати як окрему особу, так і душу народу, виражати народні інтереси, служити

ім. Для українського генія мистецтво не лише відображає суспільне життя, але є одним із засобів його перебудови, вдосконалення на християнських засадах.

Промовистими в цьому плані є його слова: «Дякую Тобі, всемогутній Боже, що Ти обдарував мене почуттям людини, яка любить і бачить (усе) прекрасне й довершене у Твоїм нерукотворнім безконечнім творінні. Якби краса в усіх її проявах хоч би на половину людства мала добродійний вплив, тоді б ми швидко наближались до досконалості, і нарешті втілили б собою божественну заповідь нашого Божественного Учителя» [3, т.4, с.260].

Дитинство Тараса Шевченка за повістю С. Васильченка «В бур'янах».
Художник Л.В. Ільчинська

Поет глибоко усвідомлював силу естетичного впливу художнього твору на людину. Це сила помноженої енергії об'єкта на особливу, підсилену Богом, енергію суб'єкта художньої творчості. Глибина, прозо-

рість, важливість і краса вислову цієї думки така велика, що важко утриматись, щоб не залучити читача до її сприйняття з вуст Шевченка. «Хоч яка прекрасна, яка чарівлива місячна ніч у природі, – писав він, – але на малюнку митця, як наприклад, Калама, вона ще привабливіша, ще краща. Високе мистецтво, на мою думку, сильніше впливає на душу людини, ніж сама природа. Яка ж то незбагненна таємниця захована в цьому твориві людських рук, у божественному мистецтві? Творчістю зветься ця велика божественна таємниця і завидна доля великого поета, великого митця. Тілом – вони брати наші, але Богом натхнені, вони стають подібні до янголів Божих, подібні до самого Бога, і це тільки про них сказані слова пророка: їх тільки створив Він по образу і подобию [Своєму], а ми – юрба безобразна та й годі!» [2, т.8, с.180-181]. Причина цього впливу – в специфіці художньої інтерпретації дійсності, пропущеної крізь призму ідейно-естетичного бачення світу. Тайна творів великих художників і поетів у тому і полягає, що в них образи дійсного життя пропущені через призму ідеалів авторів, що ці твори створені їхнім талантом – їхніми майстерними руками, глибиною розуму і їхньою богонатхненною душею.

Джерело краси Шевченко шукає в самій дійсності – в природі і людині, котрі є предметом мистецтва. Проте мета мистецтва не просте копіювання того чи того, а таке їх відтворення, за якого вони співвідносяться з ідеалом художника-творця. Наявність піднесеної душі митця у творах мистецтва становить їх головну відмінність від витворів природи, котрі, на думку Шевченка, часто за силою естетичного впливу не поступаються першим. Подібні думки поет неодноразово висловлював у своїх «російських» повістях. Так, у повісті «Художник» він писав: «У справжньому мистецькому творі є щось принадливе, щось краще за саму природу, – це піднесена душа митця, це божественна творчість. Зате у природі траплялися такі чудові явища, що перед ними поет-маляр падає ниць та тільки дякує творцеві за солодкі, чарівні хвилини» [2, т.6, с.10].

Шевченко не сприймав відірвані від життя, надумані ідеали, однобічність поглядів художників-назарейців, зате високо оцінював тих митців, у чийх творах пульсує сердечність, благородство розуму, та витончений літературний смак. З цих позицій він влучно характеризує творчість Ежена Сю (1804-1857), французького письменника, автора модних колись мелодраматичних романів, протиставляючи їм правдиву творчість Гоголя, просякнуту гуманістичними ідеалами, любов'ю до людей. В листі до княгині Варвари Репніної 7 березня 1850 р. Шевченко з Оренбурга писав: «Перед Гоголем треба благоговіти як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей! Сю, на мою думку, подібний на маляра, що, не навчившись як слід анатомії, почав рисувати тіло людське та півосвітлює його, щоб своє неучтво закрити. Правда, таке півосвітлення ефективне, та враження від

нього миттю минає! Так і писання Сю, поки їх читаємо, подобаються й пам'ятаються, а прочитаєш і забув! Ефект і нічого більше... Не такий наш Гоголь, справжній відател ь душі людської! Наймудріший філософ і найвеличнійший поет мусить благоговіти перед ним як перед чоловіколюбцем!» [2, т.10, с.67].

Погляд Т. Шевченка на М. Гоголя як письменника-психолога («справжній відател ь душі людської») вельми вражає своєю літературно-аналітичною глибиною. Адже цим поглядом Шевченко випередив усіх критиків Гоголя на 60 років: аж у ХХ ст. цей погляд розвинув В. Брюсов, а до того часу критика не виводила значення творчості Гоголя за межі його реалізму.

За Кобзарем, прекрасне те, що приносить радість, насолоду, а заодно сприяє моральному, духовному та фізичному удосконаленню людини. Вершиною краси Шевченко вважав обличчя людини, осяяне щастям, бо з уявленням про щастя пов'язані високі поривання людського духу. Про одну з граней свого розуміння прекрасного він писав: «Багато, незліченно багато прекрасного є в божественній, безсмертній природі, але довершення й вінець безсмертної краси – це оживлене щастям лице людини. Вищого й кращого в природі я нічого не знаю» [2, т.6, с.51].

Естетичне виступає в Шевченка в органічній єдності з етичним. А тому фізична, зовнішня краса людини, не натхнена благородством чуття і помислів, суперечить ідеалові прекрасного. Мабуть, годі знайти більшого, ніж Шевченко шанувальника жіночої краси. Проте він застерігав жінок від егоїзму і бездуховності, що знищують красу. Егоїстична й бездуховна «красуня», за його словами – це «каламутне джерело, що затроює все прекрасне й велике в житті», є «хатньою змією» [2, т.6, с.125-126]. Поет був чутливим до безкорисливої приязні, яку поціновував як «природний наслідок спільного співчуття всьому великому й прекрасному в науці та в людині. Згідно зі своєю природою та із заповітом нашого божественного Вчителя всі ми такі повинні бути» [2, т.6, с.124].

Краса й добро в художньому мисленні Шевченка органічно пов'язані між собою. Вони були закладені в душу Шевченка генетичним кодом, бо доброта – одна з рис українського характеру.

Широко відомі рядки поезії «Якби ви знали, паничі», де поет, згадуючи матір, називає її «доброю».

Там матір добрую мою
Ще молодую – у могилу
Нужда та праця положила...

[2, т.3, с.222] (*курсив у поезіях Шевченка наш. – І. М.*)

Епітет «добрую» визначає надзвичайну любов матері до своїх дітей, її ніжність, ласку і те, що вона своєю любов'ю уособлювала добро, вчила цього добра своїх дітей.

Слід згадати ліричний відступ про долю сироти (Івася – Катерининого сина) у поемі «Катерина». Автор з гіркотою і співчуттям наголошує на значенні словосполучення *добре слово*. Це ніби особлива струна з народної пісні про сироту та його нещасну матір.

Сирота-собака має свою долю,
 Має *добре слово* в світі сирота,
 Його б'ють і лають, закують в неволю,
 Та ніхто про матір насміх не спита (...)

Образ сироти-собаки (бездомного, всіма гнаного. – І. М.), що має добре слово (всім співчуває. – І. М.), Шевченко-маляр відтворив 1840 року на картині олійними фарбами «Хлопчик-сирота ділиться хлібом з собакою». За цю картину студента Академії мистецтв було нагороджено срібною медаллю другого ступеня. Вже сама назва картини підкреслює християнське поняття *добра та милосердя*.

У праці «Т. Шевченко як маляр» Дмитро Антонович наводить опис Ф. Ернста картини «Селянська родина біля хати», яку Кобзар написав близько 1842 р. Картина «відповідає любові допіру звільненого кріпака до сільського люду». Саме серед народу, на нашу думку, Шевченко знаходив *добро*, в справжньому розумінні цього слова. Божа ласка до людей, передана манерою імпресіонізму – «сніп яскравого сонячного проміння, що з усією сліпучою силою розбивається об білі сорочки чоловіка та жінки... під білою хатою ... грає на голівці їхньої дитини і на шерсті маленької собачки на першому плані та тонко задуманим ефектом світиться на сивій чуприні і вусах діда, що гріється на призьбі в глибині за рогом хати...» [2, т.11, 91-92].

Про своє розуміння *особливого добра*, що панує в селянській родині, відтвореній на полотні Т. Шевченка, розповідає доктор мистецтвознавства Д. Степовик у книжці «Скарби України». «На картині “Селянська родина” бачимо шматочок подвір'я, стареньку, під солом'яною стріхою хату. Тут, у затишку, наприкінці довгого літнього дня зібралась селянська родина – молоді батьки, їх синочок, дід. Малюк, що цілий день був з дідусем, очевидно, бешкетуючи, а може, й ненароком розбив горщика, який висів на тині та був неабиякою цінністю в селянській родині. Першим порухом батька було покарати хлопчика за вчинену шкоду. Але мати заступилася за сина, благаючи батька простити його. Глибоким етичним змістом сповнена “Селянська родина біля хати” (1843 р. ДМШ). Мати нагадує батькові, що карати маленького сина за ненароком розбитий горщик не слід хоча б тому, що коли він стане дорослим і піде у вир життя, то там зазнає і кар, і лих, які вготувала йому доля. І той полагіднішав, заспокоївся, взяв люльку і, немов вибачаючись перед дружиною, прагне приласкати сина.

За цією маленькою драмою уважно стежить дворовий пес. Трохи далі, на розі хати, сидить та гріється у променях призахідного сонця си-

вий дідусь, якому, здається, байдуже до всього, що діється на подвір'ї» [64, с.115-116].

Гадаємо, що те *добро*, яке посіяв у душі свого сина чи дочки дідусь, переможе.

Шевченко-маляр зумів передати тут аналогію *добра та краси* душі українського народу.

Українські мистецтвознавці давно запримітили, що в «Селянській родині» ідея «Сикстинської Мадонни», ідея передчуття неминучих тортур екстраполювалася в материнській етиці, характерній для українського родинного життя. Ця картина, як і інші тогочасні живописні твори Шевченка, є далекою від академічних канонів, реалістичною за виконанням і демократичною за змістом.

Родина, сім'я були у мріях поета і маляра все життя. Про таку мрію, пов'язану і зі словом *добро*, знайдемо в поезії «Добро, у кого є господа», яку Шевченко написав на Кос-Аралі 1848 р.:

*Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра
Чи мати добрая. Добра,
Добра такого таки зроду*

У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось. [2, т.3, с.79]

Такі роздуми про *добро* поет утверджує і в значно ширшому контексті значення *добра* в житті людини. Про це йдеться в поезії «Буває, іноді старий...», теж написаній на Кос-Аралі 1849 р.:

*...Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.* [2, т.3, с.119]

Розкриваючи *добро* категорією етичною і естетичною, Шевченко створив «Молитву» як своєрідний заповіт усім поколінням українців.

У першому томі Шевченківського словника «Молитву» вважають віршем, «що являє собою ліричний цикл, який складається з трьох частин-варіацій – “молитов”». М. Лазаревський переписав його до «Більшої книжки» з невідомого чорнового автографа, кожену частину під окремою датою.

На наш погляд? протиставлення *добра і зла*, яке так яскраво подає Шевченко сепією «Робінзон Крузо», поет розкрив у третій варіації «Молитви» – «Злоначинающих спина». Звертаючись до Творця небесного поетичним словом, поет просить:

*Злоначинающих спина,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй.*

А *доброзиждуцим* рукам
 І покажи, і поможи,
 Святу ю силу ниспошли [2, т.4, с.186]

Все життя своїми *доброзиждуцими* руками Т. Шевченко творив *добро*, сіяв *добре*, розумне, вічне. У поезії «Не нарікаю я на Бога», написаній 1860 р. у С.-Петербурзі, поет надіється на те, що твори його посяють тільки *добро*:

...Орю
 Свій переліг – убогу ниву!
 Та сію слово. Добрі жнива
 Колись-то будуть [...]
 [.....]
 Оряся ж ти, моя ниво,
 Долом та горою!
 Та засійся, чорна ниво,
 Волею ясною!
 Оряся ж ти, розвернися,
 Полям розстелися!
 Та посійся *добрим* житом,
 Долею полийся! [2, т.4, с.104]

У творах Шевченка ми знайдемо поради до розв'язання найактуальніших проблем сьогодення, бо написав їх геніальний українець про Україну для нас, українців, і утверджують вони *добро*, до якого повинна прагнути душа Людини.

Твори Шевченка – це вершини світового мистецтва. І тут важливу роль відіграли біблійні істини. Досить помітно, що поет у своїй літературній діяльності керувався і такою біблійною настановою: «Усе Писання Богом натхнене, і корисне до навчання, до покори, до направи, до виховання в праведності, щоб Божа людина була досконала, до всякого доброго діла готова» (2 Тимофія 3:16, 17). Непідробну, щирю релігійність Шевченко відносив до найпрекраснішої риси людини. Створюючи в повісті «Близнець» позитивний образ сотника Ничипора Сокири, він писав: «З усіх його гарних прикмет найкраща була та, що був він надзвичайно релігійний. Більш за все любив він читати Новий Заповіт. Він усім серцем своїм і всіма помислами своїми розумів і глибоко відчував священні істини євангельські» [2, т.8, с.27]. І у своєму «Журналі» (щоденні записки), і в листах до друзів поет засвідчує своє прихильне ставлення до християнської релігії, яку порівнює з «ніжною матір'ю» [2, т.9, с.76]. Зрештою, Біблія, особливо Новий Заповіт, були для нього настільними книгами. Він писав 7 березня 1850 р. з Оренбурга до кн. Варвари Рєпніної: «Новий Заповіт я читаю з благоговійним трепетом. Через оце читання зродилась у мене думка описати серце матері за життям Пречистої Диви, Матері Спасителя. І друга: намалювати картину розп'яття її Сина. Молю Господа, щоб хоч коли-небудь втілилися в об-

разах мої мрії!» [2, т.9, с.68]. Ці свої мрії він встиг реалізувати у своїй знаменитій поемі «Марія», написаній майже за 10 років – 27 жовтня – 11 листопада 1859 р. в С.-Петербурзі, та в не менш знаменитому ескізі «Розп'яття», виконаному в 1850 р.

Ескіз полонить глядача своєю рівністю композиції, колориту і змісту. На передньому плані зображено легке, молоде тіло розп'ятого Христа, освітлене невидимим світлом; на другому плані на хрестах висять розбійники – один зі скорченим від страждань тілом, а другий – з опущеною головою. Судячи за тим, що останній порівняно з першим дещо освітлений, можемо припустити, що саме він увірував у Христа, котрий пообіцяв узяти його із собою в рай. Глибоко зворушує глядача скорботна, повна відчаю, покрита білим покривалом мати Христа, що сидить біля його ніг. Світле зображення Христа контрастує із затемненими тілами розбійників і темною хмарою, що затьмила всю землю. Христос не підкорився владі тьми. Вона не владна над ним. На ескізі бачимо його не переможеним, а переможцем.

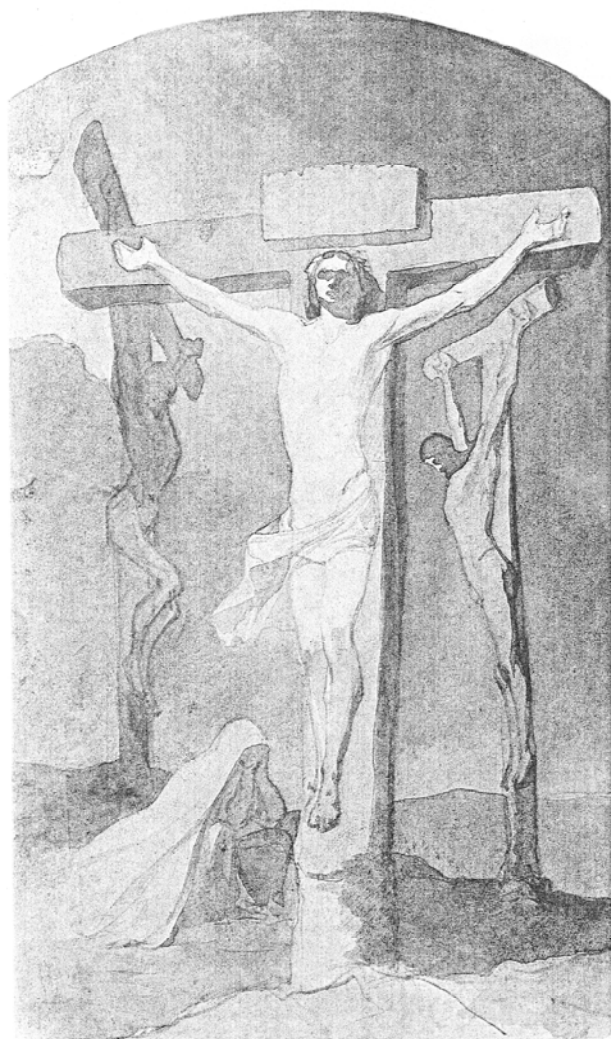
Поема «Марія» та ескіз «Розп'яття» доповнюють одне одного, виражають думки поета про неминучість торжества *добра* над злом, про незламність людини, одержимої Святим Духом. Таку ідею цих творів підтверджує порівняльний аналіз «Розп'яття» Шевченка з однойменним малюнком його вчителя Карла Брюллова (1835). Коли останній зосереджує увагу, подібно до інших художників, на нелюдських стражданнях Христа, то Шевченко показує не страждання розп'ятого Спасителя, а навпаки, торжество: своєю смертю він утверджує безсмертя, перемогу світла над темрявою, краси над потворністю, праведності над брехнею.

Безумовно, поезії Кобзаря на біблійну тематику мають алегоричний характер. Біблійні образи він творчо використовував для осмислення історичного буття українського народу, перспектив його розвитку, для піднесення власних думок та впливу на суспільну свідомість засобом художнього слова. В цьому зв'язку варто пригадати, як у «Подражанні 11 псалму», користуючись формою біблійного псалма, Шевченко виклав свою декларацію про завдання поетичного слова:

...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. [3, т.2, с.281]

Біблійні істини не послабили ні етичного, ні естетичного, ні національно-політичного пафосу творів великого українського митця, ні його революційної пристрасності, а навпаки, посилювали їх. Т. Шевченко успішно надихнув український народ своїм національним духом, скріпченим Святим Духом Біблії. Отже, він перелився у свій народ, становить з ним одне ціле, органічну єдність. Народ правильно розуміє значення Шевченка для свого національного, зокрема політичного, життя. А тому береже про нього пам'ять. Майже в кожній хаті висить його портрет і

читають «Кобзар», що став національною Біблією. Про значення поета для політичної долі України напрочуд ясно сказав видатний український мовознавець В. Сімович. Не можна не погодитися з його словами про те, що Шевченко «із нас народ зробив, що це Він із нас свідомих поробив громадян, і що коли б не Шевченко, то не було б на Наддніпрянщині 1917 року, й не було б 1918 року в нас, не було б теперішньої, такої цікавої і важливої для нас доби!» [62, с.78].

«Розп'яття»

Продовжуючи цю думку, додаймо, що не було б проголошення Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. «Акта незалежності України». Отже, не лише політичні та літературно-естетичні позиції Шевченка, а цілий його світогляд можна охарактеризувати як націоналістичний, національно-революційний, державницький та гуманістичний. Він на-

скрізь просякнутий ідеєю державної самостійності України як основної гарантії її майбутнього.

Із спадщини Шевченка кожна чесна людина здобуває чимраз нові вартості. Щоб у політичних сплетіннях сучасного життя не схибити з дороги правди, вона дедалі більше звертається до його заповітів – любити Україну і праведність, ненавидіти зло, бути вірною національним ідеалам свободи, справедливості, вільної праці, родинного щастя та братньої любові.

У новому, другому, тисячолітті нові українські покоління йдуть поки що слабкою ходою та з відчутними втратами під стягом Шевченка. Вони щораз більше переконуються, що їх рятунок та майбутнє України – у виконанні його заповітів.

У ролі висновків звернімося до Франкового визначення суті Шевченкового суспільно-політичного ідеалу. «Свобідне життя, всесторонній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу, – писав Франко, – це ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя. Неволя і переслідування – чи то народне, політичне, суспільне чи релігійне мали в нім непримиримого ворога» [71, с.122].

Шевченко належав до тих геніїв всесвітнього «суду присяжних», що відмінили винесений темними силами світу смертний вирок людині. Разом з ними він підписав «вердикт» про невинність людини та утверджував її право на щасливе життя. Шевченкові вистачило сил відмінити смертний вирок, винесений царизмом (чи тільки ним?) Україні. Тут теж він виніс свій вердикт – Україна не скоїла злочину, тож бути та процвітати їй у сім'ї вільних народів.

Національно одухотвореними були не лише поетичні, але й малярські твори Шевченка. Захоплення малярством не покидало його з дитячих років, хоча перші спроби в малюванні були невтішні. Отож він і просився до дяків-малярів у науку. Було і таке, що один із них перевіряв його за лініями руки і визначив, що він не може бути не те що малярем, а навіть шевцем чи бондарем. Проте Шевченко продовжував самотужки вчитись малювати шляхом копіювання чужих малюнків і картин.

У Вільні знайшлися знамениті художники Йоганн-Батист Лампі та Янес Рустемас, які ознайомили хлопця-кріпака з основами техніки малюнка. Невдовзі Шевченко зі своїм паном Енгельгардтом переїздить до Петербурга, і тільки тоді в майстерні Ширяєва за згодою пана почалося справжнє систематичне вивчення «секретів» декоративно-монументального мистецтва. Але Шевченко мріяв стати не ремісником із розпису інтер'єрів, палаців різних вельмож, а справжнім художником. Для цього потрібно було знаходити час на навчання. Виручали білі петербурзькі ночі. Уриваючи години від сну, Шевченко вночі заходив у Літній сад і змальовував там статуї. Тут при такій роботі відбулась перша зустріч Тараса зі своїм земляком-художником Іваном Сошенком, котрий увів його у високе мистецтво.

Перші самостійні мистецькі рисунки Шевченко зробив у галузі портрета. Йому позували кріпаки-челядники Енгельгардта. Ці перші портрети не дійшли до нас. Однак порівняння портрета самого Енгельгардта, виконаного в 1833 році, і портрета невідомої жінки 1834-го засвідчує значний поступ початківця на ниві образотворчого мистецтва. Якщо перший твір ще не зовсім вправний, то другий виконано краще, чіткіше і впевненіше.

У ранній (1838-1847 р.) портретній творчості Тараса Шевченка, тобто до його арешту і заслання, такі риси прогресивного романтизму, як революційний порив, незламна волелюбність і віра в покликання людини – творчої гармонійної особистості, виявилися найповніше порівняно з іншими тогочасними українськими художниками. Шевченкознавці цілком справедливо наголошують на тому, що «джерелом романтизму в живописі й графіці Шевченка були його загострене сприйняття добра і зла, виняткова чуттєвість до прекрасного, його особиста вдача» [63, с.126].

Портрет у творчості Шевченка, як і в більшості українських художників першої половини XIX ст., був основний. Свою відданість цьому жанрові художник осмислював насамперед у контексті просвітницького гуманізму, перехідної цінності вільної, освіченої й громадськи активної особистості, котра в його розумінні постійно прагне вдосконалювати свої тіло й душу, тобто бути *красивою і доброю*. Мірилом вартості художніх творів була у Шевченка органічна єдність соціально-політичного, естетичного та етичного критеріїв. Звідси його високе поцінування ним пластичної досконалості будови тіла людини й освітленого щастям її обличчя. Саме в них він вбачав торжество і вінець безсмертної краси. В цьому ракурсі шевченкознавець Дмитро Степовик зазначає, що, будучи «абсолютно чужим ідеї навмисного прикрашання облич, лакування зовнішності, Шевченко водночас зображав портретованих ним людей натхненними і в усіх відношеннях прекрасними» [63, с.126]. З їхніх облич на його портретах можна зчитувати зміст їхньої душі. Ймовірно, що одним з перших малюнків майбутнього поета і художника, виконаних ще тоді, коли йому лише «тринадцятий минало», був малюнок людського обличчя. З підліткового віку і до своєї передчасної смерті Шевченко нарисовував і написав фарбами не одну сотню портретів, хоча їх на сьогодні зафіксовано 150.

У Петербурзькій академії мистецтв йому поталанило на вчителя – майстра світової слави, художника-романтика Карла Брюллова. Це ж завдяки його клопотанню Шевченка 21 травня 1838 р. зарахували стороннім учнем до Академії мистецтв. Чи знав тоді великий поет і великий художник, що Академія стане йому за розпорядженням долі і його білою хатиною, і вишневим садком, і козацькою Січчю, всім, чим жила його душа, зрештою, що останній подих його зостанеться тут. Чи відав тоді Шевченко, що ті українці, котрі навчатимуться в Академії після

нього, і ті, котрі будуть приходити сюди, відчуватимуть з благоговінням присутність тут його духу.

З того часу пролетіли роки титанічної праці і творчих мук, а також нестерпні роки заслання. Але ніщо не змогло пригасити творчого духу українського генія, і 2 вересня 1860 р. рада Академії мистецтв надала Шевченкові звання академіка з гравірування. Протягом усього свого життя він проніс почуття щирої вдячності до Академії, особливо до таких її діячів, як К. Брюллов, Ф. Толстой, Ф. Йордан. Від червня 1858 р. до остатніх своїх днів Кобзар жив і творив у приміщенні Імператорської Санкт-Петербурзької академії мистецтв. Звідси 10 березня (26 лютого за старим стилем) 1861 року він відійшов у вічність.

Дорога життя Шевченка дійсно була хресна, та були на ній і світлі віхи. Так, у травні 1839 р. Шевченкові за екзаменаційний малюнок, зроблений з натури, постановою ради Академії мистецтв присудили срібну медаль другого ступеня. У вересні 1840-го Шевченко одержав другу срібну медаль за картину з натури «Хлопчик-сирота, що ділиться хлібом з собакою», а у вересні 1841-го – третю за картину «Циганка-ворожка».

В Академії мистецтв Шевченко створив автопортрет (олія, поч. 1840), картину «Катерина» (1842) і серію офортів «Живописна Україна» (1844). Він 22 березня 1845 р. за успіхи в живописі як нагороджений раніше трьома срібними медалями здобув звання некласного художника (звання класного художника надавали тільки тим академістам, яким присуджували золоту медаль).

Шевченко від Карла Брюллова перейняв техніку зображення осяйної чистоти палітри, чіткості об'ємів, ніжної пластики форми, грайливості лінії, витончених перебігів світла і тіні. Зрештою, успішно засвоїв усю вироблену своїм учителем систему засобів поетико-романтичного впливу живопису на глядача. Цьому сприяло те, що Шевченко ще з дитинства був переповнений романтичним сприйняттям життя, заклав фундамент свого власного романтизму, жадібного до всього нового. Під впливом свого вчителя він розвивав свій романтизм у напрямку вдосконалення свого способу мистецького мислення та стилів творчості. Мабуть, тут криється причина того, що Шевченко як митець, виростаючи на художній системі Брюллова, не став його епігоном, а збагачував її своєю творчою манерою з яскраво вираженим соціальним спрямуванням.

Формуванню творчої манери Шевченка сприяло і його знайомство з гравюрою, копіюванням ілюстрацій з релігійних і світських книжок, а також його попередня доакадемічна наполеглива робота в майстерні В. Ширяєва та у вечірніх рисувальних класах Товариства заохочення художників над своїм удосконаленням у рисунковій й акварельній живописі. Саме на 1836-1837 роки припадає вирішальна фаза у виробленні своєрідності романтичного почерку Шевченка. Чутливим дозуванням

інтенсивності мазка акварелі митець досягає враження шовковистої, легкої і м'якої поверхні зображуваних об'єктів.

«Циганка-ворожка»

Дослідники живописної спадщини Кобзаря запитали, що особливо вишуканими мазками він малював обличчя, руки, зачіски. З погляду пластики, освітлення, колориту, композиційного повороту постаті та спрямування погляду вони бездоганні. При цьому ця шовковиста поверхня сприяла виробленню неповторного романтичного образу.

Характерною рисою портретів, які Шевченко створив у 30-40-х роках XIX ст., є представництво тієї чи тієї соціальної групи. Звідси проглядаються офіційність поз, психологічна врівноваженість, спокійний, проникливий погляд, вираз зосередженості на обличчі таких портретованих осіб, як Є. Гребінка, А. Лагода, О. Коцебу, М. Катеринич, І. Лизогуб.

Портрет українського письменника Є. П. Гребінки Т. Шевченко написав 1837 року в Петербурзі. Є. Гребінка брав безпосередню участь у визволенні Т. Шевченка з кріпосницького стану. Освітленим, задумливим обличчям портретованого художник передає нам благородство, світлість, аристократизм душі Є. Гребінки, його думу про важку долю України.

Своїм пронизливо-гужливим поглядом Гребінка наче запитує нас: «Ти усвідомлюєш поневолення України.

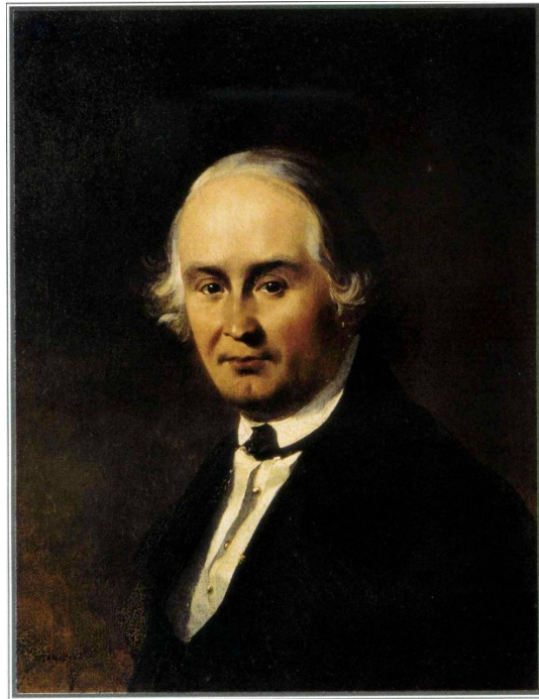
Ти готовий боротися за її волю?»

Т. Г. Шевченко. Портрет Є. П. Гребінки. Акварель 1837

Портрет Антона Івановича Лагоди Т. Шевченко виконав 1839 року в Петербурзі. Познайомившись з А. Лагодою (1816-76) – петербурзьким чиновником – в кінці 30-х рр., Шевченко зустрічався з ним у колі своїх друзів – В. Штенберга і А. Майкова.

Т. Г. Шевченко.
Портрет А. І. Лагоди. Акварель (папір 23,2x19,5) 1839.
Твір зберігається в ДМШ

Т. Г. Шевченко. Портрет І. Лизогуба. Олія, 1846-1847 (65,5x53,5), зберігається в ДМШ

Лизогуб Ілля Іванович (12.Х. 1787-1867) – знайомий Шевченка, композитор. Брав участь у Вітчизняній війні 1812 р. Був ад'ютантом М. Репніна-Волконського. Належав до масонської ложі «З'єднаних слов'ян» у Києві. В чині полковника 1821 р. вийшов у відставку. Якийсь час жив за кордоном, потім з братом Андрієм оселився в Седневі. Тут 1846-го Шевченко познайомився з ним. Лизогуб матеріально допоміг поетові-засланцеві, купивши деякі його малюнки. Разом з братом Андрієм, О. Толстим та А. Гудовичем він просив В. Перовського клопотатися про полегшення поетової долі. Шевченко листувався з Лизогубом (листи не збереглися) і в листах до знайомих часто просив передати йому вітання.

Однак, за висновками Д. Степовика, в інших портретах, зокрема писаних олійними фарбами, митець послаблює офіційно-репрезентативну ноту і досягає точніших романтичних характеристик. Поворот голови до глядача і загадковий «елегійний» вираз очей, задумливість, стурбованість (автопортрет 1840 р., портрет Рудзинського 1845 р.), усмішка, сором'язливість, вивчаючий або ледь докірливий погляд в жіночих портретах: Закревської, Маєвської, Кейкуатової, Горленко. Жанрово-побутові ремінісценції (зокрема зображення людини, що розмовляє або когось слухає) в багатьох портретах, виконаних олівцем, кращим з яких можна вважати автопортрет 1845 року – такий діапазон настроїв, характеристик і почуттів» [63, с.130-131].

Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1840 р.

Пройнятий ідеєю свободи і національної гідності, Шевченко продовжує освітлювати і відтворювати в національній пам'яті народу героїку його національно-визвольної боротьби 1648-1654 років, а згодом і гайдамацького руху. Будучи ще учнем Петербурзької академії мистецтв, Шевченко в 1843 році задумав художнє періодичне видання «Живописна Україна». Воно мало виходити окремими випусками, по три естампи в кожному, чотири рази на рік. Раз на рік мали видавати пояснювальний текст до річного комплекту. В «Живописній Україні» Шевченко в різних жанрах образотворчого мистецтва – в історичних і жанрових картинах, історичних, архітектурних і ліричних пейзажах показував минуле і сучасне свого народу, мальовничу природу України, історичну долю народу, його волелюбність і героїчну боротьбу проти гнобителів, розповідав про його життя і побут. Проте йому не вдалося повністю здійснити свій патріотичний задум. Перешкодили цьому його арешт у травні 1847 року і заслання із забороною писати і малювати. Наприкінці 1844-го вийшли лише перші два випуски видання, які містять офорти «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «Судня рада», «Казка», «У Києві» та «Видубицький монастир у Києві». Зміст цих творів у своїх працях проаналізували Л. Владич, В. Косіян, О. Новицький, Д. Степовик і З. Тарахан-Берега.

Портрет Маєвської Шевченко виконав не раніше як у травні 1843 р. в Україні. Ліворуч унизу олійною фарбою авторський підпис і дата: «Т. Шевченко 1843».

Прізвище портретованої визначив колишній власник портрета В. Горленко. Зберігається в Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві. Іл. т. 2, табл. XIII

Т. Г. Шевченко. Портрет Маєвської. Олія (41,5x35,7)

Портрет Кейкуатової Шевченко виконав між кінцем березня і 7 квітня 1877 р. в с. Бігачах на Чернігівщині. На цьому портреті ліворуч унизу олійною фарбою авторський підпис і дата: «1847. Т. Шевченко». В літературі за портретовану вважали Наталію Дмитрівну Кейкуатову, а від 1939-го – Єлизавету Василівну Кейкуатову. Деякі дослідники схиляються до думки, що на портреті зображено Софію Йосипівну Кейкуатову, яка, як свідчать архівні документи, 1842-го була дружиною власника маєтків на Чернігівщині Миколи Івановича Кейкуатова (1806-65).

Т. Г. Шевченко. Портрет Кейкуатової. Полотно, олія. 1847 (66,7x56,5), зберігається в ДМШ

Пройнятий ідеєю свободи і національної гідності, Шевченко продовжує освітлювати і відтворювати в національній пам'яті народу героїку його національно-визвольної боротьби 1648-1654 років, а згодом і гайдамацького руху. Будучи ще учнем Петербурзької академії мистецтв, Шевченко в 1843 році задумав художнє періодичне видання «Живописна Україна». Воно мало виходити окремими випусками, по три естампи в кожному, чотири рази на рік. Раз на рік мали видавати пояснювальний текст до річного комплекту. В «Живописній Україні» Шевченко в різних жанрах образотворчого мистецтва – в історичних і жанрових картинах, історичних, архітектурних і ліричних пейзажах показував минуле і сучасне свого народу, мальовничу природу України, історичну долю народу, його волелюбність і героїчну боротьбу проти гнобителів, розповідав про його життя і побут. Проте йому не вдалося повністю здійснити свій патріотичний задум. Перешкодили цьому його арешт у травні 1847 року і заслання із забороною писати і малювати. Наприкінці 1844-го вийшли лише перші два випуски видання, які містять офорти «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «Судня рада», «Казка», «У Києві» та «Видубицький монастир у Києві». Зміст цих творів у своїх працях проаналізували Л. Владич, В. Косіян, О. Новицький, Д. Степовик і З. Тарахан-Береза.

Характерною рисою цих та інших його портретних полотен є психологізм, який передавав глядачам настрої тієї передової молоді доби Миколи I, котра була невдоволена кріпосницькою системою тогочасної Росії. В цих портретах вловлюються поривчастість, сила волі та запальність у міміці облич, відкритість і пронизливість поглядів, які наче про щось запитують у нас або мовчки сповідаються перед нами у своїх тривогах і надіях.

У науковій шевченкіані існують думки про те, що арешт і заслання Шевченка «різко обірвали романтичну ноту в його художній творчості», а тому, починаючи з кінця 40-х років, у Шевченкових портретах наростають тенденції соціально-психологічного аналізу, що узгоджуються з критично-реалістичною лінією у творчості поета.

Аналіз живописної спадщини великого митця другої половини 40-50-х років показує, що його національний романтизм не обірвався, а вріс у критично-революційний метод з екзистенційними елементами.

Офорт потребує глибшого аналізу, особливо в площині його ідейно-політичного спрямування, оскільки він органічно пов'язаний з офортом «Смерть Хмельницького» і посідає значне місце серед мистецьких творів Шевченка, де відображено сторінки історії Хмельниччини. На цьому офорті ми бачимо послів, які прибули до Богдана Хмельницького з дарами від російського царя, польського короля і турецького султана і чекають, щоб їх прийняв гетьман. У сусідній кімнаті, вхід до якої охороняють двоє запорозьких лицарів, збирається рада Війська Запорозького. Ми споглядаємо по суті одну з подій, яка передувала історичному

актові підписання Союзного договору між Україною і Росією – державами двох братніх народів. Психологію кожного з послів художник відтворив чітко й умотивовано. Він підштовхує глядача вгадати наперед хід подальших подій. На передньому плані – два послы двох могутніх на той час держав – Росії і Туреччини, за ними в кутку сидить посол польського короля. Турецький посол, сухорлявий, тонконогий старий у високій білій чалмі, явно схвильований: він стоїть, поглинутий думкою про те, як рішення козацької ради позначиться на долі його держави. Поза і обличчя польського посла виражають цілковиту безнадійність. Натомість у постаті боярина – посла російського відчуваються глибока свідомість своєї державної значущості й упевненість в успішному завершенні його дипломатичної місії. Наскрізна ідея офорта полягає в рішенні козацької ради єднатись з одновірним братнім російським народом.

«Дари в Чигирині. 1649 року»

Принагідно зазначмо, що ця ідея ґрунтувалася на вірі, що московські державники по-братському ставитимуться до українців. Тому і було ухвалено рішення про українсько-російське єднання, за Шевченком: «Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився». А коли сталося, що російський царизм поневолив і пограбував Україну, то, звісно, поет піддав критиці головню наслідки політики Богдана Хмельницького. Одночасно у творах Кобзаря можна знайти як позитивні, так і негативні висловлювання на адресу особи гетьмана.

Одного разу поет називає Хмельницького нерозумним сином України, іншим разом – геніальним провідником.

Оскільки думки Шевченка про діяльність Хмельницького неоднозначні, нерідко контрастні, то за бажання можна легко знайти часткову їх суголосність з оцінкою гетьмана іншими відомими тогочасними критиками. Скажімо, В. Г. Белінський вбачав головну історичну заслугу Б. Хмельницького у возз'єднанні України з Росією і в цьому зв'язку характеризував його так: «Богдан Хмельницький був герой і велика людина в повному розумінні цього слова. Багато в історії Малоросії характерів сильних і могутніх; але тільки Богдан Хмельницький був, разом з тим, і державний ум [...] він був великий воїн і великий політик...» [17, с.63]. Ця характеристика Богдана Хмельницького є заслуженою і неупередженою. Але вона не дає підстав твердити, як це робить Л. Владич (у своїй ґрунтовній праці «Живописна Україна» Тараса Шевченка». – К.: Мистецтво, 1963. – С.12), про спільність поглядів великого російського критика й великого українського поета і художника на возз'єднання України з Росією та на Богдана Хмельницького, якого Белінський називав героєм і великою людиною, а Шевченко – славним із славних. Мабуть, таке твердження є даниною тогочасній проросійській радянській ідеології. Проте істина в тому, що різні Шевченкові оцінки Б. Хмельницького стосуються різних наслідків діяльності гетьмана. Хмельницький у Шевченка славний і геніальний тоді, коли вирвав Україну з лабет польських магнатів і створив самостійну, вільну Українську державу, а коли склалося, що на шию України внаслідок порушення царизмом умов Переяславського договору 1654 р. було накинута царське ярмо замість польського, то в цьому контексті Хмельницький у Шевченка «нерозумний син» матері України, котрого вона: «Якби була знала, / У колісці б задушила, / Під серцем приспала» [3, т.1, с.252].

Звернімо увагу на те, що хоча в Шевченка є критичні думки з різними смисловими відтінками щодо діяльності Хмельницького, проте немає прокляття – найгострішої форми вираження болю і гніву душі поета. Тих, котрі у своїй політичній діяльності на користь України допускались помилок, він за необачність картав. Ті ж, що свідомо, планомірно, систематично нищили Україну або допомагали іншим нищити її, зраджували свою вітчизну підпадали під його прокляття. Таке спрямування історіософського мислення Шевченка графічно можна зобразити у формі піраміди, на вершині якої – Бог, у нижньому правому куті – царизм, у лівому – гетьман Хмельницький, а основу становить Україна.

Шевченкові вогненні поетичні рядки наповнені прокльонами, спрямованими проти царизму та його прислужників і ніколи проти Бога і Хмельницького.

Малюнок «Смерть Богдана Хмельницького» автор не підписав і не датував. Але дослідник Леонід Владич внаслідок порівняльного аналізу цього твору з іншими шевченківськими роботами доакадемічного періоду встановив, що це оригінальний твір Шевченка, виконаний у 1836-

1837 роках. Авторіві було тоді ймовірно 23 роки. Не міг він знати, що це полудень його життя.

«Смерть Богдана Хмельницького»

Звернення до історії рідного народу, зокрема до образу Богдана Хмельницького, прагнення правдиво, реалістично відобразити історичні події засвідчують національно-патріотичну орієнтацію художника-початківця. Він зображує гетьмана, що вмирає в момент, коли той передає синові Юрію гетьманську булаву. На картині достовірно відображено конкретно-історичний фон України XVII сторіччя, реальних запорожців у старовинному козацькому вбранні, котрі прибули до Чигирина на заклик гетьмана, і тогочасні архітектуру й оздоблення інтер'єру.

Козацька старшина й козаки вносять до кімнати, де лежить Хмельницький, прапори та клейноди.

Відповідно до історичної правди Шевченко показує на передньому плані, поруч із гетьманом, що умирає, російського боярина – посла царя московського. Леонід Владич, вдумливий дослідник мистецької спадщини Шевченка, трактує цей образ у світлі вимог панівної тодішньої російської комуністичної ідеології як суттєвий у сюжетному вирішенні малюнка, що допомагає «глибше розкрити ідею малюнка – вірність Росії, російському народові, яку Хмельницький зберіг до кінця своїх днів і яку заповідав синові» [29, с.88]. Важливу роль у композиції відіграють і образи митрополита і дружини Хмельницького, яка на блюді подає Богданові гетьманську булаву. На колінах біля ніг гетьмана син Юрій. На малюнку Хмельницький міцно тримає булаву і нікому поки що її не передає. Впадає у вічі, що погляд гетьмана спрямований не на дружину, не

на митрополита, не на московського боярина-посла, не на сина Юрія, а на особу в темному, котра стоїть біля столика (можливо, писарського) подалік супроти гетьмана. Очевидно, це генеральний писар Іван Виговський. Вони розмовляють мовчки. Гетьман наче запитує його, чи не зрадить він Україну, чи допоможе Юрієві продовжувати політику Хмельницького.

Якщо погляд гетьмана спрямований на найближчих своїх соратників, то суворий погляд московського боярина-посла зосереджений на митрополиті. Посол не переймається смертю гетьмана. Його мучить питання митрополитової волі в подальшій долі союзу України з Росією. Прощання козацької старшини з Хмельницьким, що припадає на коліна, відповідає тогочасній обрядовій українській традиції та засвідчує безперечний авторитет гетьмана як правителя держави. Шевченко продовжував працювати над цим малюнком. Про це свідчать виконані олівцем ескізи до офорта «Смерть Богдана Хмельницького», на яких Шевченко власноруч у нижньому лівому кутку зробив надпис: «Смерть Хмельницького». Дослідники В. Владич і Я. Затенацький датують їх 1843-1844 роками.

Промовистим є те, що на одному з ескізів (більшому) Шевченко ймовірно постать Виговського в композиції перемістив до постелі гетьмана, біля якої могли бути лише рідні та близькі йому люди. Впавши на коліна, підліток Юрій обнімає і цілує ноги батька, що вмирає. Перемістив художник і митрополита з лівого на правий бік біля постелі, а московського боярина відсунув подалі в правий кут. Якщо на ранньому малюнку 1836-1837 рр. з правого боку чітко виписано трикутник з трьох осіб – Хмельницький, митрополит і посол російського царя, то на більшому ескізі 1843-1844 рр. конфігурація і склад трикутника інший: Хмельницький, митрополит і І. Виговський (особа в темному одязі). Митрополита художник композиційно розмістив так, щоб він опинився посередником між Хмельницьким і царським послом. На малюнку він був посередником між Хмельницьким і його малолітнім сином Юрієм. Таке Шевченкове композиційне рішення відповідало історичній дійсності – митрополит здійснював місію арбітра між Україною і Росією, узгодження їх інтересів і недопущення збройного конфлікту між ними. Ще одна промовиста деталь – на малюнку московського боярина-посла змальовано у світлих тонах, на ескізі – в темних. Погляд І. Виговського, звернений у його бік, неначе запитує боярина: «Чого ти прийшов сюди? З якою потаємною метою?» Щодо однакового (темного) світлотіньового зображення І. Виговського і московського посла можуть бути різні інтерпретації. Але при цьому безперечним залишається те, що Шевченко доклав неабияких інтелектуальних зусиль до свого усвідомлення ролі цих діячів історії України, і, судячи за малюнком «Смерть Богдана Хмельницького» та ескізами на цю тему, його думка щодо цього була неоднозначна.

Значущою для осягнення ідейності козацької сторінки у творчості Шевченка є його любов до України. За неї він готовий проклясти навіть Бога та погубити свою душу за її славу. Проте поет не лише не прокляв Господа, але у своїх творчих пошуках орієнтувався на його слово, бо воно «голосне та правдиве»: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине... / От де, люде, наша слава, Слава України!.. / Без золота, без каменю, Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як господа слово. Чи так, батьку отамане? Чи правду співаю? / Ех, якби-то!.. Та що й казать? Кебети не маю» [3, т.1, с.120]

Без правди, правдивості, праведності немає слави та немає волі. З такою міркою підходив Т. Шевченко і до оцінки історичної діяльності українських гетьманів. Серед них він виділяв праведних гетьманів:

Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає –
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води, й Рось зелену [3, т.1, с.156].

До славних гетьманів, крім вищезгаданих, поет відносить і Тараса Трясила, Івана Лободу, Петра Дорошенка, отамана Івана Підкову та полковників Івана Богуна і Семена Палія. Одне слово, проявлена в ході відчайдушної боротьби українського народу за своє існування козацька героїка займає значне місце як у поетичних, так і в художніх творах Шевченка, котрі, до речі, дублювали провідні ідеї одні одних. Це помітно не лише в його творах на соціально-побутову тематику, але і на історичну, зокрема в ескізах, акварелях і малюнках, пов'язаних з життям і діяльністю Богдана Хмельницького. Насамперед ідеться про малюнок «Смерть Богдана Хмельницького», а також три малюнки, які Шевченко виконав 1845 року в Суботові – родинному маєтку Хмельницького: «Богданові руїни в Суботові» (акварель), «В Суботові» (сепія) та «Богданова церква в Суботові» (акварель).

Величезну історичну й художню цінність цих малюнків важко переоцінити. Адже від руїни будинку Б. Хмельницького вже в середині 50-х років, тобто за 10 років після перебування тут Шевченка, не лишилося й сліду. Шевченко же своєю аквареллю на віки зберіг ці дорогі скарби кожного українця руїни.

На передньому плані акварелі бачимо порослі травом й бур'яном рештки склепистого кам'яного льоху, а також нижні сходинки сходової клітки та закладені цеглою віконні прорізи в одній зі стін. На долівці на одному з кам'яних уламків – затерті часом сліди якогось надпису.

За руїнами, на другому плані, височить силует церкви Богдана Хмельницького. Неподалік – могутнє дерево, що вистояло перед вітрами історії і вірогідно було ровесником цієї церкви та свідком козацького життя, що колись тут вирувало. Простір на цій акварелі побудовано як контраст світлотіней. На світлоносні Богданові руїни з півночі насуваються чорні густі хмари. Шевченко відтворює акти безконечної драми неба. Борються, наступають один на одного пухнасті велетні купчастих хмар, намагаються затьмарити, заповнити собою світлий простір над Богдановою церквою і зруйнованим льохом. Тональність твору оптимістична: зруйновано лише льох, а церква і дерево вистояли, збереглись. Дух і життя народу збереглися, а це запурука його світлого майбутнього.

Тарас Шевченко. Богданові руїни в Суботіві. Акварель. 1845

На іншій акварелі – «Богданова церква в Суботіві» (1845) Шевченко окремо зобразив цю церкву, дав нам повне уявлення про одну з перших пам'яток українського кам'яного барочного зодчества. Він в усіх деталях передав своєрідну архітектуру будівлі.

Порівняно з іншими тогочасними церквами і храмами вона невелика, проте оригінальна і архітектурно оздоблена, що засвідчує заощадливість та вишуканий естетичний смак Б. Хмельницького.

Церква не просто освітлена промінням призахідного сонця. Це якась особлива освітленість, таємничо-урочиста, білизна святості. Зрештою, будівля височить на фоні долини річки Тясмину. А все доленосне

і світле в історії людства відбувалось на горі. Згадаймо хоча б гору Сіон та Нагірну проповідь Христа. І далі – західний фасад церкви яскраво освітлений і передає нам відчуття життєдайної теплоти, неначе материнського серця та батьківського піклування. Це Шевченкова душа покривала Суботів і всю Україну світлом любові та високих помислів. Цей фасад, прикрашений могутніми пілястрами й примхливим різьбленим фронтоном, створює виразний контраст із затіненим бічним фасадом. Неперевершений майстер світлотіні зумів виявити характерні об'єми будівлі, її рельєфне оздоблення, а водночас і надати малюнкові особливого настрою. Кам'яні і дерев'яні хрести навколо церкви похилені, по під стінами виріс бур'ян. Усе це посилює відчуття нашої героїчної давнини в цьому історичному краєвиді.

Тарас Шевченко. Богданова церква в Суботіві. Акварель. 1845

Історико-філософський підтекст прочитується і в малюнку «В Суботіві», що зображує важкі, врослі в землю старовинні козацькі кам'яні хрести. Змальовуючи ці історичні культові пам'ятки, Шевченко відходить від панорамного розгортання пейзажу, натомість відтворює в обмеженому просторовому відртинку істотне й типове. На документальній основі він створює типовий пейзажний образ, виділяючи в ньому головний об'єкт (у нашому випадку – хрести).

Дійсно, Україна козацької доби була полита козацькою кров'ю і всяяна козацькими хрестами. Отож кров, хрести і руїна були одними з основних архетипів у творчості Кобзаря.

На цьому малюнку можна спостерегти, як Шевченко розгортає простір вшир і вглиб. Він будує його як ряд контрастних смуг. Навіть туман не може скрити глибини і широти цього простору. На фоні ледве

наміченого, сповненого повітря пейзажу-річки, яка спокійно тече в далечині, ці хрести здаються ще важчими.

Тарас Шевченко. В Суботіві. Акварель. 1845

Простір на цій акварелі художник наповнив повітрям з туманом, який просвітлюється, піднімається увись і розсіюється, і ми бачимо на другому плані ледь помітні обриси гори. Цим твором Шевченко пробуджує в нас спогади про наше історичне минуле, нашу хресну історичну дорогу. Він наче промовляє до нас: «Морок ідеологічної облуди розсіється, і ми чимраз ясніше бачитимемо своє національне коріння, тяглість свого історичного буття. У всій величі постануть перед нами героїчні діла наших предків-козаків, які гідно несли свій хрест люблячої доброти».

Зауважмо, що в Шевченкових малюнках на українську історичну тематику гора і могила є типовим композиційним елементом. У Богдановій церкві на горі в Суботіві Шевченко, мабуть, вбачав символ українського Сіону, хоча тоді не знав, що таким стане його могила на горі в Каневі.

Антитеза рай-природа і пекло-життя кріпаків є своєрідним мистецьким стилем Шевченка, який він виробив на основі аналізу суспільних відносин в українському соціумі. Проте серед його живописних творів є такі, де ця антитеза прихована, а то й відсутня. До них ми відносимо і акварель «Чигрин з Суботівського шляху», в якій дослідник Л. Владич вбачає, на наше переконання помилково, викривальний мотив – страхітливе життя кріпака.

До циклу суботівських зарисовок примикають акварелі, які Кобзар виконав у Переяславі – місті, де народився Б. Хмельницький і де 6 січня 1654 року відбулася історична Переяславська рада. Свої враження від побаченого в цьому місті художник висловив у своїх російських повістях, вірші «Сон» («Гори мої високі») (т.2, с.24) та листах (т.6, с.69), а також передав на акварелях. У Переяславі Шевченко змалював аквареллю Вознесенський собор «прекрасной, грациозной, полурукоко, полувизантійской архітектури, воздвигнутый анафемой, Іваном Мазепою, в 1690 году». Тут, крім цього собору, він увіковічив на своїх акварелях і церкви Покрови і Михайлівську церкву.

«Чигрин з Суботівського шляху»

Зачаровує глядача простір, наповнений повітрям, світлом, а також глибиною свого зображення на малюнку «Урочище Стінка». У цьому творі чітко проявляється така риса романтизму, як різке розподілення світла і тіні (значно різкіше, ніж у мистецтві бароко). Засіб контрасту виражає тут лірико-епічне, а не трагічне відчуття. Високе естетичне відчуття передає Шевченко через мистецьки зображені неповторні дерева, оповиті молочним туманом. Чиста, красива, благодатна природа неначе промовляє до нас з цього малюнка: «Людино, задумайся. Твоє життя залежить від мене. Не руйнуй мене. Не рубай сук, на якому сидиш. Не отруй себе й мене хімічним жовто-брунатним чи чорно-сірим туманом».

Вираженням патріотичної та екологічної за сучасною термінологією ідеї є і такі його малюнки, як «Урочище Білик» (Олівець.1845), «На Орелі», «Коло Седнева», етюди до офорта «У Києві» (1843) та інші пейзажні твори.

Т. Шевченко. Вознесенський собор у Переяславі. Акварель

Т. Шевченко. Церква Покрови в Переяславі. Акварель

Т. Шевченко. Михайлівська церква. Акварель.

Вищепроаналізовані акварелі безпосередньо пов'язані з проектом Шевченкового видання «Живописної України». Крім них, художник у 1845-1847 роках виконав, як автор цього видання і як співробітник Київської археологічної комісії багато інших творів не тільки з архітектурними пейзажами, а й краєвидами пам'ятних місць, пов'язаних з іменами видатних діячів російської та української культури. Насамперед ми маємо на увазі Шевченкові акварелі 1845 року, намальовані з натури в мастку Гоголів-Яновських у с. Василівці-Яновщині (тепер с. Гоголеве Полтавської області). Це акварель «Урочище Стінка» (Олівець. 1845) і «Урочище Білик» (Олівець. 1845). У цих творах відображено мальовничі пейзажі неповторної краси.

Т. Шевченко. У Василівці. Акварель

Щодо акварелі «У Василівці», то на ній чітко відтворено контраст між красою пейзажу і спотвореністю життя кріпака. Дійсно пейзаж із садом «У Василівці» сповнений сонця і повітря. Яскраво освітлені дерева кидають густі тіні на соковиту траву. А в центрі цього казкового краєвиду – оригінальна пам'ятка народної дерев'яної архітектури: старовинна триярусна дзвіниця з шатровою покрівлею і характерним опасанням на різьблених стовпах. Так прочитав малюнок «У Василівці» Л. Владич, і це не викликає заперечень. Проте прочитання, бо поза увагою цього дослідника залишився жебрак, що сидить на траві навпроти вхідної брами в маєток. Посередині брами – дворовий слуга, котрий проганяє жебрака. Природний контраст світла і тіні художник наклав на соціальний контраст добра і зла, багатства й убогості.

Урочище Стінка. Олівець. 1845

Шевченко зробив вагомий внесок у розвиток побутового жанру і став його *основоположником* в українському мистецтві. Його творам на побутові теми властивий гострий соціальний протест проти тодішнього ладу, що прирік закріпачене селянство на жалюгідне існування. Побутова тема в українському мистецтві першої половини XIX ст. під впливом живопису Шевченка сформувалася в самостійну течію. В ній дедалі виразніше проявляється соціальний аналіз. В картинах і графічних аркушах частіше відображаються драми життя, трагедії кріпосницького ладу. Шевченко перший серед українських художників узяв для картини «Катерина» гострий соціальний сюжет. Красу цієї дівчини він передав за допомогою аристократичного жесту рук, рисунка її ніг, де він повторив рух ступень «Сикстинської Мадонни» Рафаеля. В «Катерині» утверджується святість і гідність материнства, які розтоптав зрадливий дворянин-офіцер царської російської армії.

На картині ми бачимо красиву селянську дівчину у святковому вбранні, яка виступає з грацією, гідною подиву та захоплення. Художник зобразив її з великим тактом і делікатністю, миловидною і привабливою. У цьому відчувається тепле, співчутливе ставлення митця до своєї героїні.

Дівчина стоїть до нас обличчям. Проміння сонця відбивається від землі, освітлює згорьовану Катерину. Вона поволі йде назустріч глядачеві, низько схиливши зажурену голову, трохи підбравши запаску, щоб приховати від людей свою ганьбу.

Сліпучої білості українська сорочка, барвиста плахта, червоні фартух і стрічки виразно виділяються на тлі полотна, особливо на зображеному в холоднуватих тонах пейзажі. Видно пригнічене обличчя Катерини. Краса дівчини контрастує з її глибоким сумом, про що красномовно свідчать обличчя: голівка опущена, очі заплакані, почервонілі від ледь стримуваних сліз. Здається, ще мить – і вона розплачеться. Про її горе свідчать і руки, такі тонкі й безпорадні.

У поемі образ Катерини виписано реалістично, а на картині в поєднанні з дівчиною виявляються певні риси романтизації. Таке прикрашання – це прагнення автора опоетизувати образ скривдженої жінки-кріпачки, піднести його до високого соціального й художнього узагальнення. На відміну від поетичних засобів, які дають змогу змалювати образ у багатьох планах, художник обмежується показом лише одного епізоду. Якби Шевченко зобразив Катерину в лахмітті, то такий образ міг би викликати негативне враження у глядача. Метою художника було збудити співчуття до скривдженої. Він не осуджує героїню, для нього незаперечними залишаються її висока людська гідність, духовна краса і святість почуттів. Живописна Катерина виглядає ідеалізовано.

Промовистою є символіка картини «Катерина»: *офіцер* – російська монархія; *Катерина* – стражденний народ; *селянин* – вільне минуле; *гі-*

лочка дуба – відірваність від роду; зламаний колосок пшениці – знівечена доля людська.

Катерина. 1842. [С.-Петербург] Полотно, олія

Гуманізм, патріотизм та художня майстерність Т. Шевченка позитивно впливали на багатьох не лише українських, а й російських художників. Промовистими в цьому плані є слова видатного діяча російської й української художньої культури Лева Михайловича Жемчужникова, сказані на адресу Кобзаря: «... Вийшовши з простого народу... він [Шевченко. – І. М.] і нас повернув лицем до народу і примусив полюбити його і співчувати його скорботі. Він йшов попереду, показуючи і чистоту слова, і чистоту думки, і чистоту життя.

Як художник (у прямому розумінні) він заслужив собі ім'я добре і чесно. І на цій дорозі він був один з перших, хто звернувся до рідного. Я нагадаю його давню художню працю: “Живописная Украина”, – потім безліч інших малюнків, і особливо: “Блудного сина”. У народному мис-

тецтві ні в кого не виявилось стільки свідомості, стільки сили, скільки в нього. [...] Він був силою, яка зливає нас з народом. Він пробудив нас до нового життя» [Цит. за: 29, с.113-114]. Ці слова про великого українця не тільки сповнені правдивістю, але й служать нам путівником у духовному царстві Шевченка та допомагають усвідомлювати всю його велич.

Зазначмо, що під впливом Шевченка ще за його життя Жемчужников задумав випустити «Український альбом». Він склав програму свого видання і повідомив, що у квітні вийдуть перші офорти цього альбому. Після смерті Шевченка Жемчужников вирішив назвати свій альбом «Живописною Україною». Про це він писав: «Багато років тому Тарас Григорович Шевченко почав видавати альбом малюнків під назвою “Живописная Украина”. Люблячи і глибоко шануючи Тараса Григоровича, я вирішив назвати своє видання тим же ім'ям, на спогад Шевченка. Нехай моя праця буде немовби продовженням колишньої праці Тараса Григоровича» [Цит. за: 29, с.104].

Література

1. Україна Президент (2010-: В. Янукович) Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка: Указ Президента України. – 2012. – 11 квітня (№257) // Урядовий кур'єр. – 2012. – №70(серп). – С. 35
2. Повне видання творів Тараса Шевченка. В Мт. т. – Чікаго, Вид-во Миколи Денисюка, 1959–1962 рр.
3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. У 12 т. / Т. Г. Шевченко; Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1–6.
4. Шевченко Тарас. Документи і матеріали: 1814-1861. – К.: Держвидав УРСР, 1963. – 560 с.
5. Шевченко Т. Г. в споминах ссвременников. – М.: Гослитиздат, 1962. – 511с.
6. Шевченко Т. Г. в епістолярії відділу рукописів НБ АН УРСР. – К.: Наук. думка, 1966. – 491 с.
7. Шевченко Тарас. Живопис, графіка: Альбом / Тарас Шевченко. – К.: Мистецтво, 1986. – 175 с.
8. Шевченко Тарас. Мистецька спадщина: В 4-х т. / Тарас Шевченко/ – К.: Вид-во АН УРСР. – Т.1. – 1961; Т.2. – 1963; Т.3. – 1964; Т.4. – 1963.
9. Крячок М. Перший випуск «Гайдамаків» Тараса Шевченка: маловідомі факти, архівні джерела / М. Крячок // Архіви України. – 2004. – №1–2. – С. 85–93.
10. Листи до Шевченка 1840–1861. – К.: АН УРСР, 1962. – 331 с.
11. Листи Тараса Шевченка до брата Микити // Артанія. – 2012. – №1. – С. 76–80.

12. Спогади про Тараса Шевченка. Збірник / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка; За ред. І. О. Дзевєріна. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.
13. Антонович Д. В. Шевченко-маляр [текст] / Д. В. Антонович. – К.: Україна, 2004. – 272 с.
14. Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття / П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 200 с.
15. Барабаш Ю. Я. Вибрані студії. Сковорода, Гоголь, Шевченко / Ю. Я. Барабаш; Передмова В. Панченка. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. – 744 с.
16. Барка В. Правда Кобзаря / В. Барка. – Н.-Йорк: Пролог, 1961. – 288 с.
17. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. – Т. 7.
18. Білецький Л. Народність чи національність в творах Т. Шевченка? / Л. Білецький. – Кам'янець на Поділля, 1920. – 46 с.
19. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури / Ю. Бойко. – Мюнхен, 1956. – 79 с.
20. Большаков Л. Н. Оренбургская Шевченковская энциклопедия / Л. Н. Большаков // Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847-1858 [Текст]. – Оренбург: Печатный Дом «Димур», 1997. – 516 с.
21. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Тараса Шевченка / Д. Бучинський. – Мадрид-Лондон.: Союз українців у Великій Британії, 1962. – 256 с.
22. Вартовий [Б. Грінченко] Листи з України Наддніпрянської: – Київ, 1918/
23. Владич Л. «Живописна Україна» Тараса Шевченка / Л. Владич. – К.: Мистецтво, 1963. – 128 с.
24. Гаско М. Про що розповідають малюнки Тараса Шевченка: Шевченкознавчі етюди [Текст] / М. Гаско. – К.: Радянський письменник, 1970. – 226 с.
25. Грабовецький В. Моринці. Сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря / В. Грабовецький, В. Неумитий. – Івано-Франківськ, 2007. – 344 с.
26. Грабович Григорій. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович; Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
27. Грабович Григорій. Грані міфічного: образ України в польському і українському романтизмі / Григорій Грабович // До історії української літератури: Дослідження, есе, Полеміка. – К.: Основи, 1997. – С. 170–195.
28. Дзюба І. У всякого своя доля: Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами: Літ.-крит. нарис / І. Дзюба. – К.: Рад. письменник, 1989. – 371 с.

29. Дзюба І. Тарас Шевченко: Життя і творчість [Текст] / І. Дзюба. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
30. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря [Текст]: містика лицарства запорізького / Д. Донцов. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. – 266 с.
31. Дубина М. І. Правда звинувачує: Українська література в боротьбі проти буржуазного націоналізму. Літ.-крит. нарис / М. І. Дубина. – К.: Рад. письменник, 1982. – 206 с.
32. Дубина М. І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т. Г. Шевченка в західній Україні (1842-1939) [Текст] / М. І. Дубина. – К.: Вища школа, 1989. – 166 с.
33. Жаботинський Володимир. Наука з Шевченкового ювілею / Жаботинський Володимир // Вибрані статті з національного питання. – К.: РАУ, 1991. – С. 71–79.
34. Забужко О. С. Шевченків міф України, Спроба філософського аналізу / О. С. Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
35. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка [Текст] / Павло Зайцев. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен, 1955. – 400 с.
36. Іванишин П. Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка [текст] / П. Іванишин. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 174 с.
37. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Малишка, Л. Костенко [Текст]: монографія / П. Іванишин. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.
38. Касіян В. І. Шевченко-художник / В. І. Касіян. – К.: Мистецтво 1963. – 128 с.
39. Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / Є. П. Кирилюк. – К.: Держлітвидав України, 1964. – 652 с.
40. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи [Текст] / Ю. Ковтун. – К.: Україна, 2004. – 207 с.
41. Кониський Олександр. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя: Перевидання / Олександр Кониський. – К., 1991.
42. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: Літ.-крит. нарис / М. Коцюбинська. – К.: Рад. письменник, 1990. – 272 с.
43. Красицький Д. Ф. Т. Г. Шевченко борець проти релігії / Д. Ф. Красицький, Б. О. Лобовик. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1956. – 30 с.
44. Лепкий Богдан. Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К.: Україна, 1994. – 173 с.
45. Луначарський А. Шевченко і Драгоманов / А. Луначарський // Пам'яті Михайла Драгоманова. – Харків, 1920. – 67 с.
46. Луців Лука. Т. Шевченко – співець української слави і волі / Лука Луців. – Нью-Йорк, Джерсі Ситі, 1964. – 191 с.
47. Макаровський І. П. Шевченкові візії української держави / І. П. Макаровський, С. Д. Сворака. – Івано-Франківськ, 2005. – 32 с.

48. М'яланюк Євген. Шлях до Шевченка [Текст] / Є. М'яланюк; Підготовка тексту та примітки проф. Л.Белея. – Ужгород: Гражда, 2008. – 48 с.
49. Марахов Г. І. Шевченко в колі сучасників. Словник персоналій / Г. І. Марахов. – К.: Дніпро, 1976. – 152 с.
50. Марголис Ю. Исторические взгляды Т. Г. Шевченка / Ю. Марголис. – Л.: Изд. Ленинград. у-та, 1964. – 291 с.
51. Марголис Ю. Т. Г. Шевченко и русские историки-демократы / Ю. Марголис. – Л.: ЛГУ, 1991. – 192 с.
52. Микитась В. Л. Всупереч правді: Критика буржуазно-націоналістичних фальсифікацій української дожовтневої і радянської літератури / В. Л. Микитась. – К.: Дніпро, 1976. – 318 с.
53. Мудрецы поднебесной: Сб. Лао-цзы. «Дао дэ цзин»; Конфуций. «Лунь юй»; Мо-цзы. «Мо-цзы»; Мэн-цзы.» Мэн-цзы». Чжуан-цзы.» Чжуан-цзы»; Сюнь-цзы; Хань-Фэй. – Симферополь: Реноме, 1998. – 348 с.
54. Назаренко І. Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка / І. Назаренко. – К.: Дніпро, 1964.
55. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр / О. Новицький. – Львів – Москва, 1914. – 98 с.
56. Огрієнго Іван. Тарас Шевченко [Текст] / І. Огрієнго; Упоряд. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 440 с.
57. Об атеизме Т. Г. Шевченко / Д. Ф. Острянин, В. С. Євдокименко, М. Н. Новиков, В. К. Танчер // Филос. науки. – 1976. – №2 – С. 82–89 (Москва)
58. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики / В. Пахаренко. – Черкаси, 2007. – 175 с.
59. Петлюра Симон. До драми Шевченкового життя (З нагоди 51-ої річниці смерті) / Симон Петлюра; Упоряд. та авт. передм. О. Климчук // Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 79–85.
60. Петлюра Симон. Вчіться у Шевченка (З приводу 47 роковини смерті поета) / С. Петлюра // Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 70–73.
61. Світличний І. Поезія і філософія / І. Світличний // Серце для куль і для рим. – К.: Рад. письменник, 1990.
62. Сімович В. Тарас Шевченко: Його життя та творчість. 3-тє вид., доп. / В. Сімович. – Львів: Укрвидав, 1941. – 88 с.
63. Степовик Д. В. Українське мистецтво першої половини ХІХ століття / Д. В. Степовик. – К.: Мистецтво, 1982. – 191с.
64. Степовик Д. Скарби України. – К.: Веселка. 1996. – 191 с.
65. Скуратівський В. Шевченко в контексті світової літератури / В. Скуратівський // Історія і культура. – К.: Укр-амер. бюро захисту прав людини, 1996.
66. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Париж, 1965. – 127 с.
67. Тарахан-Берега З. А. Шевченко-поет і художник / З. А. Тарахан-Берега. – К.:Наук. Думка. – 185 с.

68. Тарахан-Берега З. А. «Заворожи мені, волхве...»: Тарас Шевченко і Михайло Щепкін / З. А. Тарахан-Берега. – К.: Мистецтво, 2012. – 352 с.
69. Франко І. Я. Вступ до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844-1847 рр.» / І. Я. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 244–248.
70. Франко І. Я. Шевченко в освітленні пана Урсина / І. Я. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 238–243.
71. Франко І. Я. Тарас Шевченко / І. Я. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 112–122.
72. Франко І. «Наймичка» Т. Шевченко / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 29. – С. 447–469.
73. Франко І. Шевченко і критика / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 35. – С. 234–247.
74. Франко І. Шевченко і Єремія / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 35. – С. 185–188.
75. Франко І. <На роковини Т. Г. Шевченка> / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 43. – С. 382–391.
76. Чижевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. 2 вид. / Дмитро Чижевський. – Мюнхен, 1983. – 175 с.
77. Чумарна М. І. Тихий ангел пролетів. Сповідь Тараса Шевченка. Тризна / М. І. Чумарна. – Львів: Априорі, 2007. – 80 с.: іл.
78. Шевченко. Франко. Стефаник: Матеріали міжнародної наукової конференції / Ред. кол. В. І. Коноренко (голова), В. В. Гришук, Т. Ю. Салига, С. І. Хороб – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 498 с.
79. Шевченкіана в екслібрисі: Альбом. – Дніпропетровськ: Січ, 1993. – 166 с.
80. Шевченківський словник. У 2-х томах. – К.: Голов. рад. Укр. Рад. Енциклопедії, 1978.
81. Шовкопляс Г. М. За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка / Г. М. Шовкопляс, І. Г. Шовкопляс. – К., 1990. – 168 с.
82. Шпак В. Т. Критика современных буржуазных фальсификаций философского наследия украинских революционных демократов / В. Т. Шпак. – К.: Вища школа, 1986. – 126 с.
83. Яцюк Володимир. Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації [Текст] / В. Яцюк. – К.: Рада, 2003. – 368 с.
84. Аврахов Г. Шевченкове апокаліптичне «Подражаніє Осії глава ХІV»: Визвольний шлях / Г. Аврахов. – 2005. – №9–10. – С. 62–80.
85. Альварт Є. Тарас Шевченко у культурі пам'яті та політичній історії сучасної України / Є. Альварт // Мандрівець. – 2012. – №2. – С. 4–8.
86. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка та Адама Міцкевича як діалог культур / О. Астаф'єв // Слово і час. – 2006. – №6. – С. 7–15.

87. Барабаш Ю. Людей і Господа любить (любов як ментальна й поетична константа творчості Тараса Шевченка) / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2007. – №. – С.3–19.
88. Баранов В. Шевченко і ми / В. Баранов. – 2009. – №3–4. – С. 2–14.
89. Білецький О. О. Світове значення творчості Шевченка / О. О. Білецький // Збірник праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції. – К.: 1982. – С. 10–21.
90. Бовсунівська Т. Шевченко і концепція войовничого романтизму / Т. Бовсунівська // Дивослово. – 2011. – №3. – С. 58–63.
91. Бойко Ю. Основні ознаки романтизму та романтизм Т. Шевченка / Ю. Бойко // Всесвітня література та культура. – 2006. – №6. – С. 6–10.
92. Бондар М. Тематичні обрії Шевченкової поезії / М. Бондар // Дивослово. – 2010. – №3. – С. 15–19.
93. Бородін В. Динаміка творчого процесу Шевченка-поета / В. Бородін // Слово і час. – 2010. – №3. – С. 3–29.
94. Брайчевський М. Тарас Шевченко й історико-культурна спадщина українського народу / М. Брайчевський // Світи Тараса Шевченка. – Нью-Йорк. – С. 240–245.
95. Будний В. На сторожі нації: [Т. Г. Шевченко як поборник українського націотворення] / В. Будний // Дзвін. – 2009. – №5–6. – С. 127–130.
96. Гальченко С. Доля Шевченкових раритетів / С. Гальченко – К., 2008. – С. 2–17.
97. Гарасим Я. Випробування Шевченком / Я. Гарасим // Дзвін. – 2012 – №5–6. – С. 138–144.
98. Генералюк Л. Художник і літератор Тарас Шевченко в контексті європейських мистецьких напрямів / Л. Генералюк // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2009. – №3. – С. 56–58.
99. Гончарук П. Українська соціальна і національна свобода у творчості Т. Г. Шевченка (до 195-річчя від дня народження Великого Кобзаря) / П. Гончарук // Київська старовина. – 2008. – №6. – С. 152–166.
100. Горак Р. «Посланіє» Тараса Шевченка:(мистецтво, українська література) / Р. Горак // Дзвін. – 2010. – №12. – С. 94–99.
101. Грабовецький В. Людомори! Не кидайте тінь на Кобзаря. До 150річчя з дня народження Тараса Шевченка / В. Грабовецький // Краєзнавець Прикарпаття. – 2009. – №13. – С. 34–35.
102. Жулинський М. Шевченко: «розкуйтеся, братайтесь» / М. Жулинський // Відстані [Текст]. – К., 2006. – С. 35–42.
103. Жулинський М. Його благословила доля славою святою: [до 20-річчя Незалежності України і 150-річчя від часу перепоховання Тараса Шевченка] / М. Жулинський // Світогляд. – 2011. – №4. – С. 32–39.
104. Заїка О. Тарас Шевченко погляд крізь півтора століття: [Шевченко-художник] / О. Заїка. – 2009. – №10. – С. 185–186.

105. Іванишин П. Держава у творчості Івана Франка і Тараса Шевченка: політичний дім національної екзистенції / П. Іванишин // *Визвольний шлях*. – 2007. – №2. – С. 35–48.
106. Ільчинський М. Еміграційне шевченкознавство: спектр інтерпретацій / М. Ільчинський // *Слово і час*. – 2012. – №4. – С. 3–17.
107. Келлі Б. Айра Олрідж: [американський актор] і Тарас Шевченко: пророки протесту / Б. Келлі // *Слово і час*. – 2008. – №8. – С. 107–110.
108. Кирилук З. Російські повісті Шевченка (до історії створення) / З. Кирилук // *Слово і час*. – 2008. – №3. – С. 25–32.
109. Коцюбинська М. Шевченкові листи / М. Коцюбинська // *Слово і час*. – 2008. – №7. – С. 15–23.
110. Кувда В. Національні психотипи у творчості Т. Шевченка / В. Кувда // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2007. – №11. – С. 52–57.
111. Кучерук О. Вічний надзвичайний і повноважний посол: [Т. Г. Шевченко] / О. Кучерук // *Пам'ять століть*. – 2009. – №1–2. – С. 129–135.
112. Макаровський І. Краса і добро в інтерпретації Т. Г. Шевченка / І. Макаровський, Н. Будуйкевич, В. Матвіїшин // *Тарас Шевченко і народ*. [Зб. Наук. ст.]. – Івано-Франківськ: Факел, 1999. – С. 71–79.
113. Макаровський І. Тарас Шевченко: національно-політичні ідеали / І. Макаровський // *Студент Прикарпаття*. – 1993. – 5 березня.
114. Маковей О. У 50-літні роковини Тараса Шевченка / О. Маковей // *Руслан*, 1911. – 10 березня.
115. Маковей О. Пам'ятний рік [до 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка] / О. Маковей // *Православний календар на звичайний рік 1911*. – Чернівці, 1911. – С. 57–61.
116. Матвіїшин В. Європейське мистецтво у творчості рецепції Тараса Шевченка / В. Матвіїшин // *Зб. наук. праць «Шевченко. Франко. Стефанік»*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 14–16 травня 2001 р. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 27–51.
117. Мельничук Б. Шевченкіана Андрія Малишка / Б. Мельничук // *Слово і час*. – 2009. – №3. – С. 34–44.
118. Молчанова І. Геній серед геніїв. Т. Г. Шевченко / І. Молчанова. – К., 2006. – №3. – С. 153–156.
119. Назаренко М. Сокращенный рай. Украина между Гоголем и Шевченко / М. Назаренко // *Новый мир*. – 2009. – №7. – С. 160–172.
120. Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм / Д. Наливайко // *Слово і час*. – 2006. – №3. – С. 3–21.
121. Наумова Н. Енергетика слова. Роздуми про пов'язання «Книги буття» з віршами Тараса Шевченка / Н. Наумова // *Сучасність*. – 2007. – №3. – С. 142–150.
122. Наумова Н. Тарас Шевченко – академік гравюри / Н. Наумова // *Науковий світ*. – 2010. – №12. – С. 20–23.
123. Нахлік Є. Тарас Шевченко: архетипні постави поета / Є. Нахлік // *Дивослово*. – 2011. – №5. – С. 42–44.

124. Нечиталюк М. Промова Івана Франка на шевченківському вечорі / М. Нечиталюк // Дзвін. – 2009. – №5–6. – С. 131–136.
125. Павленко М. «Падаю і знову іду»: крутосхили Тачинного шляху до Шевченка / М. Павленко // Слово і час. – 2008. – №7. – С. 3–14.
126. Пахаренко В. Жива правда у Господа Бога. Ще раз про Шевченкову теодицею // Сучасність. – 2007. – №7. – С. 111–132.
127. Погребенник В. Історичні й філософські акорди поезії Тараса Шевченка / В. Погребенник // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №2. – С. 2–6.
128. Пономаренко О. Шевченківське поетичне та малярське образотворення в модерному живописі та скульптурі «Клубу український митців»: необарокові та сюрреалістичні мотиви / О. Пономаренко // Світогляд. – 2012. – №3. – С. 70–73.
129. Попович М. Розумом і серцем / М. Попович // Наука і суспільство. – 2007. – №3-4. – С. 12-17.
130. Потоцький П. Педагогічні ідеї Т. Шевченка і його «Буквар» / П. Потоцький // Хроніка 2000. – 2007. – №71. – С. 571–574.
131. Риженко А. Василь Штернберг і Тарас Шевченко. До 190-річчя від дня народження художника / А. Риженко // Українська культура. – 2008. – №3. – С. 10–13.
132. Різниченко О. Культ Шевченка в його історичній ретроспективі (дворянський період) / О. Різниченко // Артанія. – 2011. – №1. – С. 12–16.
133. Родіонов В. Духовні уроки поета-пророка / В. Родіонов. – К., 2007. – №3. – С. 48–49.
134. Салига Т. Розкуймося, братаймося... Роздуми у 165-ту річницю з часу першої подорожі Тараса Шевченка в Україну / Т. Салига // Дзвін. – 2008. – №3. – С. 114–118.
135. Салига Т. Шевченко і ми... / Т. Салига // Дзвін. – 2008. – №3. – С. 136–143.
136. Сверстюк Є. Феномен Шевченка / Є. Сверстюк // На святі надій: Вибране. – К.: Наша віра, 1999. – С. 321–369.
137. Сверстюк Є. Гоголь і Шевченко в Петербурзі / Є. Сверстюк // Дивослово. – 2009. – №4. – С. 56–58.
138. Славинський М. Тарас Шевченко: не в мармурі, не в бронзі: [побачив світ унікальний альбом раритетів – репродукції рукописів світлин геніального поета] / М. Славинський // Віче. – 2012. – №5. – С. 62–64.
139. Смілянська В. Графіка поетичного тексту Шевченка / В. Смілянська // Слово і час. – 2008. – №3. – С. 39–45.
140. Толочко Л. Дружба Т. Г. Шевченка з Петром Карловичем Клодтом / Л. Толочко // Київська старовина. – 2008. – №4. – С. 13–19.
141. Ушкалов Л. «Естетика» Лібельта як дзеркало філософії Шевченка / Л. Ушкалов // Слово і час. – 2011. – №3. – С. 20–33.
142. Харчук Р. Імперські й колоніальні етнотипи у творчості Тараса Шевченка / Р. Харчук // Сучасність. – 2006. – №3. – С. 92–105.

143. Штонь Г. Т. Г. Шевченко та І. Я. Франко. Поетичні візії України. Онтологічна спільність та відмінність / Г. Штонь // Слово і час. – 2008. – №3. – С. 12–17.
144. Юхта М. Євгенія Гончаревич-Голуб: [правнучка Т. Г. Шевченка] / М. Юхта // Пам'ять століть. – 2010. – №1–2. – С. 276–277.
145. Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка у світлі етнопсихології / О. Яблонська // Слово і час. – 2011. – №4. – С. 108–120.
146. Ярменко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи / В. Ярменко // Слово і час. – 2007. – №3. – С. 19–27.
147. Ярменко В. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання / В. Ярменко // Укр. іст. журн. – 2007. – №5. – С. 174–187.
148. Ярменко В. Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків» (до 170-річчя виходу поеми) / В. Ярменко // Укр. іст. журн. – 2011. – №2. – С. 159–179.
149. Про велич Т. Г. Шевченка, його значення та місце серед світових геніїв свідчать... // Пам'ять століть. – 2008. – №1–2. – С. 240–243.
150. Romuald Podbereski. «Ukraina malownicza» / Romuald Podbereski // Tygodnik Petersburski. – 1844. – №95. – 5(17)грудня.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандрик Я.І.,
докт.іст.наук, професором Литвином М.Р. (Львів)*

WORLD OF TARAS SHEVCHENKO PAINTING (to 200 anniversary of birth of Ukrainian genius)

I. P. Makarovsky

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, Carpathians str., 15;
ph. +380(342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

The bases of art-esthetic T. Shevchenko view are reproduced in the article, the national lines of his painting are analysed and specified.

Key words: *Taras Shevchenko, painting, national composition, national colorist, good, beauty.*

УДК 7.072.3+614.23+796.071.42

**СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ – ЛІКАР, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ,
КЛАСИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(до 180-річчя від дня народження)**

С. М. Ґеник

*Івано-Франківський національний медичний університет;
кафедра загальної хірургії; 76000 м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2;
тел. +380 (342) 52-82-40; e-mail: sgenyk@rambler.ru*

У статті йдеться про життєвий шлях і літературну спадщину класика української літератури Степана Руданського.

Ключові слова: *Степан Руданський, літературна спадщина, лікарська та громадська діяльність.*

Степан Руданський, український лікар, поет, перекладач, фольклорист, народився 25 грудня 1833 року в селі Хомутинцях (нині Калинівського району на Вінниччині) в бідній попівській родині. Довгий час українське Поділля входило до складу Польщі і населення його настирливо полонізували, а духовництво в основному підтримувало москвофільство. Піп Василь усе життя воював з синами, а їх було чотири: Григорій, Степан, Олександр та Юхим. Сини виростили разом з мужицькими дітьми, говорили їхньою мовою, співали їхніх пісень, засвоювали їхні звичаї. Батько Степана Руданського намагався закріпити дітей у «духовному» стані. Особливу надію покладав на здібного до науки Степана, готуючи йому високу духовну кар'єру.

Від 1841-го до 1849 року Степан вчився в Шаргородській бурсі, потім у Кам'янці-Подільській духовній семінарії. У Кам'янець-Подільському С. Руданський почав цікавитися поезією, серйозно захопився збиранням фольклору.

По закінченні в 1855 році духовної семінарії він вирушає до Петербурга продовжувати навчання і вступає не в духовну, а в медико-хірургічну академію, яка на той час переживала період свого особливого піднесення. Серед її викладачів – відомий хірург М. Пирогов, учені І. Сеченов, С. Боткін, М. Зінін. Ця медико-хірургічна академія протягом кількох десятиліть була притягальним центром вільнодумства. В колах передової різночинної молоді вважалося за честь вчитися в ній. Тому

молодий поет, ентузіаст-фольклорист з далекої провінції пішов проти волі батьків, проти всього духовного стану, щоб стати студентом відомого навчального закладу.

Духовна академія не бажала поступатися добре атестованим випускником Кам'янець-Подільської семінарії. А медико-хірургічна академія з цієї причини могла зарахувати С. Руданського лише так званім «вільним» слухачем. Щоб стати повноправним студентом-медиком, С. Руданський змушений був вийти з духовного стану із санкції святішого синоду. 26 березня 1856 року цю справу було вирішено позитивно і передано до Подільської консисторії, звідки лише за півроку одержано відповідь. У цей час С. Руданський уже був вільним слухачем другого курсу медико-хірургічної академії.

Батько, священник-українофоб, відмовився матеріально підтримувати сина-студента не тільки через те, що той хотів стати лікарем, а більше через те, що він говорив і писав українською мовою: «Если захочешь написать письмо, то пишы или почтительно, не помалороссийскому, або лутше ничего не пишы». Степан обурювався: «Заказують мені рідну мову, заказує батько, але в мене був дід, був прадід і прапрадід – вони мені не заказували; не слухає батько моєї мови, – за те мені і по смерті, може, послухають чотирнадцять мільйонів моїх одномовців. Батько, може, не любить моєї мови через те, що нею говорять у нас мужики».

Руданський-студент, живучи в Петербурзі, дуже бідував. Спочатку, будучи вільним слухачем медико-хірургічної академії, він мав приватні уроки, бо влітку 1856 року виїздив зі столиці до Дори Новгородської губернії. Ставши студентом, С. Руданський почав одержувати стипендію, якої не вистачало навіть на харчі. Мешкав десь на глухій околиці Петербурга серед бідноти. На допомогу з дому була мала надія. С. Руданський почав працювати над своїми поетичними творами, щоб скласти збірку й опублікувати, але для цього також були потрібні гроші.

Водночас він був у близьких стосунках з професором академії С. Боткіним, який лікував його в Петербурзі, допоміг одержати посаду на півдні, а в 1872 році навіть відвідав його, хворого, в Ялті.

Друкуватися почав у 1859 році, коли зблизився з гуртком українських письменників, що готували журнал «Основа». Почавши в жанрі романтичної балади, С. Руданський згодом перейшов до поезії, зразком якої була для нього творчість Т.Г. Шевченка. Основні мотиви його поезії – засудження кріпацтва, заклик до праці на ниві рідної культури, славне минуле свого народу. В першому номері журналу «Основа» в 1861 році публікуються його вірші «Гей, бики!» і «Повій, вітре, на Україну».

Надходив кінець його навчанню в медико-хірургічній академії і тяжкому бідуванню в Петербурзі. Живучи весь час надголодь, переобтяжений виснажливою працею двадцятишестилітній випускник в суво-

рих кліматичних умовах міг померти від туберкульозу. Тому 1 серпня 1861 року медичний департамент призначив С. Руданського в Ялту на посаду міського лікаря. В щоденниковому записі С. Руданського від 01.09.1861 року читаємо: «Прощай, Петрополю! Прощай, моє горно пекельне! Немало сили, моєї рідної сили, попалося в тобі, а гріх мені було б за тебе забути. Сировим залізом з землею та іржею попав я до тебе, ти мене перетопило, ти мене перекувало і сухим, і твердим пустило до себе. Скінчивши муки, надія не ошукала, не лягли мої кості на чужині, я знову в дорозі і залізними корбами кочуся на полудень... А чим то полудень мене порадує? Чи синє море мене загартує, чи, може, і знову іржею покриє, сточить, обезсилить? А кримські гори, чи новим здоров'ям, чи гробом наділять?»

Ставши міським лікарем портового і курортного міста, С. Руданський з полегшенням зітхнув. Та це зовсім не значило, що він назавжди попрощався з нуждою, навіть коли в 1863 році одержав додаткову роботу. «Тепер я дуже якось став мило дивитися на людей, бо й мені якось зробилося лучче, – пише він до брата Григорія 30 вересня 1863 року. – Кінчилось уже (не знаю тільки чи надовго) моє тридцятилітнє голодування. Добився я таки економії Воронова і окрім свого жалування (200), маю іще в рік 300 карбованців, – і того 500, і я вже зможу кожен день свій обід мати. І тільки то, що обід, а вечері ще за сії гроші мати не зможу – отакая-то проклятая Ялта. Ні, не проклята, хороша вона, псяюха, та дорого жити».

Молодий лікар з головою поринає в захопливу роботу, не завжди розмежовуючи свої громадські і службові обов'язки. Тривалий час він поєднував обов'язки міського лікаря, завідуючого лікарнею, лікаря в алупкинських маєтках князя Воронова, карантинного лікаря в порту і навіть лікаря Ялтинського повіту. Часті роз'їзди за власний рахунок з'їдали і без того скромну платню, але з цим треба було миритися. Його любили за веселу вдачу, безкорисливість і доброту, адже міську бідноту він лікував безплатно.

Про громадський авторитет лікаря С. Руданського свідчить обрання його в 1869 році почесним мировим суддею сімферопольсько-ялтинської мирової округи.

В Ялті він безвизно пропрацював 12 років. За цей час зробив дуже багато: заснував міську лікарню, медичну бібліотеку, започаткував санаторну справу, санітарно-епідеміологічну, ветеринарну, водоканалізаційну та пожежну служби, ініціював закладення торгового ринку, побудову фонтана з резервуарами, а під останній подарував містові шматок власної землі. Був причетний і до побудови лікарні в місті Бахчисарай.

Але невмирущу славу С. Руданський здобув собі як автор «Співомовок» – менших і більших гумористичних віршів, жартів, приказок і сміховинок про панів, попів, циган, москалів, поляків, жидів, німців, чортів і т.д., почерпнутих здебільшого з уст народу. Вони відзначаються

гострим гумором, дотепом і веселим настроєм. Крім веселих «співомовок», С. Руданський писав ще повні болючого смутку ліричні поезії, що відбивали не тільки особисте горе поета, а й страждання всього народу. Деякі з них стали народними піснями («Повій, вітре, на Україну», «Мене забудь», «Ти не моя, дівчино дорогая», «Голубонько-дівчинонько, зиронько моя», «Чорний колір» та інші).

До літературної спадщини С. Руданського, основну і найціннішу частину якої було надруковано лише по його смерті завдяки зусиллям Олени Пчілки, Івана Франка, Агатангела Кримського й інших, належать і переклади («Слово о полку Ігоревім», уривки з «Краледворського рукопису», Гомерова «Іліада», Вергілієва «Енеїда», частина «Демона» М. Лермонтова, «Сни» Гайне, поодинокі вірші Т. Ленартовича й Б. Радичевича). На основі народних пісень він написав українську п'єсу «Чумак» (1862).

Як літературний і громадський діяч С. Руданський був дружній усе життя з петербурзьким товаришем П. Ніщинським – здібним композитором і талановитим перекладачем, листувався з М. Драгомановим, підтримував дружні зв'язки з художником О. Ковальовим, був добре знайомий з художником І. Айвазовським. У різний час поета відвідали в м. Ялті М. Щепкін, А. Метлинський, М. Костомаров, М. Лазаревський.

Для людини морально нерозбірливої Ялта могла бути золотим дном, а такий лікар, як С. Руданський, міг жити без нужди з самих лише подачок ялтинського купецтва, яке на спекуляції гнилим товаром наживало великі статки. Ображені його непідкупністю, спантелічені його популярністю серед населення, торгаші почали писати на нього доноси, що він займається літературною діяльністю, розпускати по місту всякі плітки. Влітку 1872 року в Криму спалахнула епідемія холери. Як карантинний лікар і представник санітарної комісії С. Руданський з властивою йому енергією і сумлінністю взявся винищувати вогнища інфекції. Сутички з ялтинськими чиновниками і спекулянтами дійшли найбільшої гостроти. Відчув це С. Руданський тоді, коли й сам тяжко захворів на холеру. Ослаблений холерою організм остаточно капітулював перед давньою його недугою – туберкульозом. І 3 травня 1873 року на тридцять дев'ятому році життя на руках свого брата Григорія з піснею на устах «Україно моя мила» померла ця різнобічна обдарована людина.

Могила Степана Руданського – на Івано-Златоустівському цвинтарі. Тут знайшло свій останній прихисток чимало видатних діячів культури й науки, літератури й мистецтва. Тепер це меморіальне кладовище «Полікурівський меморіал». Перший пам'ятник на могилі С. Руданського встановлено в 1892 році – кам'яну брилу з вирізьбленими на ній рядками:

«На могилі не заплаче
Ніхто в чужині –
Хіба хмаронька заплаче

Дощем по мені».
І нижче: «Степан Руданський
Малоруський поет
Помер року 1873
Квітня 21-го 39 літ».

У 1968 році пам'ятник було замінено іншим – монолітом з кримського діориту з бронзовим барельєфом і такими ж рядками його поезії.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 15.05.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандрик Я.І.,
докт.іст.наук, професором Соляром І.Я. (Львів)*

**STEPAN RUDANSCIY IS A DOCTOR, PUBLICMAN,
CLASSIC OF UKRAINIAN LITERATURE
(to 180 - anniversary)**

S. M. Genyk

*Ivano-Frankivs'k National Medical University; department
of general surgery; 76014, Ivano-Frankivs'k, Galytska str., 2;
ph. +380 (342) 52-82-40; e-mail: sgenyk@rambler.ru*

*In the article the question is vital way literary inheritance of classic of
Ukrainian literature of Stepan Rudansciy.*

Key words: *Stepan Rudansciy, literary inheritance, medical and public
activity.*

УДК 23.1(477)

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В РУСІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Л. В. Білоус

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342)4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

Автор аналізує проблеми національного відродження в діяльності українського національного руху опору 60-х років ХХ ст.

Ключові слова: *національне відродження, рух опору, інакодумці, дисиденти, шістдесятники.*

Трохи більше двадцяти років минуло з тих пір, коли Україна здобула незалежність і стала самостійною державою. Але, як показує досвід, сам факт державності – це лише перша сходинка і найважливіша підпора, без якої не можна обійтися у складній справі розбудови самої держави й відродженні українців як етносу.

Чітко усвідомлюючи нерозривний зв'язок нації та держави, ми, однак, повинні завжди пам'ятати про те, що процес національного будівництва має свою специфіку порівняно з процесом розбудови держави. Річ у тім, що останній є процесом з цивілізаційним напрямом, тобто завжди прагне до того, щоб перейняти якнайкращі світові зразки, найкращі форми державних правлінь, а національне – це завжди чиясь кровне, давнє, неповторне, яке хоче залишитись самим собою за будь-яких обставин. У цьому своєрідність національного моменту і його велика складність. Завжди нелегко зберегти свою самобутність, але ще важче – її відродити, колись занедбану.

Національне відродження (в сучасній західній літературі – етнічний ренесанс) не варто розуміти як процес повної реанімації всього, що було в історії того чи того народу. Мова йде лише про відновлення тих усталених зразків свідомості й поведінки, які показали свою непересічну цінність, історичну значущість у процесі розвитку конкретного народу, нації.

Потяг до національного відродження – це реакція на тоталітарну політику національної уніфікації, спробу адміністративними методами прискорити тенденцію до «зближення націй».

Завдання українського національного відродження, які сьогодні відкрито проголошують, зокрема й на офіційному рівні, в умовах української радянської дійсності замовчували як неіснуючі, а ті патріотичні сили, котрі наважувались про них заявити, отримували тавро «ворогів

народу». Серед таких сил – українське покоління 60-х років, представників якого називають і дисидентами (дисидент – це латинське слово, що у XVII ст. означало релігійне сектантство, а в другій половині XX ст. закріпилось за тими одиницями, які вступали у відкриту конфронтацію з тоталітарним режимом, на відміну від інших людей), і інакодумцями, і шістдесятниками. Та хай які назви вживають, суть їх зводиться до одного: це були люди, які перші в післясталінський період з новою силою піднімають українську проблему, заявляють про нерозв'язаність національного питання в СРСР, зокрема в Україні.

Це спричинило появу шістдесятників, а разом з тим і рух опору, який вони породили. Хто були ті люди, що репрезентували український національний рух 60-х років, як вони бачили українську проблему і які шляхи пропонували для її розв'язання – ось те коло питань, яке ми передбачаємо розглянути в цьому повідомленні.

Після сталінських «морозів», періоду важкого морального й фізичного лихоліття, що його пережила Україна в 30-40-х роках, коли жорстоко придушували будь-які спроби відродження національної самосвідомості, в умовах хрущовської «відлиги» виростає «напівофіційне критично-ліберальне інакодумство». «Викриття культу особи Сталіна та його трагічних наслідків, – пише один із правозахисників 70-х років Ю. Литвин, – було тією блискавкою, що освітила жахливу дійсність сталінської епохи, страшний досвід антигуманних сталінських методів побудови так званого соціалізму в СРСР» [1, с.365].

Доповідь М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки» на XX з'їзді КПРС в лютому 1956 р. була важлива передусім тому, що вперше державна влада поставила питання про негативну оцінку офіційного курсу. Що тотальніший був перед цим контроль над душами підданих, що незмінніша була картина світу, яку нав'язували їм згори, то більшим став шоковий ефект раптової зміни цієї картини, санкціонований цією ж самою владою. Похитнувши культ, доповідь М. Хрущова неоправно підірвала і тоталітарний склад мислення, що панував до цих пір у суспільстві. Вона стала могутнім каталізатором перебудови суспільної свідомості. Хрущовське викриття культу Сталіна стало поштовхом до розвитку суспільної свідомості, до самостійних роздумів і дискусій.

В Україні з поступовим занепадом ери Великого страху інакодумство заявило про себе першими несміливими домаганнями реабілітації невинно засуджених діячів культури і повернення народіві їхніх забронених творів.

Далі на сцену українського життя вийшли шістдесятники. Короткочасної післясталінської відлиги вистачило для того, щоб з'явилися вони і спричинили український рух опору, який поставив під сумнів панівний у світі міф про розв'язання національного питання в СРСР і відкрив новий період українського духовного і політичного відродження. Правозахисники 70-х років О. Тихий і отець В. Романюк назвали їх «яс-

ними променями серед безпросвітної темряви, які виявили, що ідеї і почування нації не знищені, що Україна живе» [2, с.320] навіть і після сталінського геноциду щодо неї. Шістдесятник історик В. Мороз назвав їхній прихід «епохою», бо вони «принесли в замерзлу українську дійсність іскру одержимості», під впливом якої «відразу танув довголітній лід байдужості і нігілізму» [3, с.258].

Інакодумці 60-х – це широке коло людей з різними долями, життєвими шляхами, професіями. Серед них були поети і письменники, публіцисти і журналісти, історики, психологи, юристи. Загалом можна сказати, що це була наукова і творча інтелігенція, причому переважно гуманітарного спрямування.

Коли ознайомлюєшся з літературою щодо цього періоду історії України (а вона з'явилася лише в умовах незалежності, що говорить про неможливість ознайомитися з подіями 60-х років у радянські часи), то найчастіше натрапляєш на такі прізвища, як Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун, В. Чорновіл, В. Мороз, І. Дзюба, І. Драч, С. Караванський, М. Горинь, Л. Костенко, В. Стус та інші. Це люди, котрі в ті часи становили кістяк українського національного руху, в чіх заявах, петиціях, клопотаннях до офіційних кіл СРСР та УРСР тією чи тією мірою зазвучали ідеї українського національного відродження.

Тут слід назвати знамениту працю українського літературознавця і публіциста І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», написану 1965 року. У своєму творі І. Дзюба виступив головним речником ідейного контрнаступу щодо політики центрального радянського уряду в національній справі. У цій праці І. Дзюба подає документальну й описову картину критичного становища, в якому перебувала на той час українська нація. Він висунув та відстоював ідею «національного гуманізму» на протигагу російському шовінізмові й теорії «злиття націй». Ця ж ідея «національного гуманізму» відображена в політичному есе В. Мороза «Серед снігів», у його промові «Замість останнього слова» на суді, в петиціях та листах І. Кандиби, Л. Лук'яненка, В. Чорновола, С. Караванського та інших, де такі ідеї, як «національна гідність людини», «спілкування націй на рівноправній основі», «право людини і нації на свободу культурного розвитку» і т. п. висловлено недвозначно.

Проте зводити весь тогочасний рух опору лише до писань та дій цих людей було б неправомірно, бо, крім них, були ще й ті, хто розповсюджував так звану захальну літературу, переписував недопущені до друку в радянській пресі поезії молодих авторів, робив виписки з матеріалів і документів про історичне минуле України та її культуру.

На цей час припадає і широкий розмах студентських заворушень, що передусім стосувалися студентських вимог академічних реформ, а також проявилися в участі студентів у численних демонстраціях у Києві 1964, 1965, 1967 рр. з нагоди річниць перевезення тлінних решток Т. Шевченка з Росії в Україну.

Отже, різноманітні дії, що у своїй сукупності чинили опір владі у сферах національної політики і громадянських свобод, становили єдиний український рух. Він був структурно не оформлений, аморфним за своїми інституційними характеристиками процесом з реалізації певної інтеграційної ідеї, властивої окремим людям, цілим групам, окремим підпільним організаціям. Цей рух виріс з реальної дійсності, став виявом гострих суперечностей між дійсністю і теорією, показав нечесність та дволикість радянських керівників.

Адже вже сама доповідь М. Хрущова на XX з'їзді була внутрішньо суперечлива. Закликаючи до подальшого зміцнення дружби народів СРСР і посилення єдиної марксистсько-ленінської ідеології, М. Хрущов вимагав водночас і далі давати рішучу відсіч будь-яким проявам буржуазної ідеології, зокрема й націоналізмові. А політика партії і після з'їзду показала, що в національному питанні М. Хрущов є наступником Й. Сталіна. Бо вже наступного року почався новий русифікаційний, а згодом – і централізаторський наступ. Русифікацію апробували й офіційно легалізували на XXII з'їзді КПРС у жовтні 1961 р., після чого почали здійснювати політику «злиття націй».

Тому всупереч таким офіційним планам люди, котрі вважали націю найвищим типом людської спільноти і відстоювали за кожним народом право й можливість бути й залишатися самим собою, висунули на противагу Москві українську національну ідею.

«Український демократичний рух, – як зазначав один з його дослідників Р. Ільницький, – виступив як рух національний відразу, уже в перших початках завдяки своїм творцям, які...не відвернулись від нації, не залишили її, а визначили її в своїх писаннях як тривалу спільноту... у процесі історичного розвитку людства» [4, с.49].

Тут відчувається принципова розбіжність шістдесятників з провідниками українізації 20-х років, тобто українськими комуністами, які, підтримуючи принцип пролетарської класової боротьби, вважали, що «нація – не самодостатня цінність, не самоціль, а лише засіб та історично сформована умова визвольної боротьби пролетаріату» [5, с.63]. І навпаки – намагання українських дисидентів певною мірою продовжити лінію теоретиків ОУН–УПА, які сприймали власну націю як «найвищу абсолютну ідейну й реальну цінність», висуваючи гасло «Нація понад усе» [6, с.99-100].

Вищість національних інтересів над усіма іншими – для шістдесятників це означало на практиці реальну боротьбу за українське національне відродження. На думку В. Мороза, «національне відродження – найглибинніший з усіх духовних процесів. Це явище багатопланове й багатошарове, воно може виявитись у тисячах форм» [7, с.96].

Відродження і збереження української нації, її етнічної, культурної і духовної ідентичності; повернення політичних, соціальних і економічних прав українському народові, здійснення прав України, теоре-

тично гарантованих Конституцією УРСР; забезпечення громадянських і національних прав української людини; дослідження можливостей незалежного розвитку української нації – ось те коло завдань, які так чи інакше прагнув розв'язати український національний рух 60-х років.

Українофільська платформа шістдесятників ґрунтувалась передусім на вимозі забезпечення належного місця і ролі в розвитку нації рідної української мови. Адже, коли говорити словами Л. Лук'яненка, «мова – найочевидніша форма вияву національної культури, літератури – усіх сфер спілкування членів нації... Мова не просто засіб спілкування, не просто засіб вияву національного духу, мова – це форма існування національного духу... Боротьба за мову стає боротьбою за продовження існування самої нації» [8, с.168].

З історії відомо, що мова українського народу довший час терпіла утиски, зневагу, заборону з боку польської шляхти, австро-угорських поневолювачів, царських шовіністів, партійно-радянських керівників. Зокрема, в період сталінізму було знищено перші паростки українського відродження 20-х років, «розстріляно» ті спроби українізації партійно-державного апарату й культурно-освітніх установ в Україні, на які дала «добро» сама комуністична верхівка. Тоді ж було відмінено викладання в середніх та вищих навчальних закладах українською мовою; ліквідовано українські вогнища культури на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході, в інших районах, де проживали українці.

Довгочасна політика зросійщення України призвела до того, що, за словами І. Дзюби, «українська мова в міському побуті... протистоїть, як мова “нижчих” прошарків населення (двірники, прислуга, чорнороби...) – російській мові, як мові “вищих, культурніших” шарів суспільства (“командири виробництва”, службовці, інтелігенція)» [9, с.170].

У той час, коли Програма КППС лицемірно заявляла, що кожний громадянин має повну свободу говорити, виховувати, навчати своїх дітей будь-якої мови, національна мова українського народу постійно піддавалась дискримінації з боку «великодержавної» російської мови. Так, у листі політв'язня І. Кандиби до Першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста з приводу так званої «справи юристів» вказано, що «українська мова не стала державною мовою, вона витіснена з органів державної влади, з наукових установ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, сфери громадських підприємств, з громадсько-культурного життя нації» [10, с.171].

Сміливим актом громадянської мужності можна назвати «Клопотання» на ім'я прокурора УРСР від одеського перекладача й публіциста С. Караванського, де він просить притягнути до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР Ю. Даденкова за значні порушення правил вступу до навчальних закладів щодо українських абітурієнтів; за негативне ставлення до викладання там предметів рідною мовою, що викликало в україномовних дітей «почуття

неповноцінності та нерівноправності своєї національності» [11, с.116-125].

Коли українська мова звелась до ролі прислужниці російської мови у себе на батьківщині, то що можна було казати про задоволення національних, хоча б мовних, потреб українців на території Російської Федерації? Там українські діти не мали можливості здобути навіть восьмирічну освіту рідною мовою, не кажучи вже про відсутність українських літератури, радіо, кіно, театру тощо.

Публічним форумом протесту проти переслідування української мови в СРСР була конференція з питань культури української мови, організована 11–15 лютого 1963 р. Київським університетом ім. Т. Г. Шевченка та Інститутом мовознавства Академії наук УРСР. Один з її учасників – В. Лобко висловив глибоке обурення станом української мови в Україні. Його болісно вразило те, що рідну мову майже не чути в навчальних закладах, кіно, установах; що з дитячих ясел до інституту молода людина її майже не чує і мало вживає; що технічну літературу майже не видають українською мовою (лише 5% її в Україні випускають українською мовою, а 95% – російською) з тих причин, що її, мовляв, ніхто не замовляє [12].

На конференції було засуджено й абсурдну теорію про двомовність нації. Всі учасники зійшлися на тому, що в кожного народу є тільки одна рідна мова, в українського народу – українська. Також присутні на конференції виступили з клопотанням перед ЦК КПУ та Урядом України у справі того, щоб:

1. «У всіх вищих і середніх спеціальних школах, ремісничих училищах та на курсах вести навчання українською мовою. Підручники... видавати українською мовою.

У всіх дошкільних установах... де є діти українського населення, виховання вести українською мовою.

2. У всіх установах і підприємствах, на залізниці та інших видах транспорту, в торгівлі всі справи вести українською мовою.

3. Академії наук, інститути, видавництва писали й видавали наукові твори здебільшого українською мовою.

4. Кіностудії творили художні й наукові кінофільми тільки українською мовою, а фільми виробництв інших республік перекладались на українську мову».

На конференції також було запропоновано, щоб у республіках Радянського Союзу, де живе українське населення, відкрити загальноосвітні школи з українською мовою навчання (так, як це здійснено в Україні для російського та інших народів) [13].

Важливо зазначити, що таких вимог, які ставили учасники конференції, Україна не чула на легальних форумах радянських установ від 20-х років.

Чітко усвідомлюючи, що національний розвиток неможливий без свого «цвіту» – наукової і творчої інтелігенції, шістдесятники ставали на захист багатьох політичних, наукових і культурних діячів України, виступали проти заборони творів сотень українських поетів і письменників, істориків, діячів мистецтва і культури. При цьому українські дисиденти рішуче заперечували такі політичні процеси, які ставали формою придушення інакомислення, громадянської активності, суспільної критики. Вони виступали проти закритих судів, вимагали ведення судочинства українською мовою, широкого залучення преси.

Поряд із суто культурницькими проблемами (захист прав української мови та культури, духовного розвитку нації загалом, які займали чи не найбільше місце в українському русі опору, шістдесятники надавали великого значення й питанням етнографічної політики, яка також зазнала значних перекручень в умовах колоніального становища України. Так, із великим жалем писав І. Дзюба про те, що український народ «не дбає про збереження національного етнічного складу населення своєї країни (відсоток українців на Україні, особливо українців за мовою, неухильно знижується); ні про українське національно-культурне обличчя республіки; ні про забезпечення її національними кадрами; ні про забезпечення національних інтересів багатьох мільйонів українців в інших республіках Союзу...» [14, с.244].

Про масове переселення українців з України до Сибіру, в Казахстан та інші віддалені райони і заселення міст України неукраїнським, переважно російським населенням, у результаті чого воно захоплювало всі вигідні посади, а корінне українське населення відтискали на низькооплачувані роботи, писав С. Караванський у «Клопотанні» Першому секретареві ЦК ПОРП В. Гомулці. Засуджуючи таку антиукраїнську політику й усвідомлюючи, що її тривалість може призвести до повного виродження українців як окремого етносу, С. Караванський просить В. Гомулку посприяти скликанню міжнародної конференції компартій світу з національного питання, яка засудила б факти українофобства, національної дискримінації, що існують у практиці окремих компартій [15, с.131].

Зрозуміло, що такий стан етнографічної політики не був випадково. Як зазначає науковець Б. Чайківський у статті «Безробіття і міграція на Україні в 1960-х роках», «він є вислідом синхронізації економічного планування з демографічною політикою імперіального центру в Москві. Ця політика цілево прямує до того, щоб якнайбільше українського елемента виїжджало з українських земель, а на їх місце щоб прибували росіяни» [16, с.102]. Таким способом поширювали етнічно чужу базу і створювали новий осередок русифікації. А для українців це подавали як черговий аргумент про «братню допомогу» для розбудови української промисловості. На думку Б. Чайківського, процес розрухи етнічної бази

в такому разі був би для України більшою катастрофою, ніж роки великого голоду на початку 30-х років [17, с.102].

Відродження української нації шістдесятники бачили неможливим без припинення політики «ультрацентризму» в економіці, доведеного до абсурду планування, «економічного монархізму» радянської державної машини. Так, у проекті Програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС), яку 1959 року написав Л. Лук'яненко, гострій критиці піддавались недоліки післякультуртівського періоду, зокрема бюрократичні методи керівництва народним господарством та централізований метод планування в промисловості й сільському господарстві [18].

Український національний рух 60-х років рішуче протестував проти відродження сталінізму й у власне політичній сфері, тобто сфері влади. Особливо цінним у цьому відношенні є звернення українських комуністів до комуністів усього світу від грудня 1964 року. Це звернення, повна назва якого «До всіх комуністів народно-демократичних і капіталістичних країн, до керівних органів комуністичних і робітничих партій світу», є цікавим передусім з огляду на середовище, з якого воно походить, адже автори документа – українські комуністи, які висловили свій протест проти політики централізації й русифікації неросійських народів СРСР, а також виявили стурбованість тим станом, в якому реально опинились Ради депутатів трудящих, що за радянськими конституціями визнавались основою політичної системи і яким теоретично належала повнота влади в країні. Насправді ж, як зазначалось у «Зверненні», «все посилюється диктатура ЦК, що виражає волю нового правлячого класу – партійної бюрократії» [19, с.196]. Всупереч чинній практиці українські комуністи вимагали поставити Ради над партією.

Український національний рух 60-х років був, як зазначалось вище, переважно культурницьким рухом. Проте, як бачимо, національна проблема в розумінні шістдесятників не обмежувалася цими рамками, а зачіпала і питання стану інших сфер життя. Ба більше, тут уже помітні проблески політичного мислення, яке переносило українську проблему із суто культурницької площини в державно-політичну. Тобто, ідею відродження і збереження самобутності своєї нації деякі представники українського руху опору бачили здійсненою лише в умовах власної держави. Йдеться передусім про «Проект Української Робітничо-Селянської Спілки», який написав Л. Лук'яненко, де ще наприкінці 50-х років висловлювалась упевненість у тому, що «для покращення матеріального й політичного становища громадян республіки Україні необхідно вийти зі складу СРСР на підставі ст. 17 Конституції СРСР і утворити незалежну державу» [20, с.168].

Отже, ідея власної національної держави, хоча й ледь чуто, але звучала в русі українських шістдесятників. Питання ж політичної системи правління, економічної та ідеологічної основ її функціонування по-іншому, ніж це було в Союзі РСР й Україні, поки що не ставили.

Це дозволяє охарактеризувати рух шістдесятників загалом як націонал-комуністичний або, за словами одного з його закордонних дослідників М. Прокопа, «як платформу легальної самооборони народу в межах радянських законів» [21, с.109], бо бажання відродження своєї нації, здобуття нею самостійної держави не виходило за межі чинних конституцій. Віра в культурні, економічні, соціальні зміни, що поліпшили б стан життя у відповідних сферах, була вірою в можливість повернення реального стану речей до норм загальносоюзної та республіканської конституцій. І не більше. Тому український національний рух 60-х років ще не можна кваліфікувати як реформістський порівняно, наприклад, з рухами за так званий демократичний соціалізм у цей період у країнах народної демократії – Угорщині, Чехословаччині, Югославії. У цьому, на нашу думку, полягала одна зі слабких сторін руху.

Своє продовження український рух опору знайшов у період брежнєвського «застою» в діяльності правозахисної організації – Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (1976 р.), яка ввела боротьбу за українські національні права в контекст змагань за загальнолюдські права особи, аргументуючи це тим, що національні права – це також права людини на вільне й повноцінне життя її народу.

Література

1. Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи / Юрій Литвин // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 363–369.
2. Тихий О. Позиції українських політв'язнів / Олексій Тихий і о. Василь Романюк // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 320–327.
3. Мороз В. Серед снігів / Валентин Мороз // Українська сусп.-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 257–274.
4. Ільницький Р. Стан і перспективи визвольної справи в Україні / Р.Ільницький // Матеріали Конгресу Української вільної політичної думки. – Ч. 2. – Мюнхен, 1973. – С. 48–86.
5. Національні моменти в радянському і партійному будівництві/ резолюція VII конференції КП(б)У // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 2.
6. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Прага, 1942.
7. Мороз В. Замість останнього слова / В. Мороз // Український вісник. – Вип. 6. – 1972.
8. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну / Л. Лук'яненко. – К., 1991. – 320 с.
9. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І.Дзюба. – Мюнхен, 1968. – 262 с.
10. Кандиба І. Першому секретареві ЦК КПУ Шелестові Петрові Юхимовичу / І. Кандиба // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 166–174.

11. Караванський С. Й. Клопотання Прокуророві УРСР від Караванського С. Й. // Чорновіл В. Лихо з розуму / Портрети двадцяти «злочинців» / – Львів, 1991. – С. 114–119.
12. Див.: Лобко В. Виступ на Всеукраїнській Республіканській науковій конференції з питань культури української мови 12 лютого 1963 р. в Києві / Василь Лобко // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 175–184.
13. Див.: Порхун Д. Доля рідної мови / Д. Порхун // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 184–186.
14. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І.Дзюба. – Мюнхен, 1968. – 262 с.
15. Див.: Караванський С. Й. Клопотання / Першому секретарю ЦК ПОРП В. Гомулці // Чорновіл В. Лихо з розуму / Портрети двадцяти «злочинців»/ – Львів, 1991. – С. 127-133.
16. Чайківський Б. Безробіття і міграція на Україні в 1960-х роках / Б. Чайківський // Сучасність. – 1971. – Ч. 3.
17. Там само.
18. Див.: Лук'яненко Л. До історії українського правозахисного руху / Л. Лук'яненко // Самостійна Україна. – 1992. – №42.
19. Звернення українських комуністів до комуністів усього світу // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т. 3. – С. 193–199.
20. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну / Л. Лук'яненко. – К., 1991. – 320 с.
21. Прокоп М. Становище на Україні / М. Прокоп // Сучасність. – 1968. – Ч.2. – С. 105–111.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 9.10.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Федорчук Т.П.,
докт.іст.наук, професором Берестом Р.Я. (Львів)*

THE IDEAS OF THE NATIONAL REVIVAL IN THE UKRAINIAN MOVEMENT OF RESISTANCE OF THE 60-s OF THE XX-th CENTURY

L. V. Bilous

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska, 15;
ph. +380(342)4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

In this article problems of national revival in the activity of Ukrainian national movement of resistance in the 1960th are analyzed.

Key words: *national revival, movement of resistance, dissidents, representatives of Ukrainian movement of resistance in the 1960th.*

УДК 930(85) "632"

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕРОЗРИВНІСТЬ ПРОЦЕСІВ КУЛЬТУРО- ТА ЕТНОГЕНЕЗУ В ПАЛЕОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Н. А. Петруня-Пилявська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті ми дослідили зародки культурогенезу, проаналізували духовні інтенції та способи їх матеріалізації в мистецькі форми первісної культури, їх стабілізацію і самовідтворення. Виділяють п'ять найвиразніших груп пам'яток верхньопалеолітичної доби. Це пояснює факт відмінності матеріальної культури в різних природно-кліматичних зонах, де існували різні види тварин, які були об'єктом полювання

Ключові слова: примітивна культура, палеоліт, етнос, мистецтво, сакральний, ритуал.

Україна не належить до тих регіонів, де розпочався антропо- та культурогенез, проте її земля містить чимало пам'яток, які засвідчують завершальний етап становлення культури первісної людини [5, с.36].

Відомо, що етногенез нерозривно пов'язаний з культурогенезом, а міграції і змішування найрізноманітніших груп первісних спільнот, незліченних їх хвиль, котрі накопичувалися з первісної азійської батьківщини, були співтворцями первісної культури на території України. Кожна етнічна спільність з доби первісності має певну культурно-світоглядну систему, що втілюється та відбивається в матеріальній сфері.

Для первісних людей притаманний біжучий суспільний досвід, в якому в предметних формах культури зафіксовано регулятивні норми життя всіх членів соціуму. Перші мистецькі твори доби пізнього палеоліту висвітлюють онтологію привласнювальної життєдіяльності людських спільнот та виокремлюють об'єкти полювання, без яких існування неможливе. Це означає, що «атрибутивний підхід до вивчення й дослідження людської життєдіяльності дає нам можливість з'ясувати не лише контекст її розгортання, а й встановити ті основи і структурні елементи, без яких вона стає неможливою. До таких її елементів належить користування людьми предметами природного й соціального світу» [7, с.101].

«Первісна культура – це синкретичне утворення... Це нерозривний комплекс, і якщо він піддається внутрішньому членуванню, то лише у сфері теоретичного аналізу» [5, с.62]. Провідна роль у формуванні пер-

вісної культури та форм етнічного життя належить знаряддям (без яких не існує виробництва) та соціальним формам самоорганізації. Створення суспільної предметності становить фундаментальну основу єдності людського світу, в якому предметні форми втілюють духовні, моральні, мистецькі, релігійні [6, с.20].

Доба палеоліту характеризується започаткуванням культурантропо- та етногенезу. «Доба верхнього палеоліту позначена спалахом мистецьких здобутків: декоративне та образотворче мистецтво, музика, танок, театралізовані магічні дійства мали місце по під склепінням печер та жител» [4, с.13-14]. Саме в палеолітичну добу відбуваються два нерозривні та взаємопов'язані процеси життєдіяльності людської спільноти – опредметнення і розпредметнення. Перший процес характеризується втіленням у речовий світ духовних сил людини, її уявлень, поглядів, почуттів, здібностей, перетворювальної діяльності, завдяки чому предметний світ стає соціально-культурним. Діяльність опредметнення втілюється не лише в речовій формі, але і в ролі людини як суб'єкта самотворчості і етнотворення. Розпредметнення – це зворотний процес, внаслідок якого духовні сили, втілені в матеріалізованих культурних витворах, стають здатними формувати в людини відповідні здібності, духовні сили, якості, властивості. Завдяки культурним здобуткам первісна етнічна свідомість функціонує як атрибут соціальної системи діяльності. Отже, культура постійно тримає етнічну свідомість індивідів, які діють під духовною напругою, розвиває здібності прийдешніх поколінь, які здатні до інновацій.

Неможливо зрозуміти механізм культурантропо- та етногенезу, нехтуючи дію закону збереження створеного та в матеріалізованого в культурі духовного потенціалу етнічної спільноти й інноваційного в розгортанні життєдіяльності. Відтоді, як людина навчилася мислити, фантазувати, творити в думці певні образи, уявлення та оповідати в мистецьких творах своє життя, ніщо її так не захоплювало, як міфи й естетичні форми мистецтва. Міф – це специфічний феномен духовності людини, особливий тип духовної діяльності зі створення і розповсюдження суспільно значущих цінностей, без яких не існувало упорядкованого життя.

Дослідники виділяють п'ять найвиразніших груп пам'яток верхньопалеолітичної доби: закарпатську, дністровську, волинську, середньодніпровську та степову [4, с.10]. Вже на першій стадії започаткування культурантропогенезу спостерігається відмінність матеріальної культури. Ця специфіка обумовлена тим, що оречевлення і привласнення природного середовища здійснювалося в різних природно-кліматичних зонах, де існували різні види тварин, які були об'єктом полювання. Крім того, зазначає В. Коцюбинський, «перехід опредметнення в оречевлення в процесі привласнення дуже часто відбувається на різних рівнях організації соціального суб'єкта (індивід, група, суспільство)» [7, с.121].

Згідно із сучасними археологічними дослідженнями і відповідно до багатоваріантної теорії розвитку культури на території України в палеолітичну добу культурно-етнічна неоднорідність визначилася чітко. Первісні колективи склалися із сукупності сімей однієї стоянки і утворювали кровноспоріднену громаду [2, с.4-6].

Палеолітична культура, створена на території України, – це сфера етнічного життя, творіння етнічного духу, матеріалізованого в різні форми, де співпричетні всі сили людини і властивості. З виникненням первісної культури форми спілкування розвиток і зміна певних орієнтирів у світосприйнятті і світовідчутті здійснюються в контексті смислів, що в ній запрограмовані. Загалом можна констатувати, що естетичне і сакральне в палеолітичній культурі на території України не лише розкриваються як «певні доміанти обрядово-ритуальної діяльності, а й несли в собі інформацію щодо подальшої соціалізації суспільства в цілому» [5, с.80].

Первісна культура наскрізь символізована сакральним змістом, живе діяльністю етнічної спільноти і лише нею. Співтворчість у духовності – це єдиний реально і сакралью перетворювальний процес етнічної предметної діяльності, взятий в цілісності, без розподілу на окремі естетичні, моральні чи релігійні почування. Якщо в життєдіяльності первісної етнічної спільноти культура з її різноманітною символікою не охоплюється етнічним духом, то цілком зрозуміло, що творчий зміст приховується від розуміння. Творчість і співтворчість у культурогенезі – це не часткове, другорядне явище – вона невід’ємний від життєдіяльності процес. Традиційність спрямована не на омертвіння культури, а на її усталеність і неперервність самого творчого духовного процесу. Цим зумовлюється урізноманітнення змісту мистецьких форм первісної культури на території України.

Культура була найдосконалішим атрибутом саморегуляції та активізації всіх форм життя. При всій багатоманітності міфічних образів палеолітичної культури їх синтез має таку структуру: 1) модель етнічно значущих умов діяльності; 2) певна «програма» виконавчих у виробництві дій; 3) інформативна база про реально досягнутий рівень привласнення й освоєння природи і соціального життя. Вона являла собою певною мірою замкнений контур регулювання всіх сфер життєдіяльності та мала в собі інтенцію до корекції поведінки людей, форм їх переживань.

У первісному мистецтві, яке було складником культури, консерватизм утримувався більшою мірою у речовій формі, яка не була без живої духовності. Адже мистецтво включалося в культові та обрядові дії, в процесі яких людина оновлювала свій внутрішній світ і розвивала інтенцію духу. Жадоба нових відчуттів і переживань супроводжувалася творчою ініціативою, яка була виразом самого життя. З приводу цього С. Франк пише, що життя по суті є невинним плином становлення, творчим пориванням душі, припливом в емпірію буття нових сил і

змістів, які безперервно народжуються в темних надрах вільного духу [8, с.127].

Творчий характер обрядових дійств первісних спільнот можна зрозуміти лише як відтворювальну, репродуктивну духовність, яка завжди була цілісним утворенням з матеріальним субстратом етнічної культури. Творчий акт можна розглядати як домінанту художньо-образної структури найдавнішого мистецтва. Тому мистецька творчість є єдиним реально та духовно перетворювальним процесом предметної діяльності. «Мистецтво найдавніших часів, вбираючи різні функції і обрядово-магічні, практично-пізнавальні, звуково-комунікативні є важливим і невід'ємним компонентом культур... Мистецтво пізнього палеоліту є первинним корінням, з якого виростають дві великі гілки... найдавніші форми мовної, музичної, танцювальної та акторської творчості... Друга – найдавніші форми прикладних мистецтв, архітектури, скульптури, живопису, графіки» [5, с.92].

Палеолітична культура наших пращурів як сутнісне визначення первісної етнічної предметної діяльності, яка розвинулася на основі привласнювального господарювання, є водночас визначенням етнічної самосвідомості, творчого духу та найглибшою особливістю початку культурогенезу.

Осмислюючи накреслену істориками загальну розгортку палеолітичної культури, зокрема виготовлення різноманітних знарядь, різноманітних мистецьких форм, де не менш досконало виконано схематичні зображення жінки, можна дійти висновку, що палеолітична культура впросторюється в етнічне буття, реалізується в ньому, стає втіленням життєвого досвіду, сприяє відтворенню індивідів і стає реальною передумовою збереження і продовження етнічного духу. Кожне покоління народжувалося у певному одухотвореному культурному просторі. Починаючи з Мустьєрської доби, як зазначають історики та археологи, в мистецьких творах населення палеоліту прослідковується традиція зображення фігурок жінок, тварин, птахів та символів, знаків, які свідчать про існування певних ритуалів і вірувань людей у вищі духовні сили природи [9, с.16-21]. Інакше кажучи, археологічні дослідження засвідчують, що на території України з доби палеоліту можна прослідкувати два види існування, діяння культури. З одного боку, існує культурна традиція, своєрідне свідчення досягнутого і тривалого творчого духу, з другого – одні елементи відживають, інші актуалізуються відповідно до практичних потреб та розгортаються в соціальній життєдіяльності. В мистецьких формах існували своєрідні традиції щодо вибору зубів тварин для виготовлення з них прикрас. Про це свідчать дві споріднені пам'ятки, близькі за часом існування, археологи, які знайшли у с. Гінці та Межиріччі [5, с.96-98].

Родовий характер життя нерозривно пов'язаний з колективністю та постійним збільшенням широти охоплення співсуспільств, які первісні

люди організували своєю спільною діяльністю, а водночас через неї формується активність індивідів і піднесення їх індивідуальної духовності. Світ культури, особливо мистецькі твори, створені суспільною працею об'єднаних родів, є матеріальним втіленням універсальних етнічних здатностей. Цей світ матеріалізованої суб'єктності характеризується чимраз більшим потенціалом не лише етнічної соціальності, але й соціальної творчості і співтворчості.

Нагромадження життєвого досвіду сприяло не лише його збереженню в певних традиційних формах, але й інволюційній трансформації їх до вищих, досконаліших, виразніших втілень. Наприклад, у Межиріччі знайдено мистецькі палеолітичні форми, які оречевлюють складні композиції і демонструють глибоке поєднання «зооморфної та антропоморфної тематики, де жіноча семантика має своє величне домінування» [4, с.98]. У культурі пізнього палеоліту вже зафіксовано здатність жінки до народження дітей та силу життя, яка уособлювала родову організацію. Духовне осмислення дітородної сили призвело до її сакралізації та естетизації. В цьому полягає істинний онтологічний смисл як генетичне джерело походження материнського роду і всього суцього. Сутність всього видимого життя осмислюється через материнські дітородні функції, які водночас сакралізуються, естетизуються і виступають в обрядових діях, ритуалах в єдності. Отже, в глибині первіснообщинного духу неперервно, нескінченно та невідворотно співіснують в етнокультурній традиції два моменти: уявлення про загальну породільну силу і конкретно-родову, яка виступає підставою кровної спорідненості людей.

У первісній культурі, яка є матеріалізованою формою духовного освоєння природи і соціального життя, плінність життєдіяльності та природних явищ розгорталася спочатку з «ніщо». Світ олюднюється завдяки присутності власного духу та стає досяжним для первісної спільноти. Отже, втілюючи у предметні форми наслідки духовного освоєння світу, первісний соціум постає причетним до нього, тобто завдяки мистецьким конструкціям він присутній у ньому. Світ, який раніше був об'єктивно нічийний, завдяки духовному проникненню, сакралізації й естетизації стає складником етнічного життя. У мистецьких образах він відкривається для первісної спільноти, стає потенціально присутнім, зацікавленим через ритуали, які здійснюються, щоб повернути до себе його творчу силу. «Найпростішою формою суспільної зацікавленості і контролю за індивідуальним привласненням стає ритуал. Він має величезну історію і зберігає своє значення в життєдіяльності людей з давніх-давен» [7, с.139].

Власлива для первісної етнічної спільноти ритуалізація життєдіяльності в єдності з виробленими формами сакралізованої та естетизованої культури свідчить про те, що початок людської активності у привласненні природного середовища тісно пов'язаний з пізнанням творчої

сили, яка завжди притаманна природним явищам і присутня в них. Через те, що в початковій фазі людського життя в межах території України «провідним способом добування їжі було мисливство, доповнюване збиральництвом і рибальством», «прийоми полювання і його ефективність залежали від наявності тварин та їхніх поведок у певних ландшафтних зонах» [1, с.35]. Тому первісні форми культури в різних регіонах України творили більше чи менше відокремлено одне від одного мисливські угруповання, в межах яких створювалися культові сакральнo-естетичні форми мистецьких втілень у певних відношеннях з неповторними рисами. Так, у Середній Наддніпрянщині духовна творчість тісно пов'язана з духовними цінностями та їхніми культурними оречевленими творами, які віддзеркалюють певний ступінь виробництва в єдності з відповідним способом спільної діяльності і формами освоєння природного середовища.

Через мисливську, збиральницьку і рибальську діяльність первісні общини на території України почали себе виділяти з природи й усвідомлювати свою єдність з нею. В цьому контексті Л. Гумільов пише, що «...етнос, який виникає, створює свою культуру як спосіб свого існування і розвитку» [3, с.209].

У процесі духовного і практичного освоєння географічного середовища відбувається синтез сил природи і творчих здібностей людини. «Можна сказати, що вже з часів виникнення ритуалу за індивідом закріплюється право на суб'єктивність, а це приводить до суверенності, самобутності, окремішності внутрішньої природи й світу власного» [5, с.134].

У статті ми дослідили зародки культурогенезу на території України, проаналізували духовні інтенції та способи їх матеріалізації в мистецькі форми первісної культури, їх стабілізацію і самовідтворення.

Література

1. Бунятян К. П. На світанку історії / К. П. Бунятян, В. Ю. Мурзін, О. В. Симоненко. – К., 1998. – 335 с.
2. Генінг В. Ф. Соціальні форми первісності / В. Ф.Генінг // Археологія. – 1989. – №4. – 12 с.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М., 1994. – 638 с.
4. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
5. Історія української культури: У 5 тт. – Т.1. – К., 2001. – 1134 с.
6. Козловський В. П. Культура слов'ян: генезис і функції / В. П. Козловський. – К., 1996. – 396 с.
7. Коцюбинський В. Й. Привласнення: соціальні аспекти / В. Й. Коцюбинський – К., 1999. – 230 с.

8. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М., 1992. – 511 с.
9. Шовкопляс І. Г. Стародавній кам'яний вік. Нариси історії Української РСР / І. Г. Шовкопляс. – К., 1957. – 316 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Кугутяком М.В.,
докт.іст.наук, професором Кожолянком Г.К. (Чернівці)*

**TO THE QUESTION ABOUT INDISSOLUBILITY
OF PROCESSES OF COULTOURO AND ETNOGENEZOU
IN THE PALEOLITHIC CULTURE OF UKRAINE**

N.A. Petrunya-Pylyavs'ka

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, Carpathians str., 15;
ph. +380(342)57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

Is the article the relics of the primary culture testified to the final stage of the earliest man's culture formation are being researched. Five, the most expressive relics of Upper Paleolith are marked. It is explained by the fact that culture had been creating in different natural-climatic zones where the various species existed who were the objects of hunting.

Key words: *primitive culture, paleolith, ethnos, art, sakral'niy, ritual*

ПАМ'ЯТІ ДУШПАСТИРЯ ЄВСТАХІЯ МАЦЬКОВА**І. П. Макаровський**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті автор висвітлює ідейне спрямування життя і діяльності душпастиря Євстахія Мацькова.

Ключові слова: душпастир, духовність, церква, культура, патріотизм.

Спонукою до написання цієї статті було бажання глибше осмислити процес ферментації української національної політичної еліти та його незавершеність. Оскільки в цьому процесі неабияка роль належала і належить українському духівництву, яке часто на політичній арені діяло в ролі суб'єктів, нерідко й об'єктів політики, то природно, що на мікрорівні ці священницькі родини стають предметом наукового дослідження. Не є винятком тут життя і діяльність пароха Євстахія Мацькова. Тому в цій статті ми прагнемо узагальнити відомості про його життєвий шлях, що збереглися в пресі та пам'яті старожилів-земляків, і на цій основі з'ясувати в першому наближенні ідейне підґрунтя душпастирської і культурно-освітньої діяльності Євстахія Мацькова на Прикарпатті.

Отже, як душпастир Євстахій Мацьків послідовно ісповідував Божі заповіді і в повсякденній діяльності керувався Божим духом. Як патріот України намагався світську діяльність людей одухотворити біблійними істинами.

Безпосереднім поштовхом до написання цієї статті послужив запис у щоденнику автора про оповідь діда Василя (односельця Євстахія Мацькова) такого змісту: «...о. Євстахій постійно говорив своїм прихожанам: людина – храм Божий, і не годиться його оскверняти. Вона щодня годує і обмиває своє тіло. Так само й душу щоденно потрібно годувати і обмивати, щоб була не чорною, а білою. А духовну поживу щодня слід черпати з Біблії та “Кобзаря” Т. Шевченка».

Часто душпастир підкреслював, що від їжі і праці чоловік матиме обличчя, від духовності та святості – лик, а від лінощів, обжерливості, пиятики і гріховності не матиме ні того, ні того. А матиме третє – «богопротівне». Щоб не вживати грубе слово «морда», сільський духівник зумів вдало віднайти доречний заміник.

Автора не покидала думка познайомитися зі священником, почути його думки про потребу очищення людських душ, про богоугодні риси характеру української людини. Та, на жаль, автор невдовзі довідався,

що отець Є. Мацьків перебував під наглядом органів КДБ. А згодом, отримавши відповідний дозвіл, емігрував до Канади. Бажана розмова з ним не відбулася. А зацікавленість родом Мацькових залишилася.

У с. Побережжі живе двадцять родин Мацькових. Вони пам'ятають історію свого родоводу і підтримують між собою родинні зв'язки. Вражаючий опис походження і розвитку цього родоводу залишив нам Тимофій Мацьків у своїй цікавій книжці «З-над Дністра на канадські прерії». В ній про одну з гілок цього родинного дерева читаємо: «Олекса, син Юрка, мав також трьох синів. Всіх трьох при помочі й за намовою свого брата Михайла посилав до гімназії, яку всі три покінчили. Найстарший його син, Євстахій, народжений 1904 р., скінчив богословські студії в Римі і був до 1945 року парохом у селі Мишині під Коломиєю. Молодші сини Михайло, народжений 1906 р., і Іван, народжений 1912 р., по закінченні гімназії вернулися до села. Михайло оженився на боці, а Іван мав лишитись на батьковім господарстві. Однак події Другої світової війни розбили ці плани. Советська влада, що окупувала 1939 р. Галичину, арештувала наймолодшого Івана і розстріляла його як ворога Советського Союзу. Михайло мав із своєю родиною перенестись до батька, однак 1944 р. вийшов з усією своєю родиною на еміграцію, не хочучи лишатись під большевиками, тим більше, що в час Другої світової війни був війтом збірної громади. Тепер Михайло Мацьків живе із своєю ріднею в Торонті. Йому завдячую багато матеріалу й дат при писанні оцих споминів.

Коли 1945 р. большевицький режим завів у давній східній Галичині примусове православ'я московського типу і скасував Греко-католицьку Церкву, о. Євстахій Мацьків, не хочучи бути відступником від своєї віри і Церкви, скинув рясу і вернувся господарювати до батька. Олекса, його батько, помер 1954 р., і Євстахій, як самостійний господар, лишився на колишній загороді мого прадіда Євстахія, але вже тільки на обійстю і городі, бо все інше поле забрала советська влада до колгоспу. Навіть усі господарські будинки розібрали й забрали, лишаючи тільки саму хату. Тому що о. Євстахій був і є нежонатим, виходить, що там, де колишній його прапрадід Євстахій, який 200 літ тому заснував родину, газдівство, теперішній Євстахій закінчить і одно, і друге без нащадків. Дивна доля зустрічає людей, їх працю і надії» [3, с.15-16].

Тимофій Мацьків як висококваліфікований фахівець-юрист у різний час обіймав високі суддівські посади у Львові. У Першу світову війну займав помітне місце серед командного складу Української галицької армії. Помер у Торонто 18 січня 1972 року.

Продовжуючи думку Тимофія Мацькова, скажемо, що така дивна доля не лише окремих людей і родів, але й цілого українського народу, кожне покоління якого в кінцевому підсумку залишалось пограбованим. А покоління наших батьків було тричі пограбоване: перший раз – при переході від капіталістичного ринкового ладу до соціалістичного, пла-

нового, другий раз – Другою світовою війною, третій – при переході від соціалістичної, планової, тоталітарно-авторитарної до ринкової, демократичної системи облаштування суспільного життя в Україні (йдеться про заощадження громадян). Сумні епітети супроводжували українську націю впродовж віків, починаючи від нації втікачів до нації пограбованих. Не дай Боже, щоб ми опинилися в ролі нації украденої Батьківщини. Не кажучи вже про перервані елітні українські роди, про руйнування українського генофонду.

Двоюрідний брат Тимофія Мацькова Михайло Мацьків у роки Першої світової війни брав участь у бойових діях у ранзі хорунжого австро-угорської армії. У 20–30-х рр. був діяльним членом «Просвіти». З приходом радянської влади став інспектором Станіславського міськвн (1945–1946). Від 1946 року М. Мацьків очолював педагогічний колектив школи №5, а пізніше, від 1950-го – школи №7. Нагороджений значком «Відмінник народної освіти» (1952 р.). Помер відомий педагог і громадський діяч шостого листопада 1956 р. і був похований на міському цвинтарі Станіслава [1].

Неординарною особистістю був і Володимир Михайлович Мацьків (1943–2012). Він гідно пройшов свій трудовий шлях від учителя до ректора Інституту економіки і фінансів м. Усть-Каменогорська, Казахстан. Мав робочі поїздки до Англії, Ізраїлю, Палестини, Вифлеєма, Китаю, Франції, Монголії. Отримав англійський та ізраїльський сертифікат на права викладача.

Рішенням виконкому Поберезької сільської ради народних депутатів Володимирові Михайловичу Мацькову присвоєно звання «Почесний громадянин села Побережжя». З рідного села, куди він повернувся на постійне місце проживання, відійшов у вічність 2012 року.

Ще одним представником роду Мацькових із Побережжя був отець Євстахій. Він народився 9 липня 1904 р. в сім'ї Олекси Мацькова. Працював у різний час парохом у Жабйому, с. Ільцях Косівського району (від 05.08.1931 до 30.06.1934 р.), у с. Мишині Коломийського району (від 02.07.1934 до 1946 р.).

До кінця своїх днів отець Євстахій Мацьків продовжував свою душпастирську діяльність підпільно. В Канаді він правив служби Божі в греко-католицьких храмах (для української діаспори). Помер 26 лютого 1976 року в Торонто, де і похований.

У пам'яті своїх земляків о. Євстахій Мацьків залишився світлою постаттю доброго душ пастиря-патріота, гідного наслідування, тож не дивно, що релігійну традицію зберігає і розвиває як старше, так і молодше покоління с. Побережжя. Це село дало чимало молодих релігійних діячів. Серед них Олег Андрійович Баб'юк – співробітник о. декана Лицького деканату. Народився він 11.03.1970 року в с. Побережжі. Від 1977-го до 1987 року навчався в Поберезькій СШ. Від 1983-го до 1988-го підпільно брав участь у богослужіннях УГКЦ під проводом єпископа

кир Павла Василика та кир Іриней Білика. У 1999 році закінчив богословський факультет Івано-Франківського теологічно-катехітичного духовного інституту УГКЦ, а 31 грудня 2000-го одержав священичі священня з рук єпископа-ординарія кир Софрона Мудрого в церкві Св. отця Миколая м. Тисмениці. Пам'ятною для нього залишилась і його участь у підготовці зустрічі Івана-Павла II з християнами України у Львові (Львів – Сихів) 25–27 червня 2001 року.

Не менш успішними є Олег Михайлович Калин ініціатор – заснування та директор Прикарпатського біблійного коледжу (від 2000 року, а від 2009-го пастор церкви Воскресіння в м. Івано-Франківську) та Олег Степанович Борис – відповідальний редактор християнського інформаційного часопису «Благовісник Галичини».

Релігійно-гуманістичний та національно-патріотичний дух, що був визначальним у характері о. Євстахія Мацькова і сьогодні панує в Поберезькій ЗОШ I–III ступенів. До речі, він на початку XX сторіччя навчався у двокласній Поберезькій школі, а впродовж усього свого подальшого життя цікавився її справами.

Традиції релігійно-етичного і національно-патріотичного виховання знаходять свій прояв у гармонійній співпраці вчителів, учнів та їхніх батьків на освітній ниві. Єдність громади с. Побережжя на основі національної ідеї, про що мріяв о. Євстахій Мацьків, заслуговує на увагу. Співпраця сільської ради, школи та церкви плідно позначається на духовному житті села. Благословенна поберезька земля родить не тільки хліб, прикрашує себе не тільки різноквіттям, але і красивими та мудrimi людьми. Важко не захоплюватись фізично і духовно красивим та національно свідомим педколективом Поберезької школи. Це поетична школа. Там кожен учитель і учень у душі поет. А багато з них пишуть хвилюючі поезії релігійно-етичного та філософського спрямування. Історіософська і національно-патріотична наснаженість характерна для поезії вихідця з Побережжя, частого гостя цієї школи, а тепер доктора технічних наук, завідувача кафедри вищої математики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, члена Спілки письменників України, голови правління Івано-Франківського осередку Наукового товариства ім. Шевченка Василя Михайловича Мойсишина. Міцну дидактичну основу мають поезії поберезьких учителів О. В. Кулик, Г. М. Огури, Д. М. Парипи, Л. В. Пушко. Серед сучасної української поезії, часто засміченої віршами сумнівного змісту, вони є чистим джерелом, що підживить українську душу, стоять на сторожі чистоти християнської душі, про що постійно дбав о. Є. Мацьків.

Аналіз цих віршів, оминаючи їхню художньо-естетичну вартість, а вона безумовно висока, свідчить про єдність і наснаженість авторів поетикою Тараса Шевченка. В їхній поезії наскрізними є мотив любові до Бога, людини, України, біль за падіння і радість за злети співвітчизни-

ків, вірність Богові і Україні, повсякчасне протистояння злу та утвердження добра, християнських чеснот – осереддя української національної ідеї. Зворушливим є також гімн школі – основному нервові, що забезпечує життєздатність суспільства як єдиного національного організму.

У нашому ракурсі важливо не те, що ці автори не могли бути особисто знайомі з о. Євстахієм Мацьковим, а те, що вони виступають як його однодумці, як і він, не гублять золотої нитки історії своєї культури, продовжують традиції Шашкевича, Шевченка, Франка, Симоненка та інших світочів нашої духовності. У неймовірно складних умовах, в яких опинилася Україна, і зокрема школа, праця вчителів, надто вчителів-поетів воістину подвижницька.

Збереглися і проростають у свідомості української молоді окремі зерна духовної діяльності о. Євстахія Мацькова. Його ім'я дедалі частіше з'являється в пресі та студентських наукових роботах. Так, студент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, житель села Побережжя Василь Кабан у своїй студентській науковій роботі «Тарас Шевченко в духовному житті села Побережжя» зазначає, що він під впливом розповідей старожилів села вважає своїм обов'язком «згадати людину, яка присвятила все своє життя церкві та духовному розвитку галицьких українців. Людині, яка любила навчати людей за допомогою пов'язаних між собою книг: Біблії та “Кобзаря”». Студент прийняв самозреченням о. Євстахія Мацькова, який всеціло присвятив себе церкві, відмовився від одруження, тобто прийняв цілібат. А ще на основі розповідей старожилів села про свого душпастиря і в знак високої йому шани він написав таку віршову посвяту о. Євстахієві Мацькову:

За те, що з Богом Ви ходили
У праці й доброті,
Все на славу Божу робили,
Помагав Господь Вам у житті.

Благословення Бога Ви мали,
Бо про паству його дбали,
Хвалу в піснях йому співали,
Про наміри його усім розповідали.

Добру пам'ять про Вас зберігаєм,
Бо добра Ви селу бажали; бажаєм,
Щоб буйним квітом воно процвітало
І горя-горенька не зазнавало.

З побіжного огляду життя та діяльності о. Євстахія Мацькова випливає висновок, що він успішно поєднував свою церковну і культурно-просвітницьку діяльність задля майбутнього України. Суть діяльності

душпастиря-патріота, пам'ять про якого зберігають його земляки, ми намагаємося визначити у далеко не досконалій віршованій формі.

Іван Макаровський – доцент кафедри історії та політології

Пам'яті о. Євстахія Мацькова

Своє життя Ви Богу присвятили,
Божих заповідей людей вчили,
а заодно хвалили Бога діла,
щоб в мирі душа жила.

Вчили людину в любові жити
та життям – даром Божим – дорожити,
від бруду гріхів очищатись,
чесністю до Бога наближатись.

Во славу Божу працювати Ви закликали,
і за все це владці Вас гонінням піддавали.
Ви на свою долю-доленьку не нарікали,
а наміри Божі людям ревно звіщали.

Батьківський спадок від Вас забрали,
щоб в скруті Ви проживали,
на небо не споглядали,
віру в Бога не ісповідали.

Щоб з рідної землі не набирали снаги,
Вас вислали у далекі світи.

І хоч у Канаді Ви опинились,
та Ваші думки і серце в Україні залишились.

Повсякчас з Канади далекої Ви з Україною розмовляли
та біль своєї душі, тугу і смуток гамували.
Востаннє думи-помисли свої в Україну післали,
привіт, уклін і заповіт такий їй передали:

«Українці, Бога і одні одних любіть
та правди путь ніколи не згубіть,
в молитві, праці, мирі й єдності живіть
і Батьківщину-матір не запропастіть.

Від світових напастей Україну охороняйте,
добра і щастя по світах не шукайте,
про опіку Божу над собою дбайте
та мудрості, сили і любові в нього благайте.

З Божою поміччю, з думою Шевченка –
нашого люблячого пророка –
про свою хату справедливості дбайте
та святе ім'я Боже прославляйте».

Ви мудрість з Біблії черпали,
Богу серце своє віддали,
про паству свою завжди дбали,

дорогою правди у вічність мандрували,
добро творити спішили,
тож добру пам'ять про себе людям залишили.

З двоїстого становища отця Євстахія Мацькова як пароха і патріота України впливають визначальні риси його культурно-просвітницької діяльності:

- утвердження в національній свідомості галичан культури миру і ненасильства;
- заохочення до заможного життя на основі власної праці;
- заклик до здобуття освіти і знань, опертих на етику, на ушляхетнення і гуманізацію душ;
- самозречення для Церкви і України.

Ці ідеї о. Євстахія Мацькова значною мірою перегукуються з ідеями митрополита Андрея Шептицького [9] та єпископа Станіславського Григорія Хомишина [8].

З огляду на сучасний духовний і економічний стан українського суспільства думки о. Євстахія Мацькова залишаються актуальними і є близькими до ідеології українського консерватизму та націонал-демократизму.

Література

1. Дробчук І. Мацьківі з Побережжя / І. Дробчук // Вперед. – 2005. – 1 липня (№26).
2. Крайній І. Дивись у корінь: [Про майстра з с. Побережжя Тисменицького р-ну В. Черніка, що знаходить витвори природи у річках] // Україна молода-2010. – 1 грудня (№ 225). – С. 11.
3. Мацьків Т. З-над Дністра на канадські прерії: Мій життєвий шлях. – Едмонтон. 1963. – 207 с.
4. Остапович В. І. Мальовниче село під горою: Нариси з історії Ганнусівки. – Івано-Франківськ: Факел, 2006. – 138 с.
5. Остапович В. Мальовниче село під горою (Нарис з історії Ганнусівки). Кн. 2[Текст] / В.Остапович. – Івано-Франківськ: Сімик, 2007. – 79 с.
6. Остапович В. Нарис з історії села Ганнусівка [Текст] / Василь Остапович. – Х.: Харків. приват. музей міськ. садиби, 2012. – 311 с.
7. Сергійчук В. Нескоренна Церква [Текст]: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – 493 с.
8. Хомишин Г. (Єпископ Станіслав). Українська проблема [Текст]: [лист-послання] / написав для духовн. і світ. інтелігенції укр. народу Григорій Хомишин (Станіслав. Єпископ). – Івано-Франківськ: Накладом УКО 1932 р.: Нова Зоря, 2011. – 111 с.
9. Шептицький А. (Митрополит) Як будувати Рідну Хату / А. Шептицький (Митрополит) // Центр. держ. іст. архів України. Постуляція

для справи беатифікації та канонізації слуги Божого А. Шептицького. – Л: Гердан, 2003. – 47 с.

10. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації [Текст] / А. Шептицький. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 64 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали. 1941–1944 / Упоряд. М. Ковба. – К.: Дух і літера, 2003. – 313 с.
12. Шептицький А. Пастирські послання [Текст]. Т. 1: 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Л.: Артос: Андрей. – 2007. – 1013 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 25.12.2012 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В., докт.іст.наук, професором Берестом Р.Я. (Львів)

TO MEMORY OF SOULPASTOR EVSTAHY MATSKIV

I. P. Makarovsky

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, Carpathians str., 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

Ideological direction of life and activity soulpastor Evstahiy Matskiv is lighted in the article.

Key words: *soulpastor, spirituality, church, culture, patriotism.*

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Я. І. Мандрик

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті автор досліджує історію зародження та розвитку системи навчальних закладів із підготовки кадрів нафтогазового комплексу України. Науковий аналіз підготовки фахівців вищої кваліфікації завершується утворенням Івано-Франківської філії Львівської політехніки. А ще автор досліджує утворення та діяльність до цього часу інших закладів освіти з підготовки фахівців нафти і газу із середньою спеціальною освітою.

Ключові слова: *нафта і газ, спеціалісти, навчальні заклади, інститут, технікум, спеціальність, факультет, кадри викладачів.*

Нафтогазовий комплекс України, як і кожна галузь промисловості, не може розвиватись без кадрового забезпечення. Саме спеціалісти, фахівці своєї галузі є основою розвитку індустрії, визначають її обличчя на сьогодні і на майбутнє.

Усвідомлюючи це, кожна політична влада, яка існувала на наших землях, намагалась розв'язати питання підготовки кадрів для нафтової та газової індустрії.

У 1886 році в м. Бориславі було відкрито гірничу школу, яку 1908-го було реорганізовано в Державну гірничу та бурильну школу. Цей навчальний заклад готував керівників свердловин, промислових майстрів, машиністів і електромонтерів для потреб нафтових промислів. До школи зараховували учнів, які вже мали відповідну загальну підготовку.

У роки Першої світової війни школа не працювала. За 1897–1929 роки Державну гірничу школу закінчило 388 осіб. У 1929-му в школі розпочали підготовку інспекторів із нагляду за нафтовими свердловинами. Інші школи працювали на свердловинах, а учні навчались у вільний від роботи час. Заняття тривало два роки.

З 1945 р. в Україні було розпочато підготовку робітничих кадрів для нафтогазової промисловості в школах фабрично-заводського навчання (ФЗН). Першу таку школу відкрито в м. Бориславі, а трохи пізніше – в Ромнах Сумської області. У подальшому кількість таких шкіл зростала залежно від поточних потреб виробничих організацій у кваліфікованих працівниках. У 1960-х роках школи ФЗН було ліквідовано, а

замість них відкрито професійно-технічні училища (ПТУ) та середні ПТУ.

У різні роки залежно від реорганізаційних процесів у системі управління нафтогазовидобувними підприємствами, обсягів виконуваних робіт та потреб галузі у кваліфікованих робітничих кадрах кількість училищ та учнів у них і місця їхнього розташування змінювались, удосконалювались навчальні програми, оновлювався перелік спеціальностей, змінювалась географія працевлаштування випускників.

У наш час потреби нафтогазового комплексу в технічних спеціалістах середньої кваліфікації задовольняють через систему технікумів, які підпорядковані Міністерству освіти і науки, молоді і спорту України.

Перший на Прикарпатті у повоєнні роки нафтовий технікум було відкрито 1945 року в м. Дрогобичі. Технікум готує фахівців за спеціальностями: геологія і розвідка нафтових і газових родовищ; технічне обслуговування і ремонт обладнання нафтових і газових промислів; автоматизація виробничих процесів; експлуатація автоматизованих систем; переробка нафти і газу тощо.

У червні 1944 року рішенням Державного комітету оборони СРСР було створено Одеський нафтовий технікум. Із 1968-го технікум підпорядковано Міністерству газової промисловості, а в подальшому перейменовано на Одеський технікум газової і нафтової промисловості. Постановою Кабінету Міністрів України № 491 від 24 травня 1997 року «Про передачу деяких вищих навчальних закладів до сфери управління Міністерства освіти і науки» технікум передано до сфери управління Міністерства освіти і науки України. Згідно з наказом МОНУ № 303 від 19 травня 2003 року «Про реорганізацію Одеського технікуму газової і нафтової промисловості» технікум увійшов до структури Одеської державної академії холоду. В технікумі готують молодших спеціалістів таких напрямків: експлуатація газонафтопроводів і газонафтосховищ; монтаж і експлуатація електроустаткування підприємств і цивільних споруд; монтаж, обслуговування засобів автоматизації технологічного виробництва; переробка нафти і газу тощо.

У 1967 році наказом Міністерства геології УРСР було створено Полтавський нафтовий геологорозвідувальний технікум. На виконання розпорядження прем'єр-міністра України від 12 січня 2002 року №5-р. технікум було передано у підпорядкування Міністерства освіти і науки України.

У складі технікуму перебуває три денні і заочне відділення, а також відділення підвищення кваліфікації та перепідготовки робітничих кадрів. Підготовку здійснюють за такими спеціальностями: буріння нафтових і газових свердловин; обслуговування і ремонт обладнання нафтових і газових промислів; розвідування нафтових і газових родовищ; економіка підприємства; експлуатація нафтових і газових свердловин; експлуатація нафтогазопроводів і газонафтосховищ (1, с.17-19).

Особливе місце в системі підготовки кадрів для нафтогазового комплексу України займає формування фахівців вищої кваліфікації. Ця діяльність також має свою історію розвитку.

Розуміючи, що становлення промисловості в Австрійській імперії ще на початку XIX ст. вимагало розвитку вищої технічної освіти в Галичині, Міністерство освіти імперії в 1811 році вирішило створити у Львові реальну школу. Її було відкрито 1817 року, а в 1825-му реорганізовано в підготовчу школу технічних і комерційних спеціальностей. У 1835 році цій школі було присвоєно статус Реальної торговельної академії, яку 4 листопада 1844-го було перетворено на Технічну академію. Цю дату і вважають початком створення вищої технічної освіти в Галичині та днем заснування національного університету «Львівська політехніка».

У 1871 році академія отримала статус вищого навчального закладу. Першим ректором було обрано доктора Фелікса Стшелецького. У 1877 році Технічній академії було присвоєно назву «Політехнічна школа».

Розвиток нафтодобувної та нафтопереробної галузей промисловості потребував кваліфікованих спеціалістів. Спочатку їх готували університети, які не мали відповідного технічного профілю. З цієї причини у Львівській політехнічній школі було введено спеціальність «Хімічна технологія». У 1872 році її виділили як одну зі спеціальностей новоствореного окремого факультету. Від 1885-го для зазначеної спеціальності було введено окремий курс «Технологія нафти», який читав перший лектор курсу професор Р. Залозецький. У 1891 році він став керівником створеної кафедри технології нафти. Уже в 1894-му на хіміко-технологічній спеціальності навчалося 40 студентів, зокрема шість із-за границь імперії.

У 1891 році Р. Залозецький очолює науково-дослідну лабораторію нафти (відкрита в 1886-му). Під його керівництвом значно ширшого розвитку набували наукові дослідження з хімії і технології нафти.

У 1898 році в Політехнічній школі було запроваджено спочатку трирічний, а від 1909-го – дворічний підготовчий курс з нафтової справи для студентів гірничої спеціальності. 1917 року в складі механічного факультету відкрили нафтовий відділ. 22 червня 1920-го Політехнічну школу перейменують на Львівську політехніку. Вже в 1922/1923 навчальному році в ній відкрито кафедру буріння і видобування нафти; 1924-го – кафедру хімічної переробки нафти і газу; в 1939 році – кафедру нафтопромислової механіки.

У довоєнні роки у Львівській політехніці було підготовлено близько 200 інженерів-нафтовиків. Усі вищеназвані рішення і нововведення було здійснено завдяки зусиллям професорів Л. Сирочинського, Ю. Фабіанського, С. Парашчака, Р. Залозецького, С. Пілята та багатьох інших. Вони підготували і прочитали нові спеціальні курси, організували профільні кафедри, відкрили нафтовий відділ на механічному факультеті.

У вересні 1939 року після приєднання Західної України до УРСР у складі СРСР Львівську політехніку було реорганізовано у Львівський політехнічний інститут (ЛПІ) і взято на Державний бюджет СРСР.

У роки Другої світової війни навчальний процес у ЛПІ практично було перервано. Після визволення території Західної України від фашистських окупантів рішенням уряду УРСР від 28 серпня 1994 року роботу ЛПІ було поновлено. У грудні цього року в структурі інституту було створено нафтовий факультет зі спеціальностями: «Геологія і розвідка нафтових та газових родовищ», «Геофізичні методи пошуків та розвідки корисних копалин», «Буріння нафтових і газових свердловин», «Машини та обладнання нафтових і газових промислів», «Хімічна технологія переробки нафти і газу» і «Економіка та організація нафтової і газової промисловості».

У 1951/1952 навчальному році нафтовий факультет було поділено на три: гірничопромисловий, геологорозвідувальний і нафтовий. Така реорганізація, як показала практика, виявилась невиправданою, і вже в 1953/1954 навчальному році гірничопромисловий факультет розформовують, повернувши кафедри і спеціальності на нафтовий факультет, а 1958-го на цей факультет передають і нафтові спеціальності геологорозвідувального факультету.

На нафтовому факультеті було відкрито спеціальності і здійснено перші набори студентів на такі з них: 1959 року – «Автоматизація виробничих процесів видобутку і транспортування нафти і газу»; 1961-го – «Спорудження нафтогазопроводів, газосховищ і нафтобаз»; 1969-го – «Проектування та експлуатація газопроводів, газосховищ і нафтобаз».

Отже, підготовку інженерних кадрів з усіх нафтогазових спеціальностей було зосереджено на нафтовому факультеті ЛПІ, деканами якого в різні часи були доценти Т. Ю. Єременко, Г. Д. Савенков, професор В. І. Кузнецов, доцент С. І. Восанчук. На цьому факультеті працювали відомі науковці: академіки АН України В. О. Сельський, В. Б. Порфир'єв, С. І. Субботін, професори В. Б. Бородкін, Б. С. Гриненко, І. М. Кухтін та ін.

У 1963 році нафтовий факультет перебазували зі Львова до Івано-Франківська. Професійна вища освіта в сучасних умовах підтверджує свій високий статус, оскільки саме вона сприятиме переходові до інформаційного суспільства, а отже і формуванню пріоритетів розвитку держави. Високоосвічена молодь – головний стратегічний резерв соціально-економічних реформ в Україні, без якого неможливий подальший розвиток суспільства [1, с.15]. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу – єдиний в Україні вищий навчальний заклад, що спрямовує свою роботу на підготовку висококваліфікованих працівників нафтогазової справи, чії дипломи визнали провідні компанії світу в галузі нафти і газу.

Роком створення ІФНТУНГ вважається 1967 р., коли наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти (МВ ССО) УРСР за №1

від 2 січня 1967 р. було створено ІФІНГ на базі Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту (ЛПІ). До цієї дати в Івано-Франківську вже шість років навчали студентів на технічних спеціальностях. Навчання було розпочато згідно з наказами МВ ССО СРСР №115 від 29 січня 1960 року і МВ ССО УРСР №84 від 11 березня 1960 року. У великих населених пунктах України, де не було технічних вишів, відкрили 25 нових загальнотехнічних факультетів, зокрема Станіславський загальнотехнічний факультет Львівського політехнічного інституту. Створення цих факультетів мало на меті поліпшити якість підготовки спеціалістів, що здобувають вищу освіту без відриву від виробництва, шляхом наближення заочного навчання до місця роботи і проживання студентів-заочників, що дозволяло систематично протягом усього навчального року проводити лекції, практичні заняття, консультації, співбесіди, виконувати лабораторні та інші види навчальних робіт [2. арк.1].

Станіславський філіал (СФ) ЛПІ оголосив свою діяльність 18 травня 1960 р. (Розпорядження по СФ ЛПІ №1 від 18.05.1960 р.). Рішенням Станіславського облвиконкому від 9 серпня 1960 року на баланс ЛПІ для організації Станіславського загальнотехнічного факультету (СЗТФ) було передано триповерхову споруду на вулиці Радянській, 17 загальною площею 2837 кв. м. зайняту різними обласними організаціями. Виселення закладів із споруди виявилось нелегкою справою, оскільки в місті зовсім не було вільних приміщень, і здійснювали його поступово. Передана споруда вимагала великої реконструкції і капітального ремонту, аж до заміни перекриття в третині приміщень, повної заміни електричних комунікацій, підведення води, каналізації і газу. Основний обсяг ремонтних робіт завершили до 10 січня 1961 року. Паралельно з проведенням ремонту виготовляли меблі, завозили обладнання. До кінця навчального року було створено і обладнано сучасним устаткуванням лабораторії хімії, фізики, технології металів, опору металів, загальної теплотехніки, загальної електротехніки і механіки. В кабінеті креслення розміщувалось 100 креслярських дощок та креслярське приладдя. Цього ж року було облаштовано роздягалку на 450 місць і здійснено автоматизацію дзвінків. За сприяння ЛПІ органу мали бібліотеку і читальний зал. Бібліотека факультету нараховувала 9369 томів навчальної літератури і забезпечувала студентів навчальною та методичною літературою на 30–40% [2. арк.35-39].

На 1 жовтня 1960 р. на Станіславському загальнотехнічному факультеті навчалось 554 студенти. Із них на I курсі – 301 студент, на II курсі – 181 студент, на III курсі – 72 студенти. Було прийнято на перший курс – 214 осіб, решту 340 було переведено з інших вишів. У 1960/1961 н.р. на факультеті функціонувало тільки заочне відділення з вечірньою формою навчання і заочне відділення з заочною формою навчання. Термін навчання становив три роки. Після закінчення перших трьох курсів на

загальнотехнічному факультеті студенти-заочники переводились на четвертий курс ЛПІ чи іншого вишу за своєю спеціальністю. На вечірньому відділенні студенти другий етап навчання продовжували у СЗТФ, навчаючись ще три роки.

У 1961/1962 н.р. було введено навчання на стаціонарному денному відділенні з відривом від виробництва. Студенти, які мали дворічний стаж роботи зі спеціальності, навчалися чотири роки десять місяців, а студенти без стажу – навчалися п'ять років десять місяців. Уже на цей навчальний рік кількість студентів зросла більш ніж удвічі. Станом на 20 вересня 1961 р. на факультеті навчалось 1022 студенти заочного та вечірнього відділень і 150 студентів – денного відділення. Заняття зі студентами заочної форми навчання проводили в неділю в приміщенні факультету. Заняття із студентами вечірньої форми навчання проводили чотири рази на тиждень по чотири години. Загальна успішність становила 50,8%. Протягом року з різних причин із СЗТФ було відраховано 33 студенти.

У 1960/1961 н.р. викладацький колектив нараховував 11 штатних викладачів і 12 викладачів з погодинною оплатою праці. Два викладачі систематично приїжджали зі Львівської політехніки. У 1962/63 н.р. кількість професорсько-викладацького складу збільшилася до 47 осіб [3. арк.7].

Порівняльна таблиця професорсько-викладацького складу СЗТФ у 1961/62 та 1962/63 н.р.

	Стаж роботи									
	Всього у 1961 -1962н.р.	До 5 р.	5–10 р.	10–20 р.	Понад 20 р.	Всього у 1961 -1962н.р.	До 5 р.	5–10 р.	10–20 р.	Понад 20 р.
Професорів, докторів наук	1				1	1				1
Професорів	1				1	1				1
Доцентів, к.т.н.	4	1	1	1	1	5	2	1	1	1
Старших викладачів, к.т.н.	1		1			0				
Старших викладачів	2	1		1		7	1	1	2	3
Асистентів	12	3	9	1		33	10	9	10	4
Викладачів	3	2	1							

У 1961/62 н. р. в період першого року роботи факультету викладацький склад не мав можливості розгорнути науково-дослідну роботу. Все ж частина викладачів займалась проблемами дослідницької роботи,

головно держбюджетної тематики. У січні 1961-го на факультеті було проведено науково-теоретичну конференцію з питань автоматизації буріння і нафтовидобування в західних районах України.

Від з 1961-го до 1966 року колектив факультету проводив науково-дослідну роботу на тему «Геологічна будова і закономірності розташування родовищ нафти і газу Карпатсько-Кавказької нафтогазоносної провінції»[4. арк.2].

19 грудня 1960 року було створено чотири циклові комісії: соціально-економічну, математичну, енергетичну, механічну. Наказом по ЛПІ №428 від 06.09.61р. у Станіславському ЗТФ ЛПІ ці циклові комісії було реорганізовано у п'ять кафедр: соціально-економічних наук, вищої математики і механіки, фізики та енергетики, хімії, загальноінженерних дисциплін.

16 листопада 1962 року наказом по ЛПІ Станіславський ЗТФ перейменовано на Івано-Франківський ЗТФ у зв'язку з перейменуванням міста. У 1962/1963 н. р. більшість кабінетів і лабораторій було переведено в нові лабораторні корпуси: по вулиці Шопена, 1 і вулиці Дністровській, 28. Міськвиконком передав факультету і новий будинок для гуртожитку. Студенти проживали у двох гуртожитках на 240 місць кожний. У третьому начальному році чисельність студентів зросла до 1628 осіб. З них на заочному факультеті навчалось 1078, на стаціонарному без відриву від виробництва – 306, на стаціонарному з відривом від виробництва – 104, на вечірньому – 146 студентів [3. арк.12].

На новоствореному Станіславському загальнотехнічному факультеті у 1960–1963 роках поступово налагоджувався навчальний процес, зростав рівень професорсько-викладацького складу, вдосконалювалась матеріально-технічна база, збільшувалась кількість студентів. Отже, СЗТФ став базою для створення Івано-Франківського інституту нафти і газу.

На початку 60-х років ХХ ст. за ініціативи та за безпосередньої участі професора Т.Ю. Єременка у ЛПІ з провідних науковців робочу було створено групу для підготовки концепції поступового перетворення нафтового факультету на самостійний вищий навчальний заклад нафтогазового профілю. Для цього передбачалось спорудити у Львові окремий навчальний корпус та гуртожитки. Коли задум наблизився до здійснення, дещо змінилась державна політика стосовно вищої технічної освіти, яка задля поліпшення підготовки спеціалістів передбачала зближення навчальних закладів із навчально-виробничою базою. Так з'явився наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР №401 від 9 липня 1963 року про створення від 1 серпня 1963 року на базі Івано-Франківського загальнотехнічного факультету Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту. Відповідний наказ було видано по ЛПІ 24 листопада 1963 року, №675. У філіалі створювали такі факультети: 1) нафтової і газової промисловості; 2) за-

гальнотехнічний. На факультетах організували кафедри: соціально-економічних наук; вищої математики; фізики; хімії; нарисної геометрії та графіки; механіки; загальноінженерних дисциплін; технології машинобудування; іноземних мов (6, сп.60, 1963 рік, ст.1-4).

Таки прагнення обласної адміністрації мати в Івано-Франківську вищий навчальний технічний заклад та зацікавленість ректорату Львівського політехнічного інституту у вивільненні навчальних площ стали реальними. Підтвердженням цього є наказ по ЛПІ №765 від 29 серпня 1963 року, яким оголошено наказ МВ і ССО УРСР від 24 серпня 1963 року №465 «Про перевід нафтового факультету ЛПІ в Івано-Франківський філіал з 1 вересня 1963 року». Від 1 вересня цього року у філіалі було організовано ще й механічний факультет із кафедрами: електротехніки, автоматики і фізвиховання. З ЛПІ переводили такі кафедри: загальної геології, мінералогії та петрографії; геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин; геології та розвідки нафтових і газових родовищ; буріння нафтових і газових свердловин; експлуатації нафтових і газових родовищ і машин та обладнання нафтових і газових промислів; економіки і організації нафтової і газової промисловості (7, сп.63, 1963 рік, ст.81).

Інформацію про переведення нафтового факультету до Івано-Франківська колектив сприйняв ЛПІ неоднозначно. Частина професорського складу з різних об'єктивних причин відмовилася від переїзду, що певним чином негативно позначилося на науковому потенціалі факультету.

Незважаючи на складність і невизначеність ситуації, протягом 1963/1964 навчального року факультет разом зі студентами, кафедрами, лабораторіями, обладнанням, устаткуванням і геологічним музеєм переїхав до Івано-Франківська, де з 1 вересня 1963 року розпочався навчальний процес перших – третіх, а з 1 вересня 1964-го – всіх п'яти курсів.

На цьому закінчився 19-річний львівський період функціонування нафтового факультету, протягом якого було підготовлено 3348 інженерів-нафтовиків, а саме: 590 геологів, 435 геофізиків, 571 буровика, 305 експлуатаційників, 438 механіків, 725 технологів з переробки нафти і газу, 20 – з автоматизації виробничих процесів, 246 економістів (8, с.19).

Не перериваючи навчального процесу, підготовку спеціалістів для нафтогазового комплексу України продовжила Івано-Франківська філія ЛПІ. 28 квітня 1964 року наказом Львівської політехніки №418 оголошено наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР за №194 від 15 квітня 1964 року «Про реорганізацію кафедр і факультетів Івано-Франківського філіалу ЛПІ». З 1 вересня 1964 року факультет нафтової і газової промисловості розділено на два факультети: георозвідувальний; газонафтопромисловий (9, сп.60, 1963 рік, с.1-4).

Значно збільшилася чисельність студентів, які навчалися на факультетах філії: на 1 вересня 1964 року на денній формі навчалася 2045

студентів, із них на геологорозвідувальному факультеті – 418, на газонафтопромисловому – 891, на механічному – 736 студентів.

Професорсько-викладацький склад на 01.06.1965р.

	Стаж роботи				
	К-сть	до 5-ти	5–10	10–20	понад 20
Професорів д.т.н.	3			1	2
Професорів	1				1
Докторів к.т.н.	16	3	3	6	4
Доцентів к.т.н.	7	3	2	2	
Доцентів без к.т.н.	12	4	2	5	1
Старших викладачів к.т.н.	3	2		1	
Старших викладачів	33	25	6	3	
Асистентів + викладачів	144	102	8	4	
Всього	190				

Без відриву від виробництва на загальнотехнічному факультеті навчалось 2409 студентів, із них на вечірній формі навчання – 1202, на заочній формі – 1207 студентів.

Всього навчалось у філії 4454 студенти. Для порівняння – на 1 липня 1964 року у філії було 3299 студентів (10, ф.Р – 2065, оп.–1, епр.68, арк.8-9). Тобто, ми бачимо зростання чисельності на 1155 студентів. У гуртожитках проживало 1180 студентів. Професорсько-викладацький склад на 1 червня 1965 року нараховував 190 осіб.

У 1964/1965 навчальному році у філії працювали підготовчі курси, на яких навчалось 664 слухачі, зокрема – в м. Івано-Франківську – 260, Долині – 179, Калуші – 146, Коломиї – 53, Надвірній – 26 слухачів.

Протягом цих років практично всі кафедри проводили науково-дослідну роботу. Зокрема, на вченій раді ЛПІ було затверджено 56 наукових тем філії, з них дев'ять докторських і 17 кандидатських дисертацій (11, ф. Р – 2065 оп. – 1, спр.34, ст.14-17).

У 1966/1967 навчальному році запрацював факультет автоматизації та економіки. Збільшився набір студентів на всі спеціальності і відділення.

Отже, на початку 1960-х років Івано-Франківська філія Львівського політехнічного інституту розвивалась динамічно, зростали чисельність та якість підготовки спеціалістів нафтогазового комплексу України.

Література

1. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Київ, 2007 р.
2. Нафта і газ Прикарпаття. Краків. Київ, 2004 р.
3. Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр. 2.

4. Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр. 19.
5. Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр. 12.
6. Архів ІФНТУНГ, справа 60, 1963 р., ст. 1–4.
7. Архів ІФНТУНГ, справа 63, 1963 р., ст. 81.
8. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників. – Київ, 2007 р.
9. Архів ІФНТУНГ, справа 60, 1963 р., ст. 1–4.
10. Державний архів Івано-Франківської області. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 68.
11. Державний архів Івано-Франківської області: фонд Р – 2065, опис 1, справа 34.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Сіреджуком П.С.,
докт.іст.наук, професором Красівським О.Я. (Львів)*

STAFFING OIL AND GAS COMPLEX OF UKRAINE

Y. I. Mandryk

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

The article examines the history of the origin and development of schools of training oil and gas complex of Ukraine. Scientific analysis of training craftsmanship completes the formation of Ivano-Frankivsk branch of the Lviv Polytechnic. Also studied the formation and activities of these years, other educational institutions to prepare specialties of oil and gas from the secondary special education.

Key words: *oil and gas, specialists, schools, university, technical college, specialty, faculty, staff teachers.*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАФТОГАЗОВОЇ СПРАВИ НА ПРИКАРПАТТІ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Р. Б. Пуйда

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті йдеться про підготовку висококваліфікованих спеціалістів для видобутку нафти на Прикарпатті. А також про відкриття нових родовищ нафти і газу в післявоєнний період.

Ключові слова: видобуток, буріння нафти і газу, висококваліфіковані спеціалісти.

Безпосередньо по закінченні Другої світової війни в Західному регіоні Прикарпаття нафту видобували на невеликих родовищах, які не могли забезпечити істотного рівня її видобутку. Більшість нафтових промислів було зруйновано. Спустошеними виявилися промислове обладнання, а також родовища внаслідок їх хвижацької експлуатації.

Велику допомогу галицьким нафтовикам надали спеціалістами. Тільки в 1945 р. на Прикарпаття прибуло 169 спеціалістів-нафтовиків, 60 випускників вишів і технікумів і 565 випускників ремісничих училищ. Спеціалісти, які прибули на Прикарпаття з Баку, Грозного та інших міст у 1944–1945 рр., допомогли галицьким нафтовикам здійснити корінну реконструкцію буріння і видобутку нафти.

Розгорнулась підготовка висококваліфікованих спеціалістів-нафтовиків на місцях. У 1945 р. було відкрито нафтовий факультет при Львівському політехнічному інституті, в 1963-му почав функціонувати філіал цього інституту в Івано-Франківську. А в 1967 р. було відкрито Івано-Франківський інститут нафти і газу, який став одним із провідних вишів України.

Розгортання широкої геологічної розвідки в Карпатському регіоні дало можливість відкрити нові родовища нафти і газу: в Долині, Рожнятові, Биткові, Бориславі, Дашаві. Тут будують нові свердловини. В 1950 р. дала нафту перша потужна свердловина в Долині. В 1952-му тут утворено управління «Долинанафта». За 1950–1955 рр. видобуток нафти в Долинському нафтовому районі зріс у 20 разів. У 1953 р. на базі Битківського нафтопромислу і Надвірнянської нафторозвідки створено Битківську контору буріння, а 1957-го – нафтовидобувне управління «Надвірнанафтогаз».

Помітним для трудівників Прикарпаття було відзначення 100-річчя від дня заснування Надвірнянського нафтопромислу. В 1967 р. на

честь цієї дати в Надвірній було споруджено пам'ятник «100 років надвірнянської нафти».

Далі вдосконалюється система управління нафтогазовою промисловістю краю. В 1969 р. на базі Солотвинської контори буріння створено Івано-Франківське УБР, яке з 1978-го перейшло на вахтово-експедиційний метод організації праці.

У середині 60-х років видобуток нафти на Прикарпатті досяг максимуму. Потім почалося зниження видобутку як нафти так і газу. Це зниження – закономірний процес, властивий кожному нафтовому регіонові. Починаючи з 1966 р., нафтовики Галичини розв'язують завдання гальмування темпів зниження нафтовидобутку. Разом із науковцями Всесоюзного науково-дослідного інституту та Івано-Франківського інституту нафти і газу вони розробили метод заводнення, циклічного витіснення водою нафти з нафтоносних шарів. Уперше цей метод було застосовано в Долинському УБР. Висновок науковців: нафта в Галичині є, але на великих глибинах. Для втілення в життя цього висновку потрібна нова техніка. Її одержали прикарпатські нафтовики завдяки зусиллям інженерів, техніків, робітників і науковців Івано-Франківська та Києва. Було створено наукове-виробниче об'єднання «Нафта», куди ввійшли Інститут геології і геохімії горючих копалин АН України, Івано-Франківський інститут нафти і газу, нафтовидобувні підприємства «Бориславнафтогаз», «Долинанафтогаз», «Надвірнанафтогаз», «Чернігівнафтогаз», а також об'єднання «Укрнафта».

На основі нової теорії утворення нафтоносних пластів Прикарпаття, застосовуючи нову техніку, технологію, зокрема глибинне буріння, нафтовики Прикарпаття досягли значного економічного ефекту. Їх практика підтвердила висновки науковців, що нафтоносні пласти Прикарпаття далеко не вичерпані, що нафта тут є на великих глибинах.

На Прикарпатті було побудовано ряд нових підприємств нафтогазової промисловості, зокрема Долинський газоперегінний завод, газопроводи Долина – Дрогобич, Долина – Івано-Франківськ – Чернівці. На нову технологію переведено нафтопереробні заводи в Бориславі, Дрогобичі, Надвірній.

Пошук нових нафтових родовищ, інтенсифікація видобутку нафти й надалі залишаються головними в діяльності трудових колективів нафтовиків Прикарпаття.

Література

1. Гах Й. М. Нафтовий комплекс Прикарпаття / Й. М. Гах. – К.: Наукова думка, 1994.
2. Бугров В. А. Перспективы развития нефтеперерабатывающей промышленности в Украинской ССР / В. А. Бугров, В. М. Баевич. – К.: Техника, 1968. – 72 с.

3. Ковалко М. П. Нафта і газ України / М. П.Ковалко. – К.: Наук. думка, 1997. – 382 с.
4. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис / Р. Гандзюк. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. – 276 с.
5. Довідник з нафтогазової справи / За заг. ред. В. С. Бойка, Р. М. Кіндрата, Р. С. Яремійчука. – Київ; Львів, 1996. – 620 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.11.2012 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І., докт.іст.наук, професором Соляром І.Я. (Львів)

CASE HISTORY OF OIL AND GAS IN THE CARPATHIAN REGION IN THE POST-WAR PERIOD

R. B. Puyda

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Carpatska Street, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

The article refers to the training of highly qualified specialists for oil production in the Carpathian region. And also about opening of new deposits of oil and gas in a post-war period.

Key words: *mining, oil and gas drilling, highly qualified specialist.*

Філософія

УДК 930.1(477)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ПРЕДСТАВНИК «ШТУРМЕРСЬКОГО» МІФОРОМАНТИЗМУ

О. Б. Гуцуляк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 69-41-10*

У статті подано огляд народницького варіанта романтичного напрямку «Буря й натиск» («штурмерство») та його регіонального українського і латиноамериканського варіантів, найповніше зреалізованого в житті і творчості Тараса Шевченка. Запропоновано аналіз світоглядного складника «штурмерства», базованого на міфологічно-емпатичному сприйнятті дійсності. Творчість Т. Шевченка та його послідовників автор розглядає в порівняльному аспекті зі «штурмерством» латиноамериканських філософсько-культурних концепцій розв'язання дихотомії «варварство-цивілізація».

Ключові слова: романтизм, штурмерство, Тарас Шевченко, міф, міфологія, варварство, цивілізація.

Скиньте з Шевченка шапку.
Та отого дурного кожуха.
Відкрийте в нім академіка.
Ще одчайдуха-зуха.
Ще каторжника роботи.
Ще нагадайте усім:
Йому було перед смертю
всього лише сорок сім.
Іван Драч

Чорна Рада зреалізувала міф Малоросії, а *Центральна Рада* – України.

Який нам тепер зреалізовує міф Верховна Рада?
* * *

Свого часу Італія взяла до керівництва слова дуче: «Міф – віра, пристрасть. Він не обов'язково мусить бути реальністю. Наш міф – нація, наш міф – велич нації!».

Український неоромантик Микола Хвильовий у 1926 році не побоювався задекларувати: «Фашистська мужня цільність мусить бути ближчою нам від рідної розляпаної психіки... Темперамент фашизму не може не викликати симпатію» [1]. Через десять років ці ж слова повторив Олег Ольжич. Та й ніде правди діти, фашизм спокусив навіть таких європейських інтелектуалів, як Кнут Гамсун, Езра Паунд, Луї-Фердінан Селін, Мірча Еліаде, Еміліу Чоран, Мартін Гайдеггер, Ернст Юнкер. Останньому належать слова: «Міф – це те, що розповідає батько, який повернувся з війни». Саме цим шляхом творення своєї «міфологічної реальності» йдуть балканські країни. Зрештою, бійнею в Чечні та Грузії й Росія обрала цей тракт.

Але є ще й інша можливість: «Пробудити міф здатне мистецтво» [2].

Аналогічне пророкує В'ячеслав Медвідь: «...Не знаю, яким буде український національний міф, але вважаю, що витворить його література. Так як це сталося в Латинській Америці, коли з'явилися такі письменники, як Маркес» [3]. Щоправда, поряд із Маркесом стоїть і команданте Маркос.

Але якщо слова «націоналізм», «фашизм» у постіндустріальну, інформаційну та епоху суцільного диктату лібералізму викликають неоднозначні асоціації, пов'язуються з провінціалізмом і вторинністю, то чи не варто звернути увагу на якийсь інший проект?

Свого часу у Філадельфії «отці-засновники» реалізували свій власний міфічний проект під назвою «США». Чи не до нього звертав свої думки поет України: «*І братолюбіє (грец. «філадельфія») пошли!..»?*

Думається, що саме «Філадельфійський проект» зможе бути адекватною відповіддю на виклик «Україні ніколи не стати Америкою» [4]. Проте слід застерегти, що ми мову ведемо не про антропософський проект «філадельфія», запропонований Рудольфом Штайнером як проект нової спіритуальної культури на всій Землі (див. т.зв. *Сьому лекцію в циклі «Дванадцяти Нюрнберзьких лекцій про Апокаліпсис Іоанна»*, прочитаних у 1908 році).

Туга Тараса Шевченка за «братолюбієм» («філадельфією»), за «Вашингтоном з новим і праведним законом» аналогічна тому, як руси-християни часів княгині Ольги молили про осяяння світлом Христового вчення всієї Русі, яку благословив сам апостол Андрій, спорудивши на Київських горах хрест (по-старогрецьки слово «*ставрос*» означає і «хрест», і «кий»!).

Хіба не знаменно, що Україну (Скіфію – Сарматію) в її етнічних межах, зі сходу на захід, благословив один із майбутніх американських «отців-пілігримів» капітан Джон Сміт (1580–1631), який заснував у Новій Англії першу англійську колонію – Вірджінію. Загальновідома історія його кохання з дочкою вождя індіанців чарівної Покахонтас. У 1602–1606 роках він, утікаючи з турецького полону, мандрує через Дон (де є

якесь таємниче місто Екополіс), Новгород-Сіверський, Кременець, Дубно, Острог, Заслав, Луцьк, Галич і Коломию до Германштадта (теперішнє румунське Сібіу в Трансильванії) [5].

Так своє прочитання «Філадельфійського проекту» для України пропонує УНА–УНСО: «Відмінність західних країн у тому, що їхні гайдамаки взяли владу. Американського Гонтю звали Джордж Вашингтон, а Залізняка – Томас Джефферсон» [6].

Ба більше: після того, як Тарас Шевченко написав поему «Гайдамаки» (1839–1841), на протилежній земній півкулі, в Аргентині, Домінго Ф. Сарм'єнто пише «Факундо» (1845), епос про «злих таучо», які перемогли і взяли владу. Як Шевченко спасіння вбачав у «пришесті» Вашингтона і Франкліна, так і його аргентинський побратим по перу і недолі стверджував, що від «доморощеного варварства» зможе порятувати тільки цивілізація Вашингтона, Франкліна та Вест-Пойнта.

Якщо аргентинці прославили свого творця епосу титулом «міфопет», ставлячи його врівень із Гомером, Гесіодом, Овідієм та Горацієм, то українські «просвітяни» ще раз виявляють свою традиційну «непритомність»: Є. Нахлік, П. Іванишин і О. Сизоненко страшенно обурюються на те, що Дж. Грабович назвав Шевченка «міфотворцем» (за аналогією з аргентинцем, щоправда, без посилання), бо начебто для його «просвітительсько-романтичної свідомості» (sic! мова йде про випускника Імператорської академії мистецтв) це рівнозначне назві «брехун». Бо, бачте, у листі до М. Лазаревського від 8 жовтня 1856 р. Тарас Шевченко писав: «Може, це і була коли-небудь правда, та тепер така стара стала, що похожа на міфологію, сиріч на брехню». Але невтямки нашим «просвітянам», що вустами поета міфологія тут себе «з ввічливості» применшує, здійснює «кенозис». Що суто характерно для християнської самосвідомості автора листа.

Як констатував російський поет (ще зі «Срібного віку») Сергій Городецький [7], український геній Шевченка зрів під впливом щонайперше Рилєєва, який у свою чергу вчився «безстрашності у побудові драматичного конфлікту» в директора Кадетського корпусу, попечителя Дерптського університету та вихователя російського престолонаслідника Фрідріха-Максиміліана Клінгера (1752-1831), автора драми «Штурм унд Дранг» («Буря й натиск»), німецького варіанта «Ромео та Джульєтти». За іменем цієї п'єси Клінгера постала ціла епоха європейського етосу і пафосу – штурмерство (Гердер, Гаман, юний Гете, Шиллер), в основі якої – синтез трьох тенденцій: 1) культ особистості, 2) культ почуття і 3) культ природи.

І тільки Тарас Шевченко зміг знову в умовах миколаївської Росії підняти знамено «бурі й натиску», самим стати його хоругвою (пор.: шийтський титул «аятола» означає «хоругва», «знамення Боже»). Апофеоз його «штурмерства» – поема «Гайдамаки» як оригінальне продов-

ження «штурмерства» «Розбійників» Шиллера, що належать до «народницького» (Volkstumliche) його варіанта.

Український письменник та культуролог Віктор Бер-Петров-Домонтович називає українське народницьке штурмерство «шевченкінізмом» і відзначає, що в ньому характерно сполучилися Біблія, фольклор, історизм, революційний пафос і творчі фантазмагорії поета [8]. І, як визначає поет Іван Драч, його

... дух не вичах,
цей лютий шал не зника.
Шуга огнем мені в обличчя
з сонетів Кравціва лисичих
і з вовчих строф Маланюка...

Тут ми вважаємо за доцільне зауважити, що наше визначення Тараса Шевченка як «українського штурмера» є явищем цілісного пізнання сенсу (за Полем Рікером), а не явищем пізнання сенсу знаків, що ними є визначення Шевченка як «пророка» (С. Єфремов), «Глагола і Закона» (О. Сизоненко), «міфотворця» (Дж. Грабович), «відьмака» (Р. Семків), «упиря, заложного мерця» (О. Забужко), «вурдалака» (О. Бузина).

У ситуації сьогоднішнього тотального зубожіння, провінціалізму та кітчю, навмисно культивованого владним істеблішментом, коли не до «злетів духу» в умовах щоденної турботи про виживання, коли – «безперервний депресняк небогорівного Патрокла» (Степан Процюк), слідом за Шевченком

І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

Цим апостолом є ніхто інший як сучасник Кобзаря – американський поет та засновник філософії трансценденталізму Ралф-Волдо Емерсон. Він же залишається актуальним в епоху постмодернізму: «... Що до мене, – пише Іхаб Хассан, – зараз я більш схильний звернутися у пошуках відповіді до Емерсона... до Ніцше... тобто звернутися скоріше до інтегративної – хоч і діалогічної – здатності, такої як Уява, у якій співіснують злагодя і розбрат» [9]. І трансценденталізм, і постмодернізм відкинули «Модерну» Європу так, як Шевченко відкинув «миколаївсько-академічну» Росію, так, як «Філадельфійський проект» відкинув «стару і виснажену Європу»: «...це неначе племінне вбивство жертвовного короля, чи – популярніше – символічна жертва батька, коли плем'я хоче відкупитися від зла через воз'єднання з королем, як доростаюча людина хоче вийти з-під впливів батьків, щоб стати самостійною» [10].

«Постмодерніст», отже, і Тарас Шевченко. Він шаман-«кобзар», культурний герой-«трикстер».

В архаїчних традиціях розповідається, що при ініціації *герой-«трикстер»* («пересмішник») довідується про те, що насправді шаман, який ініціює його, є його вітчимом та вбивцею справжнього батька (який з'являється героєві у видінні в образі істоти, що потім стає тотемом героя). Як наслідок-герой карає негідника і весь його рід, іноді навіть належну до нього свою власну сім'ю – дружину, дітей, матір (т.зв. «комплекс Ореста»).

Без сумніву, що цим «шаманом-вітчимом, що ініціює» для Шевченка виступає Росія та її академічна культура. Але тут ідеться не про звичайну «русофобію». Шевченко цей «архетипний комплекс» реалізує у своїй поезії шляхом т.зв. *методу «активної уяви»*: «... це діалог, котрий ви ведете з різними частинами вашого “я”, які живуть у безсвідомому. Певною мірою це схоже на сон (! – О.Г.), з тією лише різницею, що, зазнаючи цього відчуття, ви не спите і повністю усвідомлюєте те, що відбувається... Йому здавалося, що він щось вигадує, а насправді він вхлюпував таємний зміст своєї внутрішньої сутності... Всі інтриги, невинні жертви, трагедії та пригоди були мимовільними відображеннями жадливих конфліктів, що здіймали бурі в його душі... Він відчув символи, що піднялися з його безсвідомого. Зрештою, його Активна Уява примусила його поглянути прямо в очі своєму внутрішньому “я”...» [11].

Тим самим *Тарас Шевченко як герой-«культуртрегер» занурив усю націю в стихію активної уяви, став її шаманом-«терапевтом»*.

Наразі в героя-«шамана» така можливість: *знайти ув'язнену старим шаманом* (у слов'янській традиції – Кошієм чи Змієм Гориничем) *дівчину-красуню (королівну), одружитися з нею та з її допомогою «винести з потойбіччя» певні культурні набутки*. Тобто герой з *«трикстера» стає «культуртрегером»*, відкриваючи для етносу можливість «вільного польоту» не в політиці (як це пропонував стародавній грек Алківіад, учень Перікла та Сократа), а в єдиному, що не знає часових і територіальних кордонів, *«четвертому вимірі культури»*.

Реалізатором цієї Шевченкової ідеї *стає тип людини, який ми означуємо як «костомарівською людиною»*. Згадаймо бодай такі імена іншомовних письменників, як Саят Нова, Чингіз Айтматов, латиномовних українських та україномовних польських поетів, а ще такі, як Салман Русдї, Еміліу Чоран, Гійом Аполлінер, Василь Биков, Володимир Набоков... Останній не випадково обрав собі за псевдонім ім'я міфічного співочого птаха Сирина – «Сирійця» («Птиця глаголема сиринес человекообразна, суца близ святого рая...»), він символізує *«новий спосіб висловлення в культурі»*. Цю традицію, як на нас, заклав саме митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать» (поч. XI ст.), де проголосив, що на зміну «ветхому» приходять «все нове».

Частину представників цього типу можна сплутати з т.зв. *«драгоманівською (толочкіанською, табачниківською) людиною»*, яка виступає провідником космополітизму, «світового громадянства», заперечуючи

націоналізм, на її переконання, ознаку старомодності та відсталості. Так, спалах «малоросійства» в незалежній Україні, на нашу думку, зумовлений тим, що в частині суспільства «застрягає» у безсвідомому оцінка негідності щодо вчинку стосовно «батька» – СРСР (Росії, єдиної Русі), а звідси постає почуття вини і каяття за здійснений «великий злочин», надання ореолу святості («табу») всьому радянському («общерусському», східнослов'янському, слов'яноарійському), а причетність до російської мови розглядається як виконання «ритуалу вірності» («некрофільності») стосовно мертвого «тотема».

Література

1. Хвильовий М. Україна чи Малоросія / М. Хвильовий // Слово і час. – 1990. – №.1. – С. 17, 26.
2. Хамитов Н. Освобождение от обыденности: искусство как разрешение противоречий жизни / Н. Хамитов. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 92.
3. Медвідь В. Постмодернізм – це страх перед життям / В. Медвідь // Українське Слово. – 1999. – №25. – С. 15.
4. Витренко Н. Почему социализм – будущее Украины / Н. Витренко // Всеукраинские ведомости. – 1993. – 4 нояб.
5. Калашников В. Прабатько американської літератури про українське Причорномор'я / В. Калашников, Ю. Мицик // Всесвіт. – 1997. – №.7. – С. 178; Сміт Д. Достовірні записки про подорожі й пригоди Джона Сміта у Європі, Африці та Америці, що розпочалися близько 1593 року й тривали до нинішнього 1629-го / Д. Сміт // Всесвіт. – 1997. – №.7. – С. 179–186.
6. Війна в натовпі / Дм. Корчинський та його друзі – К., 1999. – С. 380.
7. Городецкий С. Жизнь неукротима / С. Городецкий. – М.: Современник, 1984. – С. 230.
8. Петров В. Естетична доктрина Шевченка / В.Петров // Хроніка-2000. – №39-40. – С.89.
9. Хассан І. Культура постмодернізму / І. Хассан // Вікно в світ. – 1999. – №5. – С. 110.
10. Тарнавський О. Міф Америки / О. Тарнавський // Хроніка-2000. – №39–40. – С. 165.
11. Джонсон Р. Сновидения и фантазии / Р. Джонсон. – М., К.: REFL-book, Ваклер, 1996. – С. 167, 187.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 17.10.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.філос.наук, професором **Возняком С.М.**,
канд.філос.наук, доцентом **Іваненком О.І.** (Санкт-Петербург, Росія)*

**TARAS SHEVCHENKO AS REPRESENTATIVE
OF THE STURM UND DRANG'S MYTHOS-ROMANTICISM**

O. B. Gutsulyak

PreCarpathian National University named Vasyl' Stefanyk;

76000 Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;

ph. +380(342) 69-41-10

The article provides an overview of the populist variant Romantic movement "Sturm und Drang" ("shtyurmerstvo") and its regional Ukrainian and Latin American options that best represented in the life and work of Taras Shevchenko. An analysis of the ideological component "Sturm und Drang" based on mythological empathic perception of reality. Creativity Shevchenko and his followers considered in comparative perspective with "Sturm und Drang" Latin American philosophical and cultural concepts solve the dichotomy of "barbarism-civilization".

Key words: *Romanticism, Sturm und Drang, Taras Shevchenko, myth, mythology, barbarism, civilization*

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: ПІЗНАННЯ ЛЮДСЬКИХ РЕАЛІЙ ТА ЦІННОСТЕЙ

Д. М. Скальська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. 380(342) 72-71-18; e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

У статті автор з'ясовує, що при аналізі майже всіх сфер суспільного життя ідеалом екзистенціалістських досліджень обирали мистецтво. Саме в ньому завдяки ірраціональній інтуїції пізнавали глибинну антропологічну історію, людські реалії та цінності.

***Ключові слова:** філософська антропологія, естетика, екзистенціалізм, мистецтво, художник, трансценденція, гуманізм, цінності.*

Філософія екзистенціального спрямування протягом останніх двох сторіч отримала досить стабільну популярність серед художньої інтелігенції на Заході. Певну роль відіграли ті обставини, що представники цієї школи вирізнялись крайньою неоднорідністю в соціальних, політичних поглядах та життєвих позиціях. «Якщо Сартр і Камю Другу світову війну були активними діячами французького Опору, Яспера за панування нацистів звільнили за політичну неблагонадійність, то Гайдеггер і при Гітлері залишався на філософській кафедрі» [1, с.59]. Аналогічна ситуація щодо діаметрально протилежних політичних орієнтацій склалася в попередників екзистенціалізму зі школи «філософії життя». Поряд з Ф. Ніцше, В. Дільтеєм, О. Шпенглером, А. Шопенгауером та іншими представниками волюнтаристично-песимістичного спрямування вимальовується постать авторитетного інтуїтивіста А. Бергсона. Те, що поєднало цих мислителів, було вихідним пунктом не тільки екзистенціалізму, а й принципово нової платформи пізнання людських реалій та цінностей. При аналізі майже всіх сфер суспільного життя ідеалом своїх досліджень вони обирали мистецтво, де завдяки ірраціональній інтуїції пізнавали глибинну антропологічну історію.

Ідейною предтечею екзистенціалізму виступила творчість С. Кіркегора, який заклав підвалини нового розуміння буття загалом, здійснивши своєрідний «трансцендентний прорив» у європейській філософській культурі мислення. Значна плеяда екзистенціалістів звернулася до проблеми людського існування в найширшому онтологічному контексті. «Саме злиття цих двох фундаментальних питань – питання про людину та питання про буття – злиття, зумовлене загальним намаганням подолати іманентизм панлогізму і абсолютного суб'єктивізму, прагнен-

ня до нового відкриття Трансцендентного, зумовило поворот до онтології у таких мислителів, як М. Гайдеггер, К. Ясперс, М. А. Бердяєв, Г. Марсель та інші» [2, с.7].

Екзистенціальна думка С. Кіркегора була критичним переосмисленням гегелівської філософії Абсолютного Суб'єкта, зверненням до німецького романтизму, до Шиллера, Гете, до Канта, до Шеллінга та до близьких за духом письменників Е. Гофмана і Ф. М. Достоєвського. В екзистенціальну проблематику ХХ сторіччя вона принесла зближення науки і мистецтва, філософії та естетики в їх «прориві до трансцендентного». Звичайно, художні есе та філософські романи отримали інший, раціонально-понятійний спосіб аргументації, ставши предметом академічної філософії. «Буття і час» Гайдеггера, тритомна «Філософія» Ясперса, «Буття та ніщо» Сартра закладають категоріальний фундамент екзистенціальної онтології, а їхні автори підвладні еволюціям та переломним моментам свого життя та часу.

Оригінальною і показовою щодо естетичної теорії, а конкретніше – на прикладі осягнення істини сутності художнього твору, виступає позиція пізнього Гайдеггера, коли він проводить своєрідну «ревізію суб'єктивізму новоевропейської філософії мистецтва». Мистецтво, на думку Гайдеггера, не наслідує динаміку життя, не відображає, а вершить нову дійсність. Воно є символом, знаком, що розкриває «таємницю буття», робить його видимим, а через нього робить видимим усе суще. Через твір мистецтва даються пізнання, розуміння істини і сама істина, яка пов'язана з існуванням, екзистенцією. Існування, на думку філософа, слід визначити як «буття у світі» або терміном «співбуття». Сутність, сенс існування, а звідси й саме «буття» може осягнути тільки мистецтво, бо в ньому не тільки художник відкриває істину, а й ця істина «самоздійснюється». «Художник – це джерело твору. Твір – це джерело художника. Художник і твір є такими за посередництва чогось третього, – за посередництва мистецтва» [3, с.7], яке й виступає аналогом буття. У цих роздумах екзистенціального філософа призначенню твору мистецтва відводиться містична роль – утримувати в собі таємницю, яку можна скоріше знищити, ніж проникнути в неї. Існує думка, що філософія Гайдеггера близька до вчень німецьких містиків, зокрема Мейстера Екхарта, а в методах інтерпретації, чого не приховував сам Гайдеггер, відчувається внутрішнє тяжіння до міфопоетичних форм вираження. У ствердженні мистецтва як форми існування самого життя філософія Гайдеггера збігалась з обґрунтуванням творчості як міфотворчості, оскільки для міфу характерна нерозчленованість об'єктивного та суб'єктивного. Не випадково ідеалом мистецтва для Гайдеггера залишалось мистецтво Стародавньої Греції, виплекане в лоні міфології, а взірцем поезії – поезія Гельдерліна. Усе це загалом засвідчує неординарність, суперечливість і складність впливів на ті традиції, до яких належить М. Гайдеггер як мислитель нашої епохи.

Основні мотиви екзистенціального філософування розгортаються, на перший погляд, навколо абстрактного вживання поняття існування, але насправді філософа-екзистенціаліста цікавить лише таке «сущє», яке перебуває у певному, визначеному стосунку до свого буття, саме людського існування. Тлумачення терміна «екзистенція» пов'язують зі значенням «виходу з себе», а Гайдеггер писав це слово через дефіс /«екзистенція»/ [4, с.35]. Трансцендентне виступає таким чином фундаментом для екзистенціального самоаналізу, і через естетичне як найближче людській природі воно здійснює свій шлях до основ буття.

У творчості М. Гайдеггера «прорив до трансцендентного» відбувається органічно та у своїй повній довершеності, хоча, з одного боку, ми маємо справу з тезою-резюме науковця про «кінець філософії», про те, що «онтологія можлива лише як феноменологія» [5, с.183], з другого – «філософія філософії» Гайдеггера полягає в її екзистенціальності. Людина, переконує Гайдеггер, у своїй екзистенції описується за допомогою модусів існування, які структуровані як страх, передчуття, совість, перебування на «напівдорозі до самої себе». У той же час буття людини опановується безпосереднім «переживанням», яке можна зрозуміти, лише спираючись на художньо-образні засоби, тобто мистецтво.

Можна погодитись, що основою та початком гайдеггерівського екзистенціалізму виявилось те, що він визнав кризу життя, а ще «забуття людиною буття», критичне ставлення до культури, науки і техніки. Це поєднує Гайдеггера з іншими мислителями «буржуазної» доби – його вчителем Гуссерлем, психоаналітиком Фройдом та особливо з Ніцше і Шпенглером. «Гайдеггерівське буття – це конструкція деякого світу за межами дійсного світу, це якийсь містичний потойбічний світ, який існує переважно в голові творця» [6, с.166]. Якщо взяти цю сентенцію за прочитання одного з антропологічних принципів «філософії існування», то й справді, виходячи з екзистенціалістської методології, неможливо розв'язати жодного з фундаментальних питань сучасної філософії, естетики чи мистецтва хоча б тому, що ця методологія не виходить за рамки суб'єктивності, за межі суб'єктивної свідомості. Однак Гайдеггер найгостріше серед сучасників відчув та показав втрати, що ведуть людське існування, філософію, мистецтво до повільного занепаду. Власне тому під мистецтвом він розумів не сферу досягнень культури і не явище духу, а саме те, з чого визначається сенс буття. У лабіринтах буржуазної свідомості його метафізика проклала шлях до унікальності філософії.

Філософсько-антропологічні горизонти Гайдеггера розкриваються в його розумінні метафізики не як «сутності» чи субстанції /у класичному значенні «першої основи»/, а як «нової метафізики історії» або ж як «метаісторики». В екзистенціальному /трансцендентальному/ викладі Гайдеггера «таємниця» людського буття і його найвищий результат – свобода досягаються не в процесі еволюції, вони є моментом саме історичного розвитку. Інша річ, що «історичність людини» він пов'язує з

суто індивідуальною суб'єктивністю, на його думку, це «довершене» існування між народженням та смертю.

Людину, її буття Гайдеггер оголошує центром мистецтва, тому мислитель, так само, як і художник, повинен «прислухатись» до буття і висловити почуте новою, художньою мовою. Власне так чинили, на думку Гайдеггера, великі поети і мислителі. Про ці тонкі нюанси знаходимо дискурс Піама Гайденко: «Мистецтво не творить “світ”, воно тільки розкриває його, воно вперше робить його видимим, а через нього робить видимим і все суще. Таким чином, мистецтво “вершить” істину буття. Художник і поет “пасуть” буття». Бачачи декаданс та нігілізм західного мислення, Гайдеггер торкається історичних моментів, зокрема переходу давньогрецької культури в римо-латинський варіант, виступає з критикою того, що спричинило занепад. Він пропонує повернутись до сутності буття, до сущого, використовуючи мистецтво, поезію та її мову.

Естетичні настанови Ж.-П. Сартра стосовно чуттєвої природи людини, художньої творчості, соціального та художнього функціонування мистецтва передували його філософським узагальненням, інколи виступали їх своєрідною модифікацією. Свідомість художника, за Сартром, наповнюється «інтенціональними» образами не за допомогою відображення, а через уяву, шляхом «корелятивної» функції цієї уяви. Сутність та зміст образів в художньо-творчому акті знімається не засобами синтезу й аналізу, а безпосереднім інтуїтивним синкретизмом, що виключає інтелектуальне мислення. Заявивши про «нову антиінтелектуальну діалектику», Сартр насправді не позбувається ірраціональної сутності своєї концепції, ба більше, опоненти Сартра оцінили позицію філософа як «філософську двозначність», що тяжіє до агностицизму. В обґрунтуванні методологічних засад естетики Сартр використовує теорію відображення марксизму як предмет критики, бо вважає її «застиглою діалектикою», не здатною до конкретизації душевної багатоманітності світу людини, творчої активності, художньої свідомості, зокрема в ролі виміру історичного часу. Він пропонує досягти «гнучкої і неквапливої діалектики» [7, с.56] як методологічної стратегії екзистенціалізму, що базується на єдності мистецтвознавства і психології, моралі й етики конкретного покоління чи епохи.

Професійний письменник, драматург, мистецтвознавець та глибокий філософ Сартр від своїх ранніх праць про творчий потенціал уяви через утвердження естетики як «живої філософії» поступово приходять до цілісного розуміння людини, її свободи, мети і драматичної долі у ХХ сторіччі. Цікавими спостереженнями щодо особливостей сартрівської еволюції ділиться Борис Головка, який зазначає: «У тлумаченні свободи Сартр кардинально розходиться з попередньою бюргерською традицією індивідуалістичного тлумачення свободи як “свободи-від...”. Ця традиція, на думку філософа, вичерпала себе. Її має заступити нове ставлення, відповідальне за свободу інших. Цей екзистенційний вимір “свободи –

для...» тотально залучає кожну цивілізовану особистість до боротьби за ствердження справжніх гуманістичних цінностей, репрезентованих екзистенціалізмом» [8, с.130].

Естетичні проблеми, які розв'язує Ж.П. Сартр /1905-1980/, не вкладаються в чітко виражену філософську систему, хоча це не завадило відчувати притягальну силу таланту французького мислителя-екзистенціаліста. Письменник, драматург, критик в одній особі, він присвятив себе пошукові такої духовної субстанції, з якої б починалась справжня свобода людської істоти. Гуссерлівська феноменологія та ірраціоналізм Берґсона заклали методологічний фундамент, а зміст концепції естетичного, тобто осягнення законів творчості, сутності мистецтва тощо, покликаний був базуватися на психоаналізі. Теорія відображення, традиційна в марксизмі, не задовольняла сартрівських розвідок для проникнення в підвалини екзистованого буття і трансцендентної свідомості. Однак у Сартра спостерігаються і «революційні» мотиви щодо надання нового статусу естетичній науці, доведення її до екзистенціальної антропології, що діє функціонально. Як жодне з представників цього напрямку, Сартр поринув у мистецький літературний світ, залучив читача до співтворчості. Звичайно, цьому максимально посприяла інтенціональна установка у визначенні об'єкта дослідження. Феномени «чистої свідомості» як вихідний пункт філософської екзистенції надали авторові змогу експериментувати в суб'єктивній реальності без залежності від елементів та зв'язків «грубої дійсності» чи дійсних предметів.

Уже в ранніх теоретичних розробках «Уява» /1936/, «Ескіз теорії емоцій» /1939/, «Буття і ніщо. Досвід феноменологічної онтології» /1943/, «Екзистенціалізм – це гуманізм» /1946/ Сартр оцінює естетичну рефлексію як досвід свободи свідомості. Він вводить поняття «трансфеноменального буття» для того, щоб у цій площині моделювати проекції свідомості. Через це неможливо знехтувати вплив на творчість Сартра з боку Гайдеггера. У книжці «Буття і ніщо», яка вийшла у світ під час окупації нацистами Парижа /1943/ ще не прочитується якоїсь синхронності у філософському мисленні та почеркові цих двох філософів. Однак відомий той факт, що Сартр займався детальним вивченням концепцій німецьких феноменологів, отримавши для цього спеціальну стипендію Інституту Франції. У «Бутті і ніщо» Сартр багато в чому спирався на екзистенціальну аналітику існування, яка якраз і властива раннім творам Гайдеггера, зокрема йдеться про його «Буття і час» стосовно тлумачення істини. Істина, за Гайдеггером, не залежить від суб'єкта в його традиційному розумінні, як носій «логосу» вона залежить від людини, під якою мається на увазі «існування», що є феноменом історії, тобто істина обов'язково навантажена екзистенціально інтерпретованою історичністю. До речі, в «Листі про гуманізм» /1946/ Гайдеггер категорично відмежовується від екзистенціалізму Сартра, звинувачуючи його в суб'єктивізмі. Якщо людина і буття у Гайдеггера позначаються терміном

Dasein, то центральне поняття сартрівської онтології – Pour-soi – «для-себе-буття». Власне вже тут очевидна відмінність, оскільки в Сартра акцентується внутрішня активність суб'єкта. Таке «я», як «для себе», виявляється не тільки здатним формувати власний світ, активність його проявляється в модусі «буття-для-іншого», і здійснюється воно в «любіві», «розмові», «мазохізмі», «індеферентності», «бажанні» і т. д. При цьому характерною для Сартра є позиція, що існування цього активного начала відкриває нам «погляд», який є поглядом інших. Тут можна навести приклад філософської автобіографії «Слова», де особистість конститується «очима потомків», як правило, герої Сартра створюються поглядом інших.

У драматургічних творах, п'єсах, романах Сартра філософська проблема буття розкривається через ототожнення буття самого по собі чи буття в собі (*l'être en-soi*) з речово-матеріальною субстанцією навколишнього світу. Саме ті почуття і переживання, які автор подає в художній формі у своїх літературних жанрах, він закладає в трактаті «Буття і ніщо», буквально декларуючи: «...Буття в собі є. Це значить, що буття не може бути ані виведено з можливого, ані зведено до необхідного. Необхідність утримує зв'язок ідеальних тверджень, але не зв'язок суцільних /*des existans*/. Феноменальне явище ніколи не може бути виведене з іншого суцільного... Це те, що ми називаємо контингентністю /випадковістю/ буття-в-собі... Буття-в-собі не є ні можливе, ні неможливе, воно є» [9, с.34]. Тому не дивно, що герой сартрівського роману «Нудота» Антуан Рокантен викриває нестерпну безглуздість плоті речей, переживаючи «онтологічне почуття» – огиду: «Я розумів, що середини між небуттям і розімілою надмірністю немає. Якщо ти існуєш, то повинен існувати до тієї межі, до мети, до надимання, до непристойності» [10, с.136-137].

Екзистенціально-естетичний потенціал творчості Сартра проявився не тільки в надзвичайній популярності, а й у впливовості на художньо-естетичну ситуацію свого часу, критичній спрямованості, вимогливості до ролі художника, його «заангажованості», залученні до розв'язання соціальних проблем. Воснову рушійного прогресу мислитель вкладає зміст інтенціонального акту, а точніше висловлюючись, «акту, який є виявом свободи», що не детерміновано необхідністю за умов, в яких «існування передуює сутності і визначає її». Свободу, отже, Сартр виносить за межі об'єктивного матеріалістичного розуміння, тим самим здійснюючи «прорив до трансцендентності» як того, що запобігає бунтарському духові. Антропологічний сенс сартрівського екзистенціалізму втілюється в його «суб'єктивістському проекті» людини, що просто «приречена бути вільною».

За складних для Франції часів фашистської окупації політичні заклики до свободи особистості завдяки активній позиції драматурга склалися у свого роду маніфест «екзистенціального гуманізму». Лейтмотивом драматургії Сартра виступають запозичені чи, точніше, ті, які він

успадкував, як і інші персоналії екзистенціалізму, філософсько-антропологічні категорії Кіркегора страх-смуток /Angst/ та страх-боязнь /Furcht/. Для Сартра ці два поняття означають різне: страх-боязнь виступає емпіричним феноменом, у той час як страх-смуток наділяється екзистенціально-онтологічною характеристикою самого людського «Я»; він стає формою переживання ніщо, у ньому людина дотикається до останнього, найглибиннішого власного існування – скінченності.

В одному зі своїх ранніх текстів під назвою «Твір мистецтва» /1940/ Сартр викладає тези та положення, які розвиває протягом усієї естетично-теоретичної діяльності. Автор виходить з основного гасла про те, що «твір мистецтва – це ірраціональне». Він доводить, що естетичний об'єкт виникає в той момент, коли свідомість здійснює певну процедуру «неантизації» світу, тобто перехід в ніщо, у небуття, що феноменологічною мовою означає «знищення». Свідомість глядача, який спостерігає, скажімо, статую чи конкретно портрет Карла VIII, «відвертається» від фарб, полотна і конститує своє – уявне. Тому естетичний об'єкт перестає бути реальним, а художній образ постає аналогом шедевра, який у вигляді твору отримує значення ірреальної сутності. Стосується це барвистих творів Матіса, непересічних комбінацій кубізму чи навіть акторської гри героїв Гамлета, так чи інакше ірраціональність породжує естетичну насолоду у вигляді уявлення, яке «безкорисно» віднаходить у собі свідомість. «Ось звідки, – зауважує Сартр, – виходить знаменита безкорислива незацікавленість естетичного бачення. І саме тому Кант міг заявляти, що байдуже, існує об'єкт, який осягається в ролі прекрасного, чи ні, а Шопенгауер мав можливість вести мову про зупинення Волі до Влади... Річ у тім, що естетичний об'єкт конститується і сприймається свідомістю, що уявляє його ірреальним» [11, с.21]. Приклади таких же способів естетичного переживання Сартр демонструє на матеріалах мистецтва роману, поезії, драматургії. Відбувається ірреалізація художника або виконавця у своєму творінні чи персонажі як сценічному образі, тобто, за Сартром, відбуваються функціонування «аналогів».

Трансцендентну природу естетичного Сартр намагається пояснити і як слухач оркестрового виконання VII симфонії Бетховена. Виявляється, що з погляду екзистенціального аналізу симфонія ця повністю перебуває поза реальністю: «Вона не просто поза часом і простором, як, наприклад, сутність; вона поза реальністю, поза існуванням. Я її не реально слухаю, а чую в уявному. Цим і пояснюється та складність переходу від “світу” театру чи музики до світу наших повсякденних клопотів, яку ми постійно відчуваємо... Естетичне споглядання – це спровокований сон, перехід же до реальності є справжнім пробудженням» [12, с.24]. Психологічний механізм цього коливання у свідомості реципієнта відбувається під дією різкого зупинення п'єси чи симфонії. Настає відчуття «розчарування», стресу від втрати контакту з екзистенцією, і Сартр цей

стан свідомості називає «нудотною відразою». Естетичний висновок Сартра такий, що не варто відшукувати прекрасне в реальності, бо краса – це цінність, яка прийнятна лише до уявного і містить у своїй сутнісній структурі неантизацію світу.

Трансценденція та екзистенція дали Сартрові змогу здійснювати естетизацію загальнофілософських проблем, не тільки пояснювати мовою «пера та слова» мистецько-теоретичні вимоги часу, а й віднаходити сферу впливу через відпрацювання нових методологій ХХ сторіччя. У книжці «Проблеми методу» /1957/ критик сучасної філософії виступив з пропозиціями щодо ортодоксальної теорії марксизму, а також обґрунтував своє несприйняття «модернізованої» моделі марксизму, зокрема в особі Дйордя Лукача. Він надає перевагу екзистенціальній методології як «гнучкій та неквапливій», такий, що здатна здійснити «човниковий рух... Поклавши часовий рубіж дослідженню». Конкретніший проект «розгерметизації», осягнення основ буття Сартр викладає в останній філософській праці «Критика діалектичного розуму» /1960/, де мова йде про синтез марксизму, психоаналізу, екзистенціалізму та емпіричної соціології. Їх об'єднання, на думку автора, дасть змогу створити історичну антропологію і через неї здійснювати естетизацію історії, людського життя, які і без того наближені до різних форм творів мистецтва й існують за принципами феноменологічної психології як уявні й уявлювані. Питання «онтологічного нігілізму» Сартра відчутні в постмодерні, актуалізуються сьогодні, спрямовані на майбутнє, як загалом і весь екзистенціалізм.

Західноєвропейську культуру екзистенціалізму доповнюють і такі персоналії, як Карл Ясперс, Альбер Камю, Сімона де Бовуар, які вивели екзистенціалізм на світовий рівень, зробили його надбанням історії. Загальну спрямованість «олюднення» світу вони дійсно довели до «антропоцентризму» через призму мистецтвознавчих досліджень та естетичних розробок.

Нова форма класичного ірраціоналізму знайшла своє втілення в позиціях екзистенціальної філософії, яка з гносеологічного кута дуже точно відобразила кризу Заходу, яка об'єктивно існує. Європоцентристська орієнтація на «збентежений» світогляд, понівечену критиканством і зневіреними настроями культуру викликала до життя ортодоксальний тип екзистенціалізму в його крайньому прояві – абсурдності /від лат. *absurdus* – безглуздий/ як єдино можливій манері порозуміння людини зі світом.

Література

1. Буржуазная эстетика сегодня. Сб. статей. – М., 1975. – С. 59.
2. Гайденко П. П. Прорыв к трансцендентному / П. П. Гайденко. – М., 1997. – С. 7.

3. Heidegger M. Holzwege / M. Heidegger. – Frankfurt-am-Main, 1957. – P. 7.
4. Heidegger M. Sein und Zeit. Max Niemeyer Verlag / M. Heidegger. – Tubingen, 1960. – P. 35.
5. Див.: Бек Г. Экинзистенция: позиции и трансформации экзистенциальной философии: Введение в динамику экзистенциального мышления // Beck H. Ek – in – sistenz: Positionen u. Transformation der Existenzphilosophie; E inf. in Dinamik existentiellen Denkens. – Frankfurt a. M.: Lang, 1989, 183 s. / Schriften zur Triadik u. Ontodynamik: Bd.2.
6. Критически изследования върху съвременната буржоазна философия. – С.: Изд-во на Бълг. акад. на науките, 1989. – Т. 2. – С. 166.
7. Сартр Ж.-П. Проблемы метода / Ж.-П.Сартр. – М., 1994. – С. 56.
8. Головки Б. А. Філософська антропологія: Навч. посібник / Б. А. Головки. – К., 1997. – С. 130.
9. Sartre J.-P. L'etre et le Neant / J.-P.Sartre. – P., 1957. – P. 34.
10. Сартр Ж.-П. Тошнота / Ж.-П.Сартр. – М., 1994. – С. 136–137.
11. Сартр Ж.-П. Произведение искусства / Ж.-П.Сартр // Западно-европейская эстетика XX века. Вып. I. – М., 1991. – С. 21.
12. Там само. – С. 24.

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.філос.наук, професором **Возняком С.М.**,
докт.філос.наук, професором **Полющук О.П.** (Житомир)*

EXISTENTIAL PHILOSOPHY: PERCEPTION OF HUMAN REALIA AND VALUES

D. M. Skalska

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska str., 15;
e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

The article reveals that art has always been an ideal for existential studies during the analysis of almost all spheres of human life. Overall anthropological history, human realia and values have been perceived through it owing to irrational intuition.

Key words: *philosophic anthropology, esthetics, existentialism, art, artist, transcendentality, humanism, values*

УДК 1:1(091)

ББК 87.3

**СВІТОВИЙ ДУХ І КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПЕРСОНАЖ:
ДВА СУБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ
ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛОГІКИ**

Я. С. Гнатюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; e-mail kf@pu.if.ua*

У статті автор аналізує джерела активності та розвитку історії філософії. Головну увагу звернено на Світовий дух – суб'єкт історії філософії як логіки поняття і концептуальний персонаж – суб'єкт історії філософії як логіки смислу. Автор обґрунтовує діалектичний зв'язок між Світовим духом як абсолютним чи універсальним суб'єктом та концептуальним персонажем як індивідуальним суб'єктом.

Ключові слова: історія філософії, філософська логіка, принцип єдності історичного і логічного, Світовий дух, поняття, концептуальний персонаж, концепт.

Ефективні суспільства, такі як Велика Британія і США, Велика Британія – лідер світового розвитку в ХІХ ст., про що зазначено в передмові до першого тому «Капіталу» К. Маркса, та США – лідер світового розвитку у ХХ ст. і на початку ХХІ ст., про що йдеться у «Великій шахівниці» З. Бжезинського, розвивають логіку наукового пізнання і методологію науки, філософію мови, свідомості та логіки, формують методологічну свідомість академічних спільнот. Неefективні ж суспільства, аутсайтери світового розвитку, більшу увагу приділяють не логіці, а історії, причому не методології чи теорії історії, а емпіричним історичним дослідженням. Саме цим значною мірою й пояснюється їхнє відставання в темпах розвитку, зокрема й у науково-технічній сфері. Шлях же до суперefективних суспільств полягає насамперед у врахуванні як історичного, так і логічного, у поєднанні історичного і логічного в одному систематичному принципі – принципі єдності історичного і логічного, який постає дороговказом на цьому складному і тернистому шляху.

Зазвичай при метафізичному підході історичне і логічне розрізняють та протиставляють або як процесуальне і структурне у відомій опозиції історичний процес – логічна структура, або як горизонтальне і вертикальне у поширеній опозиції історичний час – логічне впливання, де в рамках історичного часу хронологічна послідовність представлена горизонтальною лінією, а в рамках логічного впливання структура міркування – вертикальною лінією. Відповідно до цього уявлення дедукція –

це вертикальний рух униз, а індукція – вертикальний рух угору. Однак при діалектичному підході історичне і логічне не протиставляються, а співвідносяться та поєднуються. Таке поєднання здійснюється у контексті парадигм філософської логіки.

Серед головних парадигм філософської логіки, що історично змінюють одна одну, виокремлюють натуральну, трансцендентальну й аналітичну. Названі парадигми виокремлюються на підставі різного тлумачення завдань загальної семантики – тлумачення, яке існувало в ту чи ту історичну епоху, було пов'язане з відповідним соціокультурним контекстом. У натуральній парадигмі філософської логіки в ролі неформальної семантичної моделі, що реалізує логічні формалізми, виступав універсум природної або натуральної мови, причому такий, який повинен був служити меті практичного законодавства [1, с.7]. У трансцендентальній парадигмі філософської логіки універсум натуральної мови також розглядали як реалізаційну неформальну семантичну модель, але не під кутом зору практичного законодавства, а теоретичного опису всіх спостережуваних феноменів. В аналітичній парадигмі філософської логіки та чи та ефективно побудована формальна семантична модель виступає реалізаційною моделлю універсуму штучної або формалізованої мови.

Загалом специфіку головних парадигм філософської логіки можна звести до певних відмінностей у розумінні вихідної ролі логічного знання в тому чи тому суспільстві. У давньогрецькому суспільстві, де складалася натуральна парадигма філософської логіки, і середньовічному суспільстві, в якому вона стала панівною, логічне знання використовували як теорію релігійно-правової аргументації [1, с.8]. У цих суспільствах натуральну парадигму філософської логіки репрезентують діалектика Платона, силогістика, неформальна і метафізична логіка Арістотеля, діалектика стоїків і схоластична логіка.

А соціокультурним контекстом трансцендентальної парадигми філософської логіки є німецький протестантизм. Він задавав головний стандарт соціальної поведінки в Німеччині протягом XVIII–XIX ст. На сакральній базі суто протестантських аргументаційних практик у рамках цього культурного комплексу утверджувалась певна єдність теологічного, гуманітарного і природничо-наукового знання, яке розглядали як філософію [1, с.10]. У результаті головне завдання трансцендентальної парадигми філософської логіки – експлікація умов можливості пізнання як такого, що має одночасно теологічний, гуманітарний і природничо-науковий виміри, – стали тлумачити і як експлікацію логічної функції «духу», «розуму», «свідомості» і т. п. [1, с.11]. Трансцендентальна парадигма філософської логіки в соціокультурному контексті лютеранства репрезентована логічним вченням про метод Г. Лейбніца, трансцендентальною логікою І. Канта, трансцендентальною діалектикою Ф. Шляєрмахера, діалектичною логікою Г. Гегеля та марксистською і неомарксистською діалектикою.

Щодо аналітичної парадигми філософської логіки, то вона стала можливою тільки в секуляризованому суспільстві з його демократичними цінностями та яскраво вираженим вектором емансипації соціальної дії від релігійних норм. У ньому стратегічна дія уявляється єдино соціальною. Її відмінність від інших форм поведінки зводиться до того, що тут до уваги беруть лише цільові проекції індивіда, що відповідають конкретним фізичним референтам. Якщо подібні проекції, які здійснювали носії античної і протестантської ментальності як системи норм поведінки, передбачали наявність якихось нефізичних референтів – «Бог», «благо», «дух» і подібних до них, то у стратегічній дії їх уже повністю нехтують. Саме тому в аналітичній парадигмі філософської логіки головним завданням є пошук можливості ефективного завдання класів референтів [1, с.11]. Її репрезентують уявлювана логіка М. Васильєва, онтологія і мереологія С. Лесневського, логіка предикатів Г. Фреге, системи філософської логіки Г. фон Вріхта, логічна семантика Р. Карнапа, системи імовірнісної логіки, теорії семантичної інформації тощо.

Якщо в рамках натуральної парадигми філософської логіки досліджували аналітичну істину, розробляли онтологію Логосу як систему принципів або законів фізики, етики та логіки, що керують Космосом, пронизують його макро- і мікросвіти, то в рамках трансцендентальної парадигми логіки більшу увагу приділяли семантичній істині. І. Кант у «Критиці чистого розуму» задавався запитанням «Як можливі апіорні синтетичні судження?» [2, с.41]. Г. Гегель, послуговуючись методом діалектичної тріади у вигляді схеми «теза – антитеза – синтез» із логічним наголосом на синтезі, де теза – дійсність, антитеза – розум, а синтез – примирення розуму з дійсністю, у «Філософії права» зазначав: «Що дійсне, те розумне, але не все, що існує, дійсне» [3, с.379]. Це твердження виражало ідею примирення людського розуму з релігійною і політичною дійсністю, самого Г. Гегеля з християнською релігією та Пруською монархією.

Завдяки синтезувальному підходові та зосередженню на систематичній істині Г. Гегель зумів реформувати традиційну логіку і створити власну філософську логіку. В його філософській логіці, яку він назвав діалектичною логікою, історію філософії було покладено в основу таких розділів діалектичної логіки, точніше логіки діалектики, як об'єктивна і суб'єктивна логіка. У такий спосіб було сформульовано принцип єдності історичного і логічного. З цього приводу М. Булатов писав, що, окрім принципу тотожності мислення і буття, який є теоретичною основою для логіки діалектики Г. Гегеля, «існує й емпіричний базис логіки. На нього також опирався Гегель у процесі її створення. Цим базисом є історія думки, точніше, історія філософії. Численні категорії і поняття, які зібрав і систематизував Гегелем у Науці логіки, виникли і сформувались поза нею, і це можна бачити через численні вікна в її будівлі, за ними вирує море історії філософії. Тому Гегель сформулював належний до цього

принцип відповідності чи збігу історичного і логічного. Суть його в тому, що послідовність систем філософії в історії та сама, що і послідовність у виведенні понять, загалом цей порядок однаковий» [4, с.139].

М. Булатов, інтерпретуючи конкретніше принцип єдності історичного та логічного, зауважував, що «відповідно до цього принципу Гегель кожне або майже кожне поняття у своїй логіці пояснює історичним матеріалом: буття – вченням олеатів, ніщо – буддистів, становлення – Геракліта, субстанцію – Спінози і т. д. Він робить це в Додатках і Доповненнях до параграфів» [4, с.139]. Але, наголошував М. Булатов, «окрім цього детального порівняння він робить спробу і загальніше зіставити логіку й історію філософії, а саме знаходить відповідність між трьома головними частинами першої і трьома головними періодами другої. Відповідно до цього в античності головною категорією було буття, і це простежується, починаючи з олеатів і до Прокла. А мислення сприймалося як також буття. У середні віки відбувається їх роздвоєння на сутність, субстанцію (Бога) і формальну суб'єктивну рефлексію, яка розробляє думку як наперед визнану істину. В основі третього періоду, який припадає на Новий час, лежить думка про єдність об'єктивного і суб'єктивного, субстанції і суб'єкта, буття і мислення, опосередкована їх роз'єднанням і відмінністю. Цю єдність Гегель називає поняттям» [4, с.139-140]. Отже, принцип єдності історичного і логічного Г. Гегель сформулював у соціокультурному контексті лютеранства. Про це свідчать його слова: «Я лютеранин і хочу залишитися ним» [5, с.126]. Саме ж формулювання принципу єдності історичного і логічного Г. Гегель подав так: «Я стверджую, що послідовність систем філософії в історії та ж сама, що і послідовність у виведенні логічних визначень ідеї. Я стверджую, що як ми звільнимо головні поняття, які виступали в історії філософських систем, від усього того, що відноситься до їхньої зовнішньої форми, до їхнього застосування до часткових випадків і т. п., якщо ми візьмемо їх у чистому вигляді, то ми отримаємо різні ступені визначення самої ідеї в її логічному понятті. Якщо, навпаки, ми візьмемо логічний поступальний рух сам по собі, ми знайдемо в ньому поступальний рух історичних явищ в їх головних моментах; потрібно тільки, звичайно, вміти розпізнавати ці чисті поняття у змісті історичної форми» [5, с.92-93]. У цьому формулюванні Г. Гегель зумів поєднати в єдине ціле історію філософії і філософію, побудувати поняття філософії як історії філософії.

Філософію як історію філософії Г. Гегеля досить критично оцінив К. Поппер. Свою оцінку він виразив такими словами: «Це лабіринт, у якому заблукали тіні й відлуння минулих філософій – Геракліта, Платона й Арістотеля, так само як Руссо і Канта – і в якому тепер вони справляють своєрідний відьмацький шабаш, несамовито прагнучи спантеличити й заморочити наївного глядача» [6, с.48]. Незважаючи на негативну оцінку К. Поппера, варто зазначити, що тільки завдяки Г. Гегелю історія

філософії вперше набула статусу наукової дисципліни. Саме він зумів подолати ідеї своїх попередників, які мислили категоріями автономізму і відкидали зв'язок власних філософських систем із філософськими вченнями мислителів минулого та заперечували можливість і необхідність історії філософії як філософської дисципліни.

Окремим випадком єдності історичного і логічного є відносний збіг історії філософії з філософською логікою. Історія філософії як філософська логіка або, більш стисло, метафілософська логіка існує у двох європейських версіях. Насамперед у формі логіки поняття Г. Гегеля як третьої частини його логіки діалектики, а також у вигляді логіки смислу Ж. Делеза. Для Г. Гегеля філософія як історія філософії є наукою про розвиток і самопізнання Світового духу. Аналізуючи генезис концепції духу, К. Мангайм зазначав: «Першопочаткове поняття “Дух” не збігалося із сучасним предметним і соціалізованим набором значень; воно означало щось трансцендентне і екстатичне. Гегелів термін ще відображає обидва значення – соціально обумовлену і об'єктивовану спадщину, виражену словом «культура», і той захопливий і екстатичний досвід, коріння якого сягає ранніх періодів розвитку релігії. Вживання німцями терміна “Дух”, якому вони віддають перевагу перед його синонімом – поняттям “культура”, видає ту саму амбівалентну інтерпретацію культури, як нагромаджена спадщина і як стан духовної оголеності, розкриття глибинних пластів душі» [7, с.63]. У цьому контексті К. Мангайм стверджував, що «не хто інший, як Лютер, переніс цю релігійну концепцію духу у світську філософію» [7, с.35].

Враховуючи сказане, слід зазначити, що у Г. Гегеля Світовий дух – це ніщо інше як світова культура. Причому не світова культура загалом, а лише світова духовна культура, такі форми цієї культури, як філософська, наукова, правова, етична, естетична, історична тощо. Г. Гегель її розглядає за схемою «історичний тип філософії – філософська формація – понятійна модель». І тому розвиток і одночасно самопізнання Світового духу при такому його розумінні є розвитком і одночасно осмисленням різноманітних форм світової духовної культури. За такого тлумачення логіка поняття Г. Гегеля набуває статусу логіки наукового пізнання світової духовної культури.

Для Ж. Делеза, навпаки, філософія є мистецтвом створення концептів. «Творити чимраз нові концепти – такий предмет філософії», – зазначав він [8, с.9]. Тому, на його думку, «визначення філософії як пізнання за допомогою чистих концептів можна вважати остаточним» [8, с.12]. За Ж. Делезом, «концепти не чекають на нас уже готовими, подібно до небесних тіл. У концептів не буває небес, їх потрібно винаходити, виготовляти або радше творити, і без підпису того, хто їх створив, вони ніщо» [8, с.10]. Він наполягав, «що концепти завжди несли і несуть на собі особистий підпис: арістотелівська субстанція, декарівське *cogito*, лябніцівська монада, кантівське апріорі, шеллінгіанська потенція, берг-

сонівська тривалість» [8, с.12]. Через це логіка смислу як концептотворча діяльність чи концептуальна творчість постає у Ж. Делеза логікою творчого пошуку, відкриття та винайдення якісно нового.

Водночас Ж. Делез стверджував, що «концепти мають потребу в концептуальних персонажах, які сприяють їх визначенню» [8, с.6]. А концептуальний персонаж, за Ж. Делезом, – це «становлення або ж суб'єкт філософії, еквівалентний самому філософу» [8, с.74]. Ж. Делез зауважував, що «риси концептуальних персонажів співвідносяться з історичною епохою та середовищем, де вони виникають, й оцінити ці відношення можна тільки за допомогою психосоціальних типів», хоча «концептуальні персонажі й психосоціальні типи покликаються один на одного, поєднуються між собою, але ніколи не збігаються» [8, с.88; 82]. Отже, в метафілософській логіці або історії філософії як філософській логіці відповідно до двох її версій, виокремлюються два головні суб'єкти – Світовий дух як суб'єкт-субстанція і концептуальний персонаж як суб'єкт і психосоціальний тип. Причому під Світовим духом як містичним поняттям замаскована світова духовна культура, а під концептуальним персонажем – психосоціальний тип філософської особистості.

Філософська логіка в історії філософії, за вченням Г. Гегеля, виконує орієнтувальну функцію, виступаючи своєрідним «ліхтарем» у величезному масиві історико-філософського фактологічного матеріалу, та дозволяє побачити «спалахи істини», схопити моменти розвитку поняття в його необхідності, споглядаючи становлення понятійно-категоріального апарату в розвитку філософії як історії філософії, й осягнути таким чином прогресивний характер філософії та її історії. Адже розширення спеціального словника систематичної філософії у вигляді понятійно-категоріального апарату, поповнення списків чи таблиць категорій філософії неминує веде до зростання ступеня свободи філософського мислення, яке, помножуючи свої засоби чи інструменти, може довільно вибирати з наявного переліку філософських понять таких категорій ті, які найадекватніше підходять для опису предмета дослідження. Сам Г. Гегель охарактеризував прогрес у ході розвитку філософії як історії філософії такими словами: «Відмінність епох, ступенів освіти і філософських систем полягає саме в тому, що в одних із них такі рефлексії, такі визначення думки і відношення поняття з'явилися у свідомості, а в інших цього не було, що одна свідомість досягла такого розвитку, а інша не досягла його. В історії філософії йдеться лише про цей розвиток і знаходження думок. Визначення правильно впливає з певного судження; але зовсім не одне і те саме, чи вже виявлено ці визначення, чи ні; важливе тільки виявлення того, що міститься у прихованому вигляді» [5, с.104].

Прогрес у ході історичного розвитку філософії у Г. Гегеля співвідноситься з прогресом світової історії, в якому Світовий дух виявляє себе як світова духовна культура. На думку Г. Гегеля, «світова історія являє

собою хід розвитку принципу, зміст якого є свідомість свободи» [9, с.105]. Як бачимо, принцип свободи, за Г. Гегелем, лежить в основі розвитку як історії філософії, так і світової історії. А сам прогрес в історії філософії для Г. Гегеля є лише частковим випадком загального всесвітньоісторичного прогресу в усвідомленні свободи.

Прогресивний характер розвитку філософії як історії філософії Г. Гегель описує, послуговуючись такими тріадами: буття (елеати) – ніщо (буддизм) – становлення (Геракліт) [4, с.149], або буття (антична філософія) – сутність (філософія Нового часу) – поняття (німецька класична філософія, зокрема її найвища вершина – філософія Абсолютної ідеї Г. Гегеля) [10, с.138].

Якщо у Г. Гегеля філософська логіка в історії філософії виконує орієнтувальну функцію, то в Ж. Делеза вона виконує креативну. Завдяки їй філософське мислення як мислення конкретне трансформувалося у концептуальне мислення, систематична філософія – в концептуальну евристику, а сама історія філософії перетворилася на інвентаризацію результатів творчого пошуку філософської особистості на суцільну і безперервну концептуалізацію. У ролі агентів концептуалізації чи суб'єктів історії філософії, за Ж. Делезом, виступають концептуальні персонажі як психосоціальні типи філософських особистостей або інтелектуальних лідерів, які розкривають нові концептуальні перспективи та продукують нові смисли.

На погляд Ж. Делеза, історичні типи філософії співвідносяться з відповідними концептуальними персонажами і концептами, які вони створили. Виходячи з цього, він описує історію філософії як процес за схемою тріади, але не «історичний тип філософії – філософська формація – понятійна модель», як у Г. Гегеля, а «історичний тип філософії – концептуальний персонаж – концептуальна конструкція». Так, в античній філософії з концептуальним персонажем Мудрець, що репрезентує такі філософські особистості, як Фалес, Анаксимандр, Геракліт, співвідносяться концепти «архе», «апейрон», «Логос», «становлення» [8, с.7], а з концептуальним персонажем Друг, що репрезентує такі філософські особистості, як Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель співвідносяться концепти «філософія», «Космос», «гармонія», «знання добра», «ідея», «ідеальна держава», «форма», «форма усіх форм», «найперші принципи всіх речей» [8, с.79]. У філософії епохи Відродження і Нового часу з концептуальним персонажем Ідіот, або у звичнішому для вітчизняного читача перекладі – Простак, що репрезентує такі філософські особистості, як Микола Кузанський і Р. Декарт, співвідносяться концепти «вчене незнання», «універсальний сумнів», «перша особа», «вроджені ідеї» [8, с.72; 74]. У німецькій класичній філософії з концептуальним персонажем Суддя, що репрезентує таку філософську особистість, як І. Кант, співвідносяться такі концепти, як «апріорі», «примат практичного розуму над теоретичним», «категоричний імператив» та інші [8, с.84].

Розробляючи метафілософську логіку, Г. Гегель і Ж. Делез запропонували певні схеми метафілософської дедукції. В логіці поняття Г. Гегеля ця схема має такий вигляд:

Історичний тип філософії.

Філософська формація.

Понятійна модель.

А в логіці смислу Ж. Делеза ця схема має дещо інший вигляд:

Історичний тип філософії.

Концептуальний персонаж.

Концептуальна конструкція.

У запропонованих Г. Гегелем і Ж. Делезом метафілософських схемах дедукції визначальну роль відіграють суб'єкти історії філософії – філософська формація чи концептуальний персонаж. Для Г. Гегеля це Світовий дух у вигляді світової духовної культури, дефініційно специфікований як «духовна формація філософії» [11, с.571] або точніше, філософська формація. Відповідно для Ж. Делеза суб'єкт історії філософії – це концептуальний персонаж, певний психосоціальний тип творчої філософської особистості або креативного інтелектуального лідера.

Проаналізовані суб'єкти метафілософської логіки не протистоять один одному, а пов'язані між собою, між ними існує певний діалектичний взаємозв'язок. За А. Уйомовим, «Аверроес вважає, що Бог пізнає загальне, а одиничне краще пізнає людина» [12, с.162]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що через Світовий дух як певну філософську культуру можна краще збагнути загальні тенденції розвитку філософських формацій в історії філософії, а завдяки концептуальному персонажеві детальніше зрозуміти окремі філософські концепти тих чи тих філософських напрямів, течій і традицій.

Література

1. Шуман А. Н. Философская логика: истоки и эволюция / А. Н. Шуман. – Мн.: Экономпресс, 2001. – 368 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. Булатов М. А. Немецкая классическая философия / М. А. Булатов. – К.: СтилоС, 2006. – Ч. II. Гегель, Фейербах. – 544 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 1994. – Кн. 1. – 350 с.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 494 с.
7. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 501 с.
8. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М.: Академический Проект, 2009. – 261 с.

9. Гегель Г. В. Ф. *Философия истории* / Г. В. Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 1993. – 480 с.
10. Булатов М. Ю. *Філософський словник* / М. Ю. Булатов. – К.: Стилос, 2009. – 575 с.
11. Гегель Г. В. Ф. *Лекции по истории философии* / Г. В. Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 1994. – Кн. 3. – 583 с.
12. *Лекции и задачи по метафизике*: А. И. Уёмов. *Лекции по метафизике*. – Одесса: Астропринт, 2009. – Ч. 1. – 164 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.філос.наук, проф. **Мозговою Н.Г.** (Київ),
канд.філос.наук, доцентом **Артюхом В.О.** (Суми)*

THE WORLD'S SPIRIT AND THE CONCEPTUAL CHARACTER: TWO SUBJECTS OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY AS THE PHILOSOPHICAL LOGIC

J. S. Gnatyuk

*PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 59-60-10*

At the article are analyzed the sources of activity and the development of the history of philosophy. The main attention is addressed to the World's spirit – the subject of the history of philosophy as the logic of conception and conceptual character – the subject of the history of philosophy as the logic of sense. The dialectical connection is grounded between the World's spirit as absolute or universal subject and by conceptual character as the personal subject.

Key words: *the history of philosophy, philosophical logic, the principle of the unity of the historical and logical, World's spirit, conceptual character, concept.*

УДК 17:316.346.2

ББК 87.775

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

М. М. Палагнюк

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул.Карпатська,15;
e-mail: mil.pal.@ukr.net*

У статті автор аналізує гендерну проблематику, що є визначальною й актуальною для сучасного суспільства. При цьому подано історичний огляд феміністично-філософських концепцій і зроблено акцент на потребі переосмислення ролі жінки в культурі та суспільстві.

Ключові слова: *гендер, стать, маскуліність, фемінізм, гендерні стереотипи.*

У сучасному світі не таким уже й важливим є питання взаємин між чоловіком і жінкою. Так думає 88% необізнаних у питаннях психології, соціології та філософії людей. Вони вважають, що тепер жінки нарешті вибороли собі певну соціальну рівність і все – проблем немає. Більшість жінок не звертає уваги на гендерні питання, спираючись на власну самовпевненість, адже вони заклали собі сучасний тип ділової жінки, яка може все: самостійно виховувати дітей, заробляти багато грошей, вести діяльність без чоловічої допомоги. В радикальних випадках взагалі жінки спираються лише на жіночу солідарність. Вони не здогадуються, що можуть бути психічно нестабільними чи морально неадекватними. Адже як чоловік має потребу в жінці, так і жінка має потребу в чоловікові. Насамперед має спрацьовувати материнський інстинкт, адже батько – це запорука цілісного сприйняття світу дитиною, формування моральних цінностей. В іншому ж випадку часто існує загроза того, що дитина зневажатиме ту чи ту стать. Але мова тепер не про родину, а здебільшого про гендерні особливості спілкування на роботі.

Адже сьогодні важко владній гордій жінці підкоритися чоловікові-начальнику, а коли йде мова про підвладного жінці-босові чоловіка, то тут ідеться про пригноблення чоловічої природи.

Але, мабуть, лише поваги до іншого буде недостатньо, щоб змінити ситуацію, що склалася. Кожна людина повинна засвоїти й виробити для себе певні моральні цінності, ідеали, орієнтири, щоб, діючи стосовно інших людей, бути високоморальною особистістю, яка може відносно самостійно визначати й проводити свою лінію поведінки в суспільстві, враховуючи інтереси інших.

Гендерна проблематика знайшла своє висвітлення в працях бага-

тьох сучасних авторів, серед яких відзначмо О. Пишуліну, Е. Азарова, Т. Марценюк, Н. Грицяк, А. Панченко, Н. Чухим, Т. Мельника, В. Сліпчук та ін.

Поняття «стать» і «гендер» інколи вживають як синонімічні, хоча більшість дослідників їх розрізняють. Перший означає біологічні, другий – соціальні та культурні особливості диференціації індивідів за ознакою статі. Якщо стать характеризує генетичну належність індивіда до однієї з двох категорій, то гендер – це стать як продукт виховання, впливу культури – «соціальна стать».

У найширшому розумінні гендер можна визначити так: «Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та взаємин жінок і чоловіків, які вони набули, як особистості в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальними, політичними, економічними й культурними константами буття й фіксує уявлення про чоловіка та жінку залежно від їх статі» [6, с.87].

З визначення випливає, що не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком або жінкою означає не просто мати різні анатомічні властивості, а й виконувати нав'язані їм гендерні ролі.

Гендер стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує взаємини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні стосунки загалом – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток і хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Його конструює суспільство як соціальну модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль у соціумі та його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі й освіті тощо). Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному вони асиметричні: чоловіки й усе «чоловіче/маскулінне» (риси характеру, моделі поведінки, професії та інше) вважаються первинними, значущими й домінуючими, а жінки й усе «жіноче/ремінне» – вторинними, підлеглими, незначними із соціального кута.

Маскулінність і фемінність – дві основні категорії гендерних досліджень, які узагальнюють нормативні уявлення та установки, якими мають бути і чим повинні займатися чоловіки й жінки у цьому суспільстві й у цю епоху, а також виражають гендерну ідентичність людини.

Маскулінна гендерна роль приписує чоловікам бути домінантними, агресивними, орієнтованими на кар'єру, успішнішими в технічних науках. Від чоловіків також очікують, що вони тамуватимуть свої емоції і почуття. Жінки, навпаки, мають бути слабкі, залежні, м'які, успішніші в гуманітарних науках, а також емоційніші. Вважається, що жінки праг-

нуть до створення сім'ї та обмежуватися домогосподарством і піклуванням про родину.

У 1980-х роках науковці дійшли висновку, що існує значний позитивний зв'язок між маскулініними якостями і психічним здоров'ям. У межах маскуліної моделі було продемонстровано позитивний зв'язок між проявом маскуліних рис та рівнем адаптації чоловіків і жінок (незалежно від статі). Взаємозв'язок фемінних характеристик та рівня адаптації виявився слабким і незалежним від статі. Так, науковці з'ясували, що фемінні суб'єкти сприймають себе як тривожніших та боязкіших порівняно з маскулініними й андрогінними. Дослідники вважають, що наявність саме маскуліних атрибутів істотніша для соціальної адаптації порівняно з балансом маскуліності та фемінності.

Нині науковці дійшли висновку, що психологічна стать не обмежується усвідомленням себе як представника певної статі чи проявом маскуліності і фемінності. Останнім часом з'являються моделі, в яких гендерна ідентичність розглядається як сукупність багатьох чинників (гендерних настанов, скорельованої зі статтю поведінки, інтересів, фізичних атрибутів), які загалом визначають власне гендерну ідентичність індивіда.

Можна виділити проблеми, які принижують не лише жінок, але й чоловіків у суспільстві:

- чоловіки живуть у середньому 62 роки, що на 12 років менше від середньої тривалості життя жінок;
- чоловіки мають найвищі у світі темпи зростання захворювання на ВІЛ/СНІД і туберкульоз;
- приблизно третина з них не може залишити по собі нащадків через безпліддя;
- майже кожен п'ятий хворів на недугу, що передається статевим шляхом;
- чоловіки становлять понад 80% самогубців і переважну кількість тих, хто переніс інфаркт чи інсульт;
- щороку 80 тисяч з них помирає у працездатному та репродуктивному віці;
- вони потерпають від неможливості отримати андрологічну медичну допомогу чи консультацію тощо;
- при розлученні чоловіки мають менші права на опіку над дітьми.

Така ситуація покликана до життя тією умовою, що культура нашого суспільства – патріархальна за своєю природою, маскуліно орієнтована, відзначена чоловічою домінантою. Ця домінанта характеризується апеляцією до раціональності і зневагою емоційності і тілесності, культом сили та агресії. Жінка по суті є носієм і охоронцем загальнолюдських моральних цінностей, національних особливостей. Але біологічна особливість жінки не підняла, а знизилася її статус. У культурі склалася така соціальна конструкція, відповідно до якої справді людськими якостями – свободою, активністю, здатністю до створення нового воло-

діють ті істоти, котрі не виконують репродуктивної функції. Жінка тут – вторинне буття, взагалі не буття. «Існує взірць людини, і це, звісна річ, чоловік» [1, с.26]. Жінка була виключена із суспільного життя і вважалася носієм протилежних чоловічим якостей: ірраціональності, емоційності, чуттєвості... Традиційно сутність жінки визначається через ряд негативних характеристик. Це неповноцінна і залежна істота, нижча порівняно з чоловіком, обмежена і слабка, весь сенс якої – служити чоловікові і бути йому корисною. Тим самим поза сферою сексуальності і материнства життя її даремне і має другорядне значення.

Історія філософської думки, а отже й історія культури людства яскраво свідчить про вторинну роль жінки. Наприклад, Арістотель говорить про те, що «самиця є самицею через брак певних якостей», а в його «Політиці» можна знайти думку, що «слава жінки – її мовчання». Середньовіччя ще більше «пригноблює» жіночу сутність (Тертуліан: «Жінка – це ворота пекла»; Августин: «Жінка – це яка позбавлена твердості і постійності»; Климент Александрійський говорить про те, що «всяка жінка повинна бути пригнічена соромом при думці, що вона жінка»; Фома Аквінський: «Жінка – це невдалий чоловік», а шлюб, на його думку, завжди пов'язаний з деякою втратою розуму). Згодом Гегель взагалі запропонує не визнавати жінок як людські істоти. Ніцше вважав, що жінка існує для відпочинку воїна. Фройд у своїх творах писав, що жінка заздрить чоловікові через відсутність у неї пеніса – і звідси всі її комплекси та проблеми. А великий французький письменник Бальзак дійшов висновку, що «жінка – це рабиня, яку слід підносити на п'єдестал» [2, с.7-9].

Одним із перших наукових досліджень у галузі жіночих студій у сучасному розумінні цього терміна було дослідження французької письменниці екзистенціалістського спрямування й філософської орієнтації Сімони де Бовуар. Формуючи головні засади фемінізму, Бовуар пише про те, що «особливе становище жінки полягає в тому, що вона, будучи, як і кожна людська істота, вільною особистістю, робить вибір і невдовзі опиняється в світі, де чоловік накладає їй роль “іншої”. Намагається перетворити її на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентність постійно живила б усвідомлення своєї достатності й суверенності. Драма жінки – саме в цьому конфлікті між постійним прагненням у будь-якому суб'єкті утвердити свою достатність та її становищем, яке перетворює жінку в підлеглий об'єкт» [1, с.42]. Тобто, в контексті моделі чоловіка жінка постає в першу чергу як істота, співвіднесена з ним як «іншість». Така ситуація одночасно породжує як «уречевлення» жінки разом із втратою свободи, так і конкретний набір сексуально-поведінкових і культових переваг. За Бовуар, статус жінки в суспільстві якісно відмінний від стану людства загалом, бо чоловіки сформували світ, в якому жінка («інша») приречена виступати «другою статтю».

Бовуар пише: «...чоловіки знають, що втрачатимуть, якщо відмовляться от звичного для них образу жінки, і не знають, на що сподіватись від жі-

нки завтрашнього дня. Треба виявити неабияку самовідданість, аби добровільно відмовитися од привілейованого становища єдиного і повноправного суб'єкта щодо жінки-об'єкта» [1, с.38].

Слід відзначити, що про ідеї емансипації жінок говорили й раніше. Зокрема, вже Кондорсе писав про рівність статей, їх подібність і комплементарність, про необхідність однакового виховання та навчання.

Дідро стверджував відмінність і в той же час взаємодоповнюваність статей. Мілль наголошував на відвертій експлуатації суспільством репродуктивних функцій жінок.

Появу перших жінок-феміністок традиційно відносять до XVIII ст. Активізація цього руху припадає на другу половину XIX-XX ст. У жіночому русі виділилися три основні напрямки феміністичної політики: ліберальний, радикальний, соціалістичний. Ліберальний фемінізм орієнтується на досягнення рівності чоловіків і жінок без радикальної зміни патріархальної системи, а з переорієнтацією на розподіл праці між статями. Така зміна повинна привести до формування суспільства андрогінного типу, в якому не будуть підкреслювати анатомічні ознаки і відмінності індивідів. Радикальний фемінізм бореться за новий суспільний лад, у якому передбачається відокремлене існування жінок від чоловіків і від патріархальних структур суспільства. Зокрема, яскрава представниця радикальних феміністок В. Соланс у своїй статті «Маніфест товариства за знищення чоловіків» пише: «...чоловік – це неповноцінна жінка, це ходячий викидень, який хиріє вже на генній стадії; чоловіки є душевними каліками; назвати чоловіка твариною означає лестити йому; чоловік постійно вимушений компенсувати небуття жінкою, саме тому, а також через свою нездатність до людських контактів і до співчуття чоловіче суспільство перетворило цілий світ на купу лайна; знищення чоловіків – це добрий і справедливий вчинок, який піде на добро усім жінкам» [4, с.74-75]. Соціалістичний фемінізм розглядає жіночу тему з погляду класового і расового панування, разом із знищенням яких повинна бути знищена і статевая дискримінація.

Наприкінці XX ст. в науковий обіг у західноєвропейських країнах, США та Канаді входить ще одне цікаве явище, теж пов'язане з феміністичним рухом, а саме – гендерні студії (gender studies).

Англійським відповідником слова «стать» є «sex». Традиційно поняття статі використовували для визначення морфологічних і фізіологічних відмінностей. Проте в 70-ті рр., як відзначає Н. Чухим у статті «Гендер та гендерні дослідження в XX ст.», з'являються окремі роботи з соціології та культурної антропології, які пропонують розрізняти поняття «sex» і «gender». Автори цих робіт виходили з того, що, окрім біологічних відмінностей, між чоловіком і жінками існує поділ на соціальні ролі, форми діяльності, відмінності у поведінці, ментальних, емоційних характеристиках.

Запровадження нового поняття було спричинено необхідністю по-

долання концепцій, що розглядали різні статеві риси і ролі як вияв «природних» властивостей. Отже, статеву (чи точніше гендерну) роль припирили розглядати як вияв напередзаданої природи, а вважали системою очікувань адекватної поведінки, при цьому гендер розглядали не як природну стать, а як «соціально-культурний конструкт». З цього кута деякі характеристики жінок, наприклад, емоційність схильність до самопожертви, орієнтованість на сім'ю і дітей, поставали не природними властивостями, а характеристиками, сформованими певним типом суспільства. Отже, стосунки між статями не треба більше розуміти як репрезентацію природного порядку, а слід розглядати як репрезентацію внутрішньокультурних систем і правил [4, с.23-25].

Гендерна проблематика і гендерні дослідження є дуже актуальними для сучасної молоді, особливо для сучасної української молоді, оскільки стосуються безпосередньо кожної юної людини. Людство поступово дозріває до «розумного» рівноправ'я, крок за кроком виключає дискримінацію за статевою ознакою.

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства розмежування між чоловіком і жінкою не повинно виявлятися у зверхності першого над другою.

Наділення обох статей схожими моральними пріоритетами могло б привести до зведення до мінімуму конфліктів між ними. Подолання статевої відмінностей є ознакою вдосконалення людини як цілісної особистості, яка враховує свою внутрішню природу, постійно відкриває себе для нового й відкрита до змін. А це приведе в майбутньому до пом'якшення й подолання соціальних конфліктів, ненасильницького розв'язання суперечностей та цінування кожної людини як цілісної особистості безвідносно до статі.

Література

1. Бовуар Сімона де. Друга стать / Переклад з французької Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2 т. – К., 1994. – 420 с.
2. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінеджи. – Тернопіль, 1999. – 165 с.
3. Евдокимов П. Н. Женщина и спасение мира: о благодатных дарах мужчины и женщины / П. Н. Евдокимов; Перевод с франц. Г. Н. Кузнецовой. – Мн., 1999. – 226 с.
4. "І". Незалежний культурологічний часопис. Гендерні студії. 2000. – №17. – 75 с.
5. Фейдимен Дж. Личность. Теории, эксперименты, упражнения / Дж. Фейдимен, Р. Фрейджер. – М.: СПб., 2002. – 167 с.
6. Психология личности: словарь справочник / под ред. Горностаева и Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 6.12.2012 р.

Рекомендовано до друку докт.філос.наук, професором Скальською Д.М., докт.філос.наук, професором Возняком В.С. (Дрогобич)

**THE PROBLEM OF GENDER:
THE HISTORIC-PHYLOSOPHICAL ANALYSIS**

M. M. Palagnyuk

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska str., 15;
e-mail: mil.pal.@ukr.net*

The analysis of the problem of gender which is important and actual for modern society is given in the article. The historical summary of feminist-philosophical concepts is done, the necessity of reanalysis of woman's role in culture and society is highlighted.

Key words: *gender, sex, masculine, feminism, gender stereotypes.*

УДК 172. 1

ББК 87.70

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНІСНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НАФТОГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

О. В. Пішак

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

У цій статті проаналізовано вплив інноваційних технологій на внутрішній духовний світ користувачів та формування моральнісної культури майбутніх спеціалістів інженерно-технічної галузі. Окреслено основні шляхи взаємодії людина – техніка – людина і прогнозовано розвиток сучасних комунікацій у найближчому майбутньому.

Ключові слова: *комунікація, моральнісна культура, етична відповідальність, інформаційні технології, творчість, власна ідентичність.*

Сьогодні інженерна діяльність утілилася в багатоманітні форми техносфери, визначила обличчя сучасної цивілізації та справила специфічний вплив на перебіг історії. Незаперечний внесок соціальної групи інженерів у життя сучасного суспільства є неоднозначним і вимагає уточнення, без якого важко однозначно судити про перспективи цивілізаційного та духовно-моральнісного прогресу. При цьому очевидно, що для подальшого поступального розвитку людству необхідне опертя на діяльність вільної та інтелектуально-творчої спільноти інженерів-особистостей.

XX сторіччя показало, що у проблемі відповідальності інженера перед історією та людством слід відрізнити позицію інженера-дослідника від позиції інженера-практика. Однак знелюднення технічної діяльності, що прогресує, на жаль, як зауважує В. Попов, «породжує думку, згідно з якою сучасне індустріальне суспільство неминуче формує “інструментально-техніцистський розум” інженерно-технічних працівників» [13, с.42]. Вітчизняні фахівці відзначають, що інженер з «інструментальним розумом» може діяти як позбавлений гнучкого й нормального людського інтелекту робот, який не зважає на людину й підпорядковує все інтересам техніки та виробництва. Звичайно, несправедливо приписувати подібний стиль мислення всьому корпусові інженерів, як і те, щоб перекладати на технічних працівників відповідальність політиків і юристів.

У різних формулюваннях і підходах ця проблема відобразилась у працях як західних дослідників, зокрема Н. Аббаньяно, Х. Арентдт,

Ю. Габермаса, Т. Еріксена, Г. Ленка, П. Ріккера, А. Тоффлера, так і вітчизняних – М. Громико, І. Девтерова, В. Єгорова, А. Єрмоленка, О. Колесника, В. Лук'янця, А. Миронова, В. Попова, О. Соболев, В. Чуйко та інших.

Аналіз праць і публікацій, присвячений тематиці входження особистості в інформаційний простір, зростання залежності майбутнього соціуму від посиленого впливу індустрії інформації та знань, дозволив стверджувати, що ми крокуємо до «глобальної електронної цивілізації». Однак ґрунтовного дослідження, яке б відтворило вплив інноваційних технологій на формування моральної культури користувачів у мережі інформаційного простору, а саме майбутніх спеціалістів інженерно-технічної галузі, на сьогодні немає.

Тому метою статті є спроба з'ясувати, як сьогодні розв'язують проблеми етичної і соціальної відповідальності, творчості й особистісної самореалізації людини в мережі сучасного інформаційного простору, спрогнозувати розвиток електронних комунікацій у найближчому майбутньому і проаналізувати їхній вплив на формування внутрішнього світу та особистих переконань потенційного користувача.

Доба індустріалізації і пов'язане з нею швидке зростання сучасних інформаційних технологій пропонують кожному користувачеві активно включитися в мережу віртуального простору і цим суттєво збагатити свій інтелект. Розвиток світу як однополюсної системи у хвилі інформаційного суспільства привертає увагу людини пріоритетами вибору варіантів самореалізації, ідентифікації, екзистенційного надбання досвіду повсякденної реальності. В інформаційному світі людина отримує не тільки нові можливості для творчості та самовираження, але одночасно стикається з загрозливими для свого існування обставинами, які обумовлені результатами техногенної діяльності, нехтують творчі переконання людини. Швидкі динамічні процеси сучасного світу, які освоює людина завдяки інформаційним технологіям, проєктують готові розумові запрограмовані рішення і, як наслідок, стандартизують культурну спадщину деструктивним способом.

Інформація, яку пропонують споживачеві, завжди орієнтована відносно визначених цінностей, його потреб у зовнішньому світі. Її організують з розрахунком на те, щоб її розуміння створювало у реципієнтів інтерес до цих цінностей або навіть прагнення до досягнення мети, які часто пропонують у готовому вигляді. Часом у запропонованій інформації викладають спосіб поведінки і діяльності, які реально провадять до досягнення визначених цінностей і цілей, що нерідко можуть відбиватися на особливостях самодетермінації особистості. Сприйняття самої віртуальної реальності допомагає людині зорієнтуватися в тому, що конкретна ситуація не існує реально, а є результатом впливу на її сенсорні органи. Іншими словами можна сказати, що психіка людини віртуалізує реальність, тому в цьому випадку ми бачимо світ не таким, яким він є, а

таким, яким хочемо бачити, тобто реальність постає не реальною, а очікуваною і конструйованою.

Сьогодні дедалі частіше сучасні технології постають не тільки системами машин та інструментів, що функціонують, але й самі впливають на нашу свідомість і керують нею. У технічній цивілізації такого роду людина з конструктора світу перетворюється на об'єкт конструювання. В сучасному зорієнтованому суспільстві заздалегідь визначено умови та сенс існування людини. Хвилі технічних інновацій породжують відповідні психологічні й соціальні взаємини між індивідами та ситуації, в які включені люди-об'єкти. Перспективи розвитку та доля суспільства стають предметом маніпуляції науково-технічної еліти. У техніці людина за машиною не бачить саму себе. Така людина намагається переадресувати (в недалекому майбутньому) свої функції технічним об'єктам зі штучним «інтелектом», що самовідтворюють себе. Звідси – деантропологізація і деетизація людини, зведення людини, що мислить, та суверенної людини, що мислить, до «людини, що калькулює». («Не думай – ухвалюй рішення!») – такою є одна з команд комп'ютерної програми).

Все ж таки на зламі XX і XXI сторіч залишається загроза системної електронно-комп'ютерної технократії. За цих умов гуманістична філософія техніки не може виправдовувати претензії «електронної експерткратії» на монополію ухвалення рішень, що стосуються приватного та громадянського буття незалежної людини. Керівники-технократи намагаються підпорядкувати «інтересам» технічних інновацій підконтрольні їм особистості, їхні моральні установки, звичаї й особисті стосунки людей. Вони зорієнтовані на передбачуваного працівника, який неухильно виконує або транслює накази. Це переводить людину в ранг контролюваного зовні робота. Таку стратегію планують і пропагують в ім'я абсолютизованого технічного прогресу, який веде до придушення людської особистості та індивідуального творчого рівня людини.

Як зауважує Н. Аббаньяно, італійський мислитель і основоположник позитивного екзистенціалізму, «людина сьогодні спроможна проектувати майбутнє, завдяки вибору можливостей, взятих із минулого». Оскільки сфера соціального життя переповнена вічними конфліктами і суперечностями, то індивід повинен намагатися віднайти порозуміння з собі подібними, справжня особистість може сформуватися тільки в солідарній спільноті. Тому, за словами Н. Аббаньяно, «головним часовим виміром екзистенції є майбутнє, однак не визначене майбутнє, в якому все можливе, а майбутнє, обмежене минулим, що лише дозволяє визначити можливості, які накреслюються» [1, с.462].

Якщо ще на кінець XIX та початок XX сторіччя переважали масове осмислення та перевірка надбань науки з подальшим ухваленням рішення про їх технічне впровадження в життя, то вже від середини XX сторіччя злиття наукового і технічного прогресу позбавило суспільство цієї духовної дії. Наукові здобутки тепер впроваджують у життя залежно від

рішень вузького кола спеціалістів, які, використовуючи слова «секретно», «комерційні і технічні таємниці», «державна таємниця» стосовно наукового відкриття, намагаються тримати суспільство осторонь нових досягнень. Такі обставини життя вимагають від людини будувати власний «хронотип досвіду буття», де присутня суверенна залежність від особистої волі, бажань, чуттєвості. Масове «будівництво» закритих (утаємнених) внутрішніх світів протиставляє особу суспільству, зупиняє комунікативне взаєморозуміння. Буття в ситуації постмодерну перетворило більшу частину комунікативних зв'язків, без яких суспільство взагалі існувати не здатне, на «ряд формальностей наративного характеру». Спілкування обмежується абстрактно-однозначними зв'язками, що забезпечують можливість взаємопорозуміння індивідів, кожний з яких закриває повноту особистого мікрокосмосу, не дозволяючи «чужим» споглядати «свою» душу: її біль, особисті мрії, чуттєві переживання, утаємнені надії тощо.

XX сторіччя, переосмисливши здобутки попередньої епохи, принесло нові зміни у світогляд сучасної людини. Завдяки інтенсивним зрушенням у сфері інформаційного простору людина отримала змогу піднятися на нові і вищі ступені розвитку, а світ своєю чергою став розумнішим, інтелектуальнішим, соціально зрілішим. Водночас, як зауважує О. Лосева, «він значно роз'єднав людей, посилив закомплексованість, позбавив їх доброти, вніс у світову культуру зерна відчуження, незгоди, призвів людство і світову культуру до трагічної можливості самознищення» [10, с.154]. Сьогодні світ стає свідком страшної моральної хвороби – культурної глухоти, коли люди втрачають здатність чути одне одного. А наслідком цього є загроза важливій цінності людського життя: взаємозбагаченню і взаємопорозумінню, єдиній розкоші людини. Адже тільки пізнаючи людей, людина пізнає себе. Однак парадокси прогресу полягають в тому, що зростання диференціації знань і чимраз поглибленіша їх спеціалізація призводять до відчуження людей одне від одного, нерозуміння мови спілкування.

У новому трактуванні взаємовідносин людина – техніка – людина стає очевидною «придушувальна» перевага техніки, коли традиційні форми міжособистісного спілкування відходять на другий план. Відповідно до цього руйнується вироблена сторіччями система встановлення взаємопорозуміння і досягнення згоди. В засобах електронної комунікації найчастіше відбуваються викривлення мови, її видозміна, широке включення в неї сленгу. Однак, на думку А. Миронова, «небезпечним є не тільки сам факт подібних викривлень, але їх масовість, розширення соціального середовища користувачів мовного сурогату» [12, с.9]. І як наслідок цього наростає стан невизначеності, руйнуються ті основи, завдяки яким можна дещо сприйняти чи не сприйняти, у щось повірити чи не повірити, відбувається різке зниження «критеріальних реєстрів визначеності».

У сучасному світорозумінні електронні технології постали як своєрідне продовження тілесності, як її частковий сурогат. Вони є частковим сурогатом людської тілесності тому, на думку В. Лук'янця, що «здатні виконувати не абсолютно все, а тільки деякий спектр біосоціальних функцій природної людської тілесності» [11, с.245]. Тому саме перспектива, у рамках якої стають можливими дедалі «зухваліші» науково-технологічні перетворення інформаційно-гуманітарного середовища існування людини, фундаментальних першооснов життя самої людини, і постає інформаційно-геномною. Отже, в сучасних умовах, коли майбутнє людства перестає формуватися «самовпливом», коли воно значною мірою визначається характером, темпами, масштабами науково-технологічної активності планетарного соціуму, ця актуальність проблеми спричинює виклик людському буттю на планеті. І якщо це правда, що «ми оточені машинами, чиїх дій ми не спроможні передбачити, хоча ми самі їх винайшли й побудували, то це означає, що теоретичні труднощі природничих наук вдерлися в повсякденне життя на найвищому рівні» [2, с.280].

Увагу дослідників нині привертає той факт, що інформаційна парадигма в окремих своїх проявах машини до біологічних форм життя. Тобто інформація є засобом, який дає змогу редукувати життя лише до способів обміну інформації, збереження, перерозподілу її чи то в живому організмі, чи то в машинах. Своєрідно інформаційна парадигма зумовила трансформацію біологічної реальності на текстуальну або радше гіпертекстуальну, яка дає змогу порівняно легко екстраполювати цю інформацію в будь-яку сферу соціуму.

Сучасна людина чимраз більше пов'язує себе з миготливим екраном (телевізійним, комп'ютерним, рекламним, екраном мобільного телефону). Цей екран вона сприймає як вікно в об'єктивну реальність. Інноваційні технології «можуть не тільки формувати природні задатки людини, перетворюючи їх із віртуальних на реальні, але і формувати нові вміння і навички, новий рівень мислення, що сам по собі є передумовою творчої діяльності людини» [3, с.143]. Спостерігаючи свої емоції у відображенні, а точніше у проекції різних екранів, вступаючи в комунікацію з різними віртуальними «не-Я», людина в результаті просто перестає відрізняти своє власне, реальне «Я» від віртуального. Користувачі, посаджені за комп'ютери, отримали можливість скачувати інформацію з будь-якого питання. Це скачування відбиває у них інтерес і здатність до самостійних відкриттів. Відповідно проблеми співвідношення свідомості і реальності для більшості людей уже майже не постає: довіра до екрана призводить до знищення власної ідентичності. Свідомість людини, як зауважує Н. Громико, – «це екранна свідомість, в яку можна постійно втручатися, яку можна штучно розбирати і збирати, вводячи в неї потрібні “ідоли” ринку, театру, площі і т.д.» [4, с.16].

У дійсності новітні інформаційні технології – це продукт розвитку раціональної науки і потреби у вільному обміні інформацією. І передусім інформаційні технології породжують феномени, які перекривають можливості індивіда і фактично позбавляють його власних інформаційних основ. При цьому окрема людина позбувається не тільки основ для критичної оцінки інформації, а й узагалі позбавляється можливості самостійно формувати структуру своїх уявлень. Небезпека спостерігається не в самих по собі інформаційних технологіях, а в тій легкості, з якою наростання інформаційної щільності в середовищі людей видається за появу нової культури. Ця нестерпна «легкість» духовного буття – перша умова перетворення людини на піддатливий матеріал, який використовують визначені «структури», насамперед структури влади. Гігабайти корисної або розважальної інформації, потрапляючи у внутрішню порожнину душі, витягують із неї саме те, що потрібно владі, податливі і плановані форми лояльності.

Сьогодні ми маємо змогу простежити неймовірне зростання кількості сучасних інформаційних технологій, які спроможні влити нестримний і могутній потік інформації в усі ділянки людської психіки. Надзвичайно швидкий розвиток засобів електронної техніки і засобів зв'язку в суспільстві залучили до масової автоматизації різноманітних інформаційних процесів практично всі сфери людської діяльності. Оскільки наступний момент настає так швидко, що стає важко жити в теперішньому, користувач перебуває в ситуації напруженого очікування і намагається хоча б на мить заглянути в майбутнє, в якому «минуле і майбутнє, як ментальні категорії, перебувають під загрозою тиранії моменту» [7, с.13]. Це стає можливим завдяки мережі Інтернет, каналам супутникового зв'язку, електронній пошті, кишеньковим комп'ютерам, які перетворилися на головний генератор особистісного і суспільного прогресу. Сьогодні вони стали основними досягненнями в сфері сучасних інноваційних технологій і надали користувачеві переваги, які йому не можуть дати інші джерела інформації.

Новітні засоби зв'язку дозволили об'єднати розрізнені комунікаційні системи в глобальну мережу. Завдяки цьому людина отримала можливість обмінюватися інформацією з усією планетою, незважаючи на кордони та відстані. Попри численні загрози, які можуть виникнути через Інтернет, слід визнати, що Інтернет, за словами В. Іванова, «як сучасний засіб спілкування є поза конкуренцією, а його регулювання має віддаватися не правовим засобам, а зусиллям самих користувачів, тобто саморегулюванню» [8, с.42]. Хоча, будучи одним із символів сьогодення, зауважує О. Колесник, «Інтернет, з одного боку, унаочнює принципи всезагального зв'язку та відповідальності, виступає як структура, що впорядковує хаос, а з іншого – може постати тенетами, в яких легко заплутатися» [9, с.196].

Зовсім не випадково зі становленням інформаційного суспільства пов'язано підвищення вимогливості особистості і значення творчості в її самовизначенні, утвердження гуманістичних і демократичних принципів інформаційними засобами – забезпеченням вільного, індивідуального доступу до інформації. Активне залучення до інформаційного процесу дає можливість особистості не тільки вільно орієнтуватися в інтелектуальному просторі, але й створювати своє особливе, невідчужуване середовище, виступаючи при цьому повноцінним суб'єктом реалізації власного потенціалу. Створення віртуальних особистостей може збагатити людину, розвиваючи в ній здібності пристосування до нових умов, які стосуються роботи, сфери освіти, навичок взаємодії з передовими технологіями. Процес глобальної комп'ютеризації і перетворення всього людства на єдину інформаційну систему може виступити, як зазначає А. Миронов, «могутнім фактором розкриття творчих потенцій особистості, звільнивши людину, яка працює в природничо-науковій або гуманітарній сфері, у сфері мистецтва, в звичайному житті, від буденної, в деяких випадках формальної праці» [12, с.30].

Свобода особистості в умовах її надійної соціальної і правової захищеності і доступність найрізноманітнішої інформації стають головним критерієм сучасної демократії. Умови для повноцінного розвитку особистості формуються через подолання непереборного на сучасному етапі історії людської цивілізації феномену відчуженості, рівноцінного суспільному «розмагнічуванню» індивідуальності. Як зауважує В. Ларцев, дія подібного феномену нагадує ланцюгову реакцію, коли продукт фізичної або інтелектуальної праці відбирають у неї, концентруючи в руках посередників, зайнятих присвоєнням, розподілом і перерозподілом матеріальних і духовних благ. Після цього виникає відчуженість особистості від суспільства, суспільства від біосфери, людини від людини. І для того, щоб цей процес не досяг критичного рівня, вирішальна роль належить інформації, насамперед соціальній, як найбільш узагальнюючій і загальнодоступній, на відміну від інформації технічної чи природничо-наукової.

Як зауважує американський соціолог і футуролог О. Тоффлер, в основі інформаційного суспільства має бути не координація форм власності, а прилучення до інтелектуальних технологій. Відповідно до цього головною цінністю стає інформація. А що однією з характерних рис інформаційної технології є її здатність необмежено розширюватись, то завдяки такому способу функціонування інформація має можливість передаватися і поширюватися в різних комунікативних системах. Як зазначає А. Яровий, за словами відомого Б. Гейтса, керівника фірми «Microsoft», «майбутнє за інтелектуальними інформаційними технологіями та системами, які сприймають і розуміють людську мову, друковані та рукописні тексти, обробляють і розуміють різноманітні зображення, креслення, сприймають просторові та звукові сцени» [14, с.143].

У ХХІ сторіччі ситуація прогресивних технологічних змін ускладнюється тією обставиною, що у процес практичної реалізації досягнень фундаментальної науки втручається інформаційна революція. Технократичне мислення значною мірою визначає порядок життя та самоусвідомлення сучасного суспільства. У свою чергу суспільство дедалі більше схиляється до того, щоб вбачати в техніці вирішальний фактор суспільного та культурного розвитку. Сам факт появи конструктивних зрушень у сфері інформації не мав би негативних наслідків, якби не її експлуатація технічних систем, які посилюють «пресинг» на індивідуальну і колективну психіку людини і породжують загрозу тоталітарних маніпуляцій нею. З *одного боку*, глобалізація супутникових телекомунікацій, індустрія інформаційних технологій створюють колосальні можливості для розширення міжлюдського спілкування на різних рівнях, а з *другого* – призводять до появи потужної бази для реалізації технічної практики тотального електронного контролю над особистістю.

Хоча не можна не погодитися з тим, що «інноваційні технології дійсно відіграють важливу роль у примноженні знань, однак, з іншого боку, вони абсолютно безсилі у примноженні розуму, який можна конструювати лише за взірцем людського» [6, с.136]. Що ж до свободи особистості, визнаної загальнолюдської цінності, то вона передбачає свободу іншої особистості. Спроба врівноважити історично виправдану, занепалу для міжособистісного спілкування свободу і свободу, надану інтенсивною інформатизацією і яка випереджає сприйняття соціальних і моральних норм, становить чималий ризик з погляду порушення прав особистості. Відповідно загострюється проблема особистісної культурної спроможності – наскільки індивід, кожна окрема людина володіє індивідуальною свободою, усвідомленням своїх власних можливостей щодо активного відповідального ставлення до об'єктивної ситуації у світі.

Відтворюючи високі технології, які продукують матеріальні і духовні умови для задоволення індивідуалізованих потреб людей, інформаційне суспільство породжує нові загрози, зокрема й щодо стандартизації умов життєдіяльності. Простежується така ситуація, коли інформація починає диктувати особистості свої закони, часом всупереч усвідомленим завдяки цій самій інформації індивідуальним потребам і інтересам.

Неоднозначне ставлення дослідників до зазначеної проблеми вимагає від нас розгляду як позитивних, так і негативних рис сучасних інформаційних технологій. Що ж до позитивних, то слід зазначити такі: об'єктивність, структурованість і автоматизація знань, здатність ефективно допомагати у розв'язанні проблем, доступність, невтомність. Інноваційні технології дають нову свободу пересування світом, можливість створити поточні, такі, що оновлюються, колективні тексти, роблять доступним становлення тексту, виносять творчий процес на публічний огляд. Негативні боки є невіддільними від позитивних і полягають у тому, що знання механізуються, стають суто технічними, недооцінюються

їх ціннісний бік. Сучасні засоби спілкування ніколи не зможуть замінити людини, вони не володіють емоціями і волею, не здатні ухвалювати рішення на основі інтуїції.

І навіть якщо комп'ютерна цивілізація і веде до звільнення людини від рутинної праці, все ж у ній прихована небезпека алгоритмізації і знеособлення людського життя, що викликає загострення бездуховності і може призвести до катастрофічного наростання самотності користувача. І проблема не в тому, що людина не готова витримати спокусу комп'ютером, і не в тому, що духовний і особистий прогрес відстає від технічного, а в тому, що культурний прогрес відстає від прогресу цивілізації. Звільняючись від виробничої сфери, люди можуть постати перед загрозою втратити сенс життя – через неготовність до творчої актуалізації, якої дедалі більше потребує навколишній світ.

Тому для сучасного світу стає доволі важливим і актуальним саме завдання розвитку ідеї і практики творчої реалізації у сфері моралі і культури. Відзначимо, що творчість і новизна, характерні для людини, переважають усе те, чого вдалося досягти в розвитку комп'ютерних технологій, адже людський досвід володіє багатьма здатностями, які важко навіть відобразити в комп'ютерах. Як зауважує І. Девтеров, «творчість як основа будь-якої діяльності стає творчістю мережевою, люди навчилися “думати в комп'ютері”, процеси мислення активізуються автоматично з появою диспозиції “обличчя – дисплей”» [5, с.11]. Можливо, системи штучного інтелекту навчаться краще сприймати і перевершувати різноманітні людські здатності у виконанні специфічних завдань, і це буде найефективнішою допомогою, але тільки за умови, що слід пам'ятати про обмеженості цих систем. Мозок уже недостатньо забезпечений інформацією для повноцінної роботи, якщо він не «підключений» до світової Мережі, до банків даних, що стали активним продовженням людської пам'яті, яка опосередковано бере участь у творчому процесі, у процесі ухвалення рішень, у кожній мережевій або немережевій формі людської діяльності. Людина, включена в культуру, зауважує А. Бистрова, «найповніше несе в собі можливість координації своїх здібностей, задатків і інтересів з тим середовищем, у просторі і часі якого вона існує, діє, розвивається» [3, с.145]. Володіючи масштабною інваріантністю, кожна людина «відмінно-тотожна» стосовно інших, несе в собі всі аспекти «Універсуму культури». Такою універсалиєю вбачається багатом соціальним дослідникам сьогодні саме моральнісна царина як «фундаментальний імперативно-ціннісний досвід людства» з виявлення духовних засад людської спільноти, міжособистого єднання, гармонізації людських взаємин, поєднаності людини зі світом.

Отже, розвиток загальнолюдської культури, нові інформаційно-технологічні особливості її розвитку вимагають формування творчої людини, професійного фахівця, спроможного розв'язувати проблеми, що виникають у ході особистісної самореалізації і суспільного прогресу за-

галом. Адже в умовах, коли інноваційні технології завойовують дедалі позиції в розвинутих суспільствах, проблема самовизначення людини, її самості, здатності до самостійного творення стає чимраз актуальнішою. Тут ідеться не лише про її збереження, а й про можливість подальшого розвитку власної унікальної індивідуальності. А це у свою чергу вимагає вибору таких тенденцій розвитку сучасних інформаційних технологій, в яких пріоритетом були б загальнолюдські цінності, що не тільки змушують замислитися над метою людського життя, а потребують мудрості і чутливості, яка виходить за межі технологічних знань.

Література

1. Аббаньяно Н. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм; [пер. с итал. А. Л. Зорина] / Н. Аббаньяно. – СПб.: Алетея, 1998. – 603 с.
2. Арндт Х. Між минулим і майбутнім [пер. з англ. Вілен Черняк] / Х. Арндт. – К.: Дух і Літера, 2002. – 321 с.
3. Быстрова А. Н. Универсум культуры и универсальность человека / А. Н. Быстрова // Философские науки. – М.: Гуманитарий, 2005. – № 7. – С. 133–145.
4. Громыко Н. В. Новые информационные технологии и судьба рациональности в современной культуре (Материалы «Круглого стола») / Н. В. Громыко // Вопросы философии. – 2003. – №12. – С. 3–52.
5. Девтеров І. В. Вплив світової культури на формування Internet-контенту / І. В. Девтеров // Вісник НТУУ: Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 7–14.
6. Егоров В. С. Философия открытого мира: [монография] / Виктор Серафимович Егоров. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т: Воронеж. изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 320 с.
7. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу [пер. з англ. Віктор Дмитрук]: [монографія] / Томас Гілланд Еріксен. – Львів: Кальварія, 2004. – 196 с.
8. Іванов В. Комп'ютерні мас-медіа на межі століть / В. Іванов // Актуальні питання масової комунікації. – 2002. – Вип. 3. – С. 41–46.
9. Колесник О. С. Интернет та «містична співпричетність»: структура хаосу / О. С. Колесник // Збірник наукових статей: Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
10. Лосева О. А. Социальная детерминация исследований языкового общества в XX–XXI вв.: / О. А. Лосева, И. А. Новикова // Вестник Российского философского общества. – 2006. – 1(37) – С. 153–156.
11. Лукьянец В. С. Глобализация. Технонаука. «Зловещее изменение мира» / В. С. Лукьянец // Збірник наукових статей. Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
12. Миронов А. В. Техноэтика: ответ на актуальные проблемы перехода к устойчивому развитию / А. В. Миронов // Вестн. Моск. ун-та. Сер.7. Философия. – 2004. – №3. – С. 3–13.

13. Попов В. Технократичні орієнтації ХХ сторіччя / В. Попов // Філософська думка. – 2006. – №2. – С. 35–50.
14. Этические проблемы компьютеризации. Реферативный сборник: [монография] / [под ред. В. А. Виноградова, А. Н. Авдулова, В. П. Зинченко и др.]. – М., 1990. – 156 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 6.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.філос.наук, професором Скальською Д.М,
докт.філос.наук, професором Возняком В.С. (Дрогобич)*

INFLUENCE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IS ON FORMING OF MORAL CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS OF OIL AND GAS INDUSTRY

O. V. Pishak

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, , Karpatska str., 15;
e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

In this article influence of innovative technologies is analyzed on inner spiritual world of users and forming of moral culture future specialists of technical branch. The basic ways of co-operation are outlined man-technique-man and development of modern communications is forecast in the nearest future.

Key words: *communication, moral culture, ethic responsibility, information technologies, work, own identity.*

Психологія

УДК 159.9

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ПОЛЯ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ

О. А. Донченко

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; м. Київ

Інтерсуб'єктивність ми розуміємо як структуру індивідуального психофракталу, в якій його Я дотикається до всього значущого зовнішнього. В сучасній аналітичній психології (Р. Столороу, Б. Брандшафт, Дж. Атвуд та ін) інтерсуб'єктивність вивчають в ролі інтерсуб'єктивного поля як центрального пояснювального конструкта в психоаналітичній теорії і практиці. В статті ми розглядаємо значущі аспекти сучасної психокультури.

Ключові слова: *особистість, психологічна культура, інтерсуб'єктивне поле, мислення, психофрактал.*

Більшість тямущих людей усвідомлює складність суспільно-політичної ситуації в Україні та з жахом стежить за негативними процесами, які продовжують її погіршувати: падінням суспільної моралі, ростом пасивності громадян, поглибленням майнової, освітньої та владної нерівності, наростанням апатії й озлобленості широкого загалу. Влада дедалі більше віддаляється від українського народу, намагаючись перетворити його на аморфну біомасу, неспроможну до усвідомлення власних інтересів та здійснення осмислених кроків задля їхнього захисту.

Метою цієї публікації є привернення уваги до проблеми формування *нетрадиційних аспектів психологічної культури особистості.*

Життя кожної людини занадто складне, щоб будь-яка порада, особливо у вигляді складної книжки, зразу ж стала дійовою і корисною. Повсякденна реальність складається так, що напрацьовані людством психологічні прийоми виходу зі скрутного становища самі, начебто на замовлення, «вистрибують» на допомогу людині. Причому творчо й неочікувано спрацьовують саме ті інтуїції, котрі, як пазли, точно і спритно виконують своє призначення. Іноді здається: що менш освіченою і «начитаною» є людина, то правильніше вона діє в кожній складній і неоднозначній ситуації, то унікальнішими є її вчинки і думки. Але саме ця уні-

кальність людини часто дратує керівника, вчителя, управлінця будь-якого рівня, який не знає, що з нею робити, як на неї реагувати, як її розцінювати. Сучасність потребує управлінців нового покоління, які здатні розібратися не тільки зі своїми підлеглими, а й собі дати адекватну оцінку. А це вимагає відповідної психологічної підготовки керівних кадрів, в якій одним із важливих складників є *архетиповий менеджмент*.

Психологічна культура (ПК) як перший чинник ефективного управління, самоуправління та співробітництва, формування інтер'єктивного поля ефективного життя загалом.

Зрозуміло, чим відрізняється управління від співробітництва: перше відбувається за схемою суб'єкт – об'єкт (S–O), друге – за схемою S–S. Самоуправління потребує третього, доповнювального алгоритму, а саме O–S, тобто визнання і врахування впливу об'єктивної і колективної психіки. Зрозуміло також і не потребує зайвих доведень положення про те, що друга схема потребує іншого соціально-психологічного поля взаємин, стосунків, відносин. У центрі цього поля опиняється проблема психологічної культури суб'єктів співробітництва. Сучасний соціально-економічний розвиток нашого суспільства і людства потребує спеціалістів з новим світоглядом, який би відповідав рівневі сучасних наук.

Про зростання ролі людського чинника у всіх сферах суспільного життя сьогодні не говорить хіба що ледачий. А тому розширення психологічних уявлень про цей чинник є першочерговим соціальним завданням. ПК – це комплексне поняття і явище, що включає знання людини про основні чинники, закони розвитку внутрішнього світу і засоби психологічного коригування і самокоригування.

Рівень ПК соціально обумовлений і залежить від системи суспільних цінностей, громадської думки і доступності інформації. В суспільстві, де домінують деспотизм, диктат, тоталітарний режим, ПК у масовому масштабі, як правило, не розвивається, немає підтримки засобів масової інформації, оскільки в ній (ПК) закладено внутрішній протест людини щодо маніпулювання її внутрішнім світом. ПК – це розвинені уявлення людей про природу індивідуальної, групової і колективної психіки, можливості її регулювання та розвитку. З певною натяжкою можна сказати, що сьогодні ПК є предметом психокультурології – міждисциплінарної науки, яка тісно пов'язана з культурологією, психологією, етнологією, антропологією і соціологією. Взагалі сьогодні існує багато проблем у просторі психологічної інформації: розрив між академічною психологією, практикою, освітою і масовою психологічною культурою. Втрачається взаєморозуміння між представниками різних психологічних шкіл і різними рівнями прикладної психології. Виникла потреба в міжпредметних трансляторах, перекладачах знань. Ще одна проблема, що існує на масовому рівні, – це формування американського зразка ПК, в якій домінує екстравертна установка свідомості. Людина лише інколи замислюється про відмінність своєї суб'єктивної реальності від об'єктивних кар-

тинок життя. Для порівняння людина з Індії орієнтована перш за все на взаємодію з власною суб'єктивною реальністю. Український психологічний простір сьогодні є хаотичним і внутрішньо конфліктним. Інтроверта українська ментальність увійшла в деструктивний конфлікт з американськими екстравертними установками. З'явився новий феномен ХХ ст. – поп-творчість (поп-педагогіка, поп-психологія, поп-література, психологізовані кіно- і телефільми тощо), в якій педагоги, психологи, психоаналітики і психотерапевти виступають у головних ролях, примітивізуючи психологічну реальність, зводячи її до простої азбуки поведінки. Наукові терміни «екстраверт», «артист», «тривожність», «інтелект», «комплекс неповноцінності», «сублімація», «інсайт» та ін. ввійшли в словник повсякдення. Поп-психологія обіцяє все й відразу ж (групи зустрічей, клуби спілкування, психологічне тестування, яке стало майже тим самим, що термометр). Інтернет переповнений азбуками НЛП і психоаналізу. ПК почала свій розбіг саме з цих «азбучних істин», в яких легко орієнтуватися, знаходити винуватців, тих, хто тебе любить або ні, хоче тебе слухати або не хоче і т. д.

Та саме для сучасного світу характерними стали такі психологічні стани, як депресії (дедалі частіше з суїцидальним компонентом), апатії, підліткові суїциди, тривожності, агресії всіх типів, втрата сенсу життя тощо. Сучасна українська людина ще більше, ніж людина, яку описував класичний екзистенціалізм, відчуває себе випадково закинутою у світ, який не має коріння, в якому щось обірвалося (зв'язок поколінь) і ще нічого постійного не народилося (цінності, цілісність...). Молодь дедалі частіше шукає причетності до буття – хто Бога, хто причетності до спільноти, в якій люди вклонялися б єдиним духовним цінностям. К. Леві-Брюль своїми працями доводив, що історичний розвиток вимірюється тим, якою мірою колективні уявлення (як віра) наближаються до індивідуальних уявлень і навпаки. Тобто мова йшла про цілісність психічного світу, яка не може існувати без пралогічного складника психологічної ментальності і яка є головним захисним механізмом, що захищає людину від екстравертного світовідчуття (інформаційних маніпуляцій і неврозів, зайвих впливів). Можна сказати, що ці думки психокультуролога підхопила школа К. Г. Юнга, неоюнгіанці різних напрямків, що мають спільну думку про управління психологічним розвитком людини через асиміляцію елементів несвідомого. Сучасна аналітична психологія (неоюнгіанська школа) відрізняється від психоаналізу (фройдизм) тим, чим відрізняється американська ментальність від ментальності азійської: аналітична психологія оперує психологічною цілісністю, що виходить далеко за рамки біографії людини, а фройдизм працює тільки в рамках біографії людини. Американська проблема, яка тепер (завдяки соціалізаційному впливові американської кіно- та ігропродукції, що заповонила екрани українських осель) великою мірою є і українською, полягає в нехтуванні нумінозного компонента психічного. Американська культура

розпочалася з виключення материнського начала з протестантської космології. Бо материнське начебто веде людину назад, до поклоніння стихіям землі, первинним (підземним) спокусам. Американський протестантизм протистоїть древньому язичницькому реліктові поклоніння матері, як земля протистоїть небесам. Тобто з диспозицій колективної психіки (минуле – майбутнє; земля – небо і т.п.) американці вилучили одну половину, а це неприродно. Вони залишили лише небеса і майбутнє, а старих богів оголосили демонами і вигнали з небес. Американці, як і Фройд, батьківське звинувачують у всіх гріхах, а азійці, наприклад японці, за традицією віддають виховання дітей до рук дідусів і бабусь, бо батько може (як молодий) піти на війну і не повернутися, а зв'язку між поколіннями не можна переривати.

Проте в психічній реальності безодні значущі не менш, ніж небеса, а тому відсутність минулого в психології людей збіднює їхнє внутрішнє життя, робить їх агресивними і нерозумними. Американська людина – це транзитна істота, що мандрує площиною, яка втекла від свого коріння і радіє з того, що стала «вільною»... Таке інфантильне трактування незалежності ми спостерігаємо сьогодні в поведінці і світогляді української молоді, яка потребує іншої ПК.

Отже, минуле, глибинне, материнське включили до аналізу психологічного розвитку як цілісності в основному неояунгянці. Чому я обрала цей напрям. Мабуть, тому, що він мені близький, я його відчуваю і намагаюсь у своїх публікаціях проявити архетиповий складник психічного в сучасному повсякденні, зокрема політичному.

Психіка (індивідуальна і групова) постійно працює в режимі несвідомленого самоконтролю. І хоча контакти людини з несвідомим відбуваються на периферії психіки і не постійно, на них реагують центральні психічні властивості і процеси – потреби, мотиви, дії тощо. Так, саме імпульси несвідомого провокують вчинкову активність, альтруїстичну поведінку людини, її найкращий, романтичний бік. Саме нумінозне, вільне від різних політико-ідеологічних нашарувань моральності і раціональності, пройшло через віки і стало справжнім корінням колективного психічного.

У сучасному цивілізованому світі, орієнтованому на стабільність Его й систематизованість свідомості, виникла величезна напруга між свідомим і несвідомим, на відміну від примітивних цивілізацій, де ритуали забезпечують зв'язок психічних регуляторів з архетиповими силами. Відомий неояунгянець Е. Нойманн у роботі «Глибинна психологія і нова етика» наголошує на вірі в майбутнє сучасної людини, а основним фундаментом майбутнього він бачить неперервне поглиблення розуміння людиною своїх психологічних проблем і, природно, пошук їх розв'язання. Основна проблема, на його думку – це проблема зла. Усвідомлення зла ставить перед зрілою людиною непросте завдання: побачити власний темний бік, визнати його як свою Тінь і інтегрувати її у

власну психічну структуру, створивши цілісність; афоризм алхіміків «мистецтво потребує всю людську істоту» так само є справедливим для процесу інтеграції Тіні.

Усвідомлення позитивних і негативних сил, що діють у структурі психіки індивіда і спільноти, є реальним початком формування етичного підходу до реальності, яка перебуває «поза мною». Цей підхід до якісного оновлення людини і майбутнього Е. Нойманн назвав «новою етикою», яка характеризується в нього радикальною, жорсткою вимогою до мужності людини та її відповідальності за особистісний вибір.

Моральний закон не може бути чимось, нав'язаним людині ззовні! Це – основне, що відрізняє традиційну етику від нової. Моральний закон відтворює певне психічне явище! В ролі регулятора вчинків моральний закон відповідає наперед сформованому образу поведінки, що є архетиповим за своєю сутністю, яка глибоко вкорінена в людській природі. В нашій концептуальній схемі це психофрактал [1]. У схемі Нойманна це центроверсія. Співробітництво в новій етиці розуміється як взаємоприйняття свідомого і несвідомого, Его і Тіні, Аніми і Анімуса тощо.

Функції сучасного управлінця: зміна парадигми. З виникненням безлічі нових чинників у соціальному житті сучасний управлінець (зокрема президент, прем'єр, депутат, регіональний управлінець та ін.) вимушений брати на себе нову роль, функції якої якісно відрізняються від традиційної ролі царя. Зокрема, в Україні система державного управління переживає період кризової стагнації, підготовлений попередньою ходою хаосу індивідуальних прагнень і бажань, особистісного месіанства і переоцінки власних стратегічних здібностей з боку політичних лідерів. Психічна інфляція і структурна розмитість важливих сфер, необхідних властивостей колективної психіки і управлінців стали показниками і чинниками розпаду цілісності суспільства.

Традиційна психологія управління, яка завжди (з періоду готторнських експериментів Е. Мейо) була спрямована на коригування міжособистісних стосунків, на захист ізольованого індивіда, працювала за тезою: незмінність робочої ситуації – зміни у свідомості людей, їх психологічної захищеності в групі. Сучасна організаційна психологія відчуває парадигмальний зсув у бік визнання максимальної складності у трактуванні й аналізі феноменів організації, ситуації і взаємодії. Соціальна психологія сьогодні не може впоратися з цією складністю без соціальної філософії, соціології, теорії систем і такого свого складника, як архетипова психологія. Німецькі теоретики управлінської науки Д. Геберт і Л. фон Розенштіль наполягають на тому, що чимраз більшої значущості набуває сьогодні аналіз взаємозв'язку об'єктивних ознак ситуації і переживань цієї ситуації людиною. Саме пояснення такої взаємодії в ролі предмета організаційної психології уможливило вплив на ситуацію, її зміну. Взаємодія є спільним предметом для соціології і соціальної психології, і його аналітичне наповнення призведе до зміни парадигми управління на

парадигму співробітництва і солідарності [2]. Різниця між співробітництвом і управлінням – це, як правило, морально-політичний аспект, пов'язаний із можливостями маніпулювання. Традиційний суб'єкт-об'єктний (суто управлінський) підхід до використання пізнаних закономірностей процесу взаємодії ситуації і людини слід перетворювати на суб'єкт-суб'єктний (співробітницький, солідаризаційний). І головним чинником такого перетворення є світоглядний чинник, який пропонується поповнити нетрадиційним насиченням уявлень про неусвідомлені процеси глибинного самоуправління людськістю.

Сучасний управлінець покликаний збирати навколо себе важливі елементи життя, втягувати їх у соціальну динаміку, надаючи їй енергії і сенсу, тобто підтримувати все соціальне життя (а не тільки політичне або пасивно-інформаційне) в стані розвитку. Іншими словами, управлінець (а саме управлінцем повинен бути сучасний президент, депутат, партійний лідер та ін.) має бачити процес у його кінцевій меті і йти до нього через усі перепони «порядку – хаосу». Мета еволюційних процесів у суспільстві – зменшення ентропійних процесів (безладу, хаосу, безглуздя взаємонерозуміння і неможливості співробітництва на рівні системи тощо), що супроводжуються виникненням патологічних процесів у колективній психіці, серед яких чи не найважливішим є процес фракталізації (ділення) системного взаємонерозуміння на всі підсистемні рівні.

Динаміка представлених у древніх космогоніях відносин між порядком і хаосом при всій тодішній їхній варіативності явно зближує дві картини світу – міфологічну і прагматичну, організаційну.

Головні методологічні проблеми, що мають значення для управління колективною психікою, є проблемами міждисциплінарного співробітництва, в якому так само, як і у всіх інших системних структурах, існує парадигмально-ідеологічний розбрат. Гуманітарна парадигма занадто повільно асимілює наукові поняття, категорії і результати зі сфери точних наук. Особливо це стосується фізики, соціобіології, кібернетики, системології, інформатики та ін. Тільки на засадах академічної психології, політології чи соціальної філософії, як це показує практика, стало неможливим осмислити сучасні соціально-політичні і соціально-економічні процеси, дати відповіді на виклики глобалізаційних вимог і очікувань тощо. Проте співдружність, співробітництво на основі спеціалізації, є кінцевою метою процесів розвитку цивілізаційного мислення, пізнання, дії і поведінки. Політичний чи інший хаос завжди існує як внутрішній бік порядку, він завжди прагне нового переструктурування, що є неперехідним законом творення світу. Але цей життєтворний внутрішній потенціал хаосу, що містить у собі еквіфінальні структури порядку (перемогу Бога над Дияволом), гарному сучасному управлінцеві треба вміти переструктурувати за законами, які містяться в колективній психіці і які слід виводити на рівень усвідомлення. Наприклад, за законом перегрупування елементів хаосу, які не повинні абсолютуватися і

пригнічувати один одного, а які соціальний управлінець має підводити до пропорцій античної міри «золотого перерізу». Треба при цьому мати на увазі, що нове переупорядкування завжди супроводжується напругою і муками колективного психічного. Порядок, за І. Пригожиним, народжується завдяки порушенню однорідності в неструктурованому середовищі, появі *ознак* (курс.наш), що здатні *диференціювати* (курс.наш) нові елементи. Локальні порядки при цьому народжуються навколо певного центру. Нагадаймо, що І. Пригожин і І. Стенгерс [3] поставили перед собою завдання дати опис тих цеглинок, з яких складається навколишній, який ніхто не побудував, світ. На мій погляд, такими цеглинами є психофрактали. Ось цитата з їхньої книжки: «От каких предпосылок классической науки удалось избавиться современной науке? Как правило, от тех, которые были сосредоточены вокруг основного тезиса, согласно которому на определенном уровне мир устроен просто и подчиняется обратимым во времени фундаментальным законам. Подобная т.з. представляется нам сейчас чрезмерным упрощением. Разделять ее – значит уподобляться тем, кто видит в зданиях лишь нагромождение кирпича. Но из одних и тех же кирпичей можно построить и фабричный корпус, и дворец, и храм. Лишь воспринимая здание в целом, мы обретаем способность воспринимать его как продукт эпохи, культуры, общества, стиля. Существует и еще одна, вполне очевидная, проблема: поскольку окружающий мир никем не построен, перед нами возникает необходимость дать такое описание его мельчайших кирпичиков (т.е. микроскопических структур), которое бы объяснило процесс сборки».

Осмислюючи синергетичні викладки в рамках психофрактальної теорії, зазначу, що такими цеглинками-структурами можуть бути психічні структури (психофрактали), а центром, з якого вони структуруються, – універсальна психофрактальна матриця психічних «цеглинок», з яких складається весь навколишній світ, на яких збудував свою теорію колективної психіки К.-Г. Юнг. Матриця психічних цеглинок, з якої народжується не тільки психічна реальність, а й те, що породжується психічною реальністю, – символічні і матеріальні її втілення. Саме психічне, на мій погляд, лежить в основі втілення Всесвітом земного людського життя.

Повертаючись до положення про *ознаки* (курс.наш), що здатні *диференціювати* (курс.наш) нові елементи, уточнюємо, що цими ознаками скоріше за все можуть бути психофрактальні цінності і ті структури, які локалізуються завдяки цим цінностям

Цінності як системи потреб звично розглядати як такі, що весь час змінюються. Наприклад, соціетальний аспект: «на жаль, ті цінності, що колись були, зникли, а нові ще не зайняли їхнього місця» або індивідуальний аспект: «тепер у тебе одні цінності, а за декілька років будуть інші, і ти сам здивуєшся, що так хвилювався сьогодні». Їх можна назвати діахронними цінностями. Проте цінності мають інший аспект – синхронний. Ті, що категоризують партії, церкви, корпорації, народи, соціуми.

Інглегарт, виходячи зі змістової теорії мотивації Маслоу, перетворив мотиви, що представлені в концепті Маслоу, в цінності, які можуть стати (і насправді є такими) політичними цілями і, додаймо, метою соціально-політичного процесу. Ба більше, саме ці, на мій погляд, глибинні цінності, які самоорганізаційно збирають навколо себе своїх прихильників, є тими внутрішніми суб'єктами, між якими існують архетипові відносини і які регулюють взаємодію між локалізованими соціальними просторами, що створює певну соціальну ситуацію. На останню можна впливати, регулюючи ці взаємини. Кінцевою метою процесу регулювання є солідаризація груп-носіїв різних політичних цінностей і потреб, яка в кінцевому підсумку призведе до ефективного співробітництва різних груп у суспільстві.

Саме з моменту, коли починається структурування хаосу, починається і структурування єдиної держави, що складається сьогодні з безлічі неструктурованих і слабоозначених груп. Символічне означення є справжнім лише тоді, коли група структурована за глибинними цінностями і єдністю еквіфінальної мети процесу (шляху), заради якого її створено. Ідеальними порядками з погляду синергетики є структури, які захищені від *неконтрольованих* зовнішніх впливів: земна куля, різні мандали і будь-які архетипи порядку, які виникають для відмови від безкрайності, безмежності, безструктурності.

Прагнення до ідеального порядку – це і є процес постійного переформування, шлях, на якому руйнуються і знову і знову вибудовуються певні структури, шлях від порядку через хаос до нового порядку.

Індуктивний та дедуктивний спосіб мислення: вирівнювання ролей. Сучасна методологія соціально-психологічних досліджень проблем управління має два основні напрями, які репрезентовано, як правило, певним методом, обраним для аналізу: індуктивним або дедуктивним. Індуктивний метод (мислення типу X) є традиційним для академічної психології. Він віддає перевагу знанням, здобутим емпіричним або експериментальним шляхом, де кожному фактові в принципі можна протиставити інший факт. «Ни одно собрание фактов никогда не является полным, потому что Вселенная разомкнута, потому что со временем обнаружатся новые факты, которые приведут ко взрыву уже упорядоченной научной схемы. Этот ритм носит всеобщий характер» [4]. Індуктивна наука загалом і психологія зокрема, які протягом багатьох років будувалися на фактах, народила в кінцевому підсумку теорію хаосу і практику кутів, в які постійно заходить, зокрема, практика соціального і політичного управління.

Світ невидимий, з якого і починалася наука Геракліта, Сократа, Платона, Гегеля та інших ідеалістів, лякав і відштовхував науковців так званої механістичної, лінійної парадигми. Сьогодні науковий погляд на світ невидимого завдяки міждисциплінарному впливові набув строгої форми і раціональної ваги. Геракліт казав, що буття любить ховатися від

людей. А щоб його знайти, академічній науці слід визнати, розвинути й адаптувати до управління найскладнішою системою на Землі – системою людства інший метод і іншу парадигму. Дедуктивний метод (мислення типу «Y») і холистична, архетипова парадигма прийшли на допомогу індуктивному методу і лінійній парадигмі. Тільки у співдружності ці парадигми і ці два методи мислення – індуктивний і дедуктивний спроможні осягнути складні процеси розвитку і стагнації соціального. Дедукція – це метод *пізнання процесів у їх цілісності і взаємозв'язку*, метод, що розглядає об'єкти і явища в єдиному феноменологічному процесі, що неможливо зробити поза міждисциплінарними зв'язками. Це свобода в моделюванні об'єктів і явищ залежно від практичної запитованості тих чи тих моделей. Наприклад, «команда» з погляду дедуктивного мислення й управління – це процес результативної взаємодії, а не група людей зі своїми суперечливими прагненнями. Процесуальний спосіб управління – це стратегічний спосіб, який виключає ситуації потрапляння в глухий кут. У процесуальному менеджменті закону начебто немає, його не видно, тому що будь-яка фіксація факту означатиме зупинку процесу.

Актуальні аспекти управління колективним психічним:

- колективне психічне перебуває в розвитку, це – процес, який має на меті цілісність українського соціуму;

- ми перебуваємо в колективному психічному (свідомому і неусвідомленому) так само, як і воно в нас;

- індивідуальне психічне формується в колективному психічному, як особистість соціалізується в соціальних інститутах; в індивідуальній психології набагато більше колективного, ніж вважають;

- ідеологія соціетальної психіки звільняє проблематику національного характеру від расизму, дискримінації, шовінізму, ксенофобії;

- ідеологія психофракทัลності (в частині локалізованих програм як окремих необхідних психічних часток цілого, без якого воно нагадує безкрилого птаха) перетворює дискурс громадянської ідентичності на українську ідею, яку треба формувати силами держави;

- та чи та мова не може бути чинником конфлікту між Сходом і Заходом України, незважаючи на те, що вона (мова) є носієм ментальності; те, як експлуатують українські політики дискурс мови останнім часом, не просто суперечить основному законові соціальних трансформацій Поланьї (який стосується насамперед можливостей психічного, його здатності безболісно переносити *надшвидкі* соціальні зміни і відповідати на безглузді виклики політичних лідерів); цей дискурс безглуздий з багатьох причин: не можна, не треба і неможливо швидко змінити чинну ментальність (напр., змусивши російськомовних і україномовних слухати російські вісті, фільми і мультики з українським перекладом, який іде голосніше від російського тексту, розмовляти українською і т.ін. – адже вони не перестануть думати по-своєму); натомість слід звернути увагу

на такий чинник, як спосіб життя і діяльності людей Сходу і Заходу (наприклад, домінуюча важка праця на промислових підприємствах на Сході і торгівля на Заході), які мають архетипову пам'ять як неусвідомленої заздрості одних (закріпачених важкою працею в промисловості) на адресу других (вільніших у пересуванні і власному виборі), так і усвідомленої впевненості східняків у тому, що держава утримується в основному за їхній рахунок, а тому решта населення повинна з більшою повагою до них ставитися. Ці неусвідомлені й усвідомлені прояви колективної психіки в принципі піддаються соціально-психологічному управлінню з боку держави;

- реальні особливості соціетальної психіки людей, що живуть на українській території, дещо відрізняються, але в них є спільне: всі вони, незалежно від регіонів і національностей, потребують сильної держави (необов'язково із сильною рукою) і налагодженого соціального захисту; аналізу піддавали як етнічних українців, що в багатьох поколіннях живуть в Україні, так і тих, хто переселився на ці землі з Росії і Радянського Союзу; тільки сильна держава здатна відповісти на виклики глобалізації адекватним чином, не зруйнувавши ментальностей основних груп населення, що проживають в Україні.

- вироблення ідеологічної програми, яка б стала державною, громадянською релігією, на якій би зійшлися смаки й очікування всіх громадян, що живуть в Україні – з визнанням нової реальності і глобалізаційних проблем.

В основі модернізації лежить зміна форм ментальності – шлях від цінностей до мети. Досягнення інтересів, мети, а не залежність від цінностей, є пріоритетом модернізованого суспільства з «модульною» людиною (відповідальною, автономною, але виробленою в ролі частки моделі для збирання відповідного суспільства) на чолі. В сучасному світі спостежується послаблення і поступове зникнення ліберальної ідеології як у США, так і в країнах посткомуністичного блоку, поява нових капіталістичних країн в Азії. «Невидимі руки» ринку, суспільства, моралі, культури, архетипів обумовлюють не так ринкові, як інші види саморегуляції, формуючи і соціалізуючи людину певного типу. Ця постнекласична хода капіталізму характеризується інноваціями в розумінні прогресу і модернізації, більшою увагою до цінностей і страхів, що не розв'язання екологічних, етичних проблем, справедливості та ін. загрожує людству в цілому. Еволюційні і революційні зміни капіталізму, як і раніше, пов'язані з людськими виборами, з усвідомленням минулого, теперішнього і майбутнього. З'явилися нові риси – становлення капіталізму в рамках національних традиційних країн, автохтонного капіталізму в посткомуністичному світі і ряді країн Азії, Китаї, В'єтнамі, де під автохтонними тенденціями маються на увазі територіальні, національні, культурні та ін. А тому управління колективною психікою і колективним несвідомим стає надалі чимраз актуальнішим.

Література

1. Донченко О. Фрактальная психология / О. Донченко. – К., 2004.
2. Геберт Д. Организационная психология / Д. Геберт і Л. фон Розенш-тіль; Пер. с нем. О.А.Шпилова. – Х.: Гуманитарний центр, 2006. – 624 с.
3. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 2000. – С. 16.
4. Тойнби А. Постижение истории / А. Тойнби. – М., Ролья, 2001. – С. 46.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.,
докт.психол.наук, професором Радчук Г.К. (Тернопіль)*

SOME ASPECTS OF FORMING OF THE MODERN FIELD OF INTERSUBJECTIVE

O. A. Donchenko

Institute of Social and Political Psychology of NAPN Ukraine; Kiev

Intersubjectivism we understand as a structure of individual psychological fractal, in which it touches to all meaningful external. In modern analytical psychology (Stolorou, Brandshaft, Dg. Atvoud ect) of intersubjective study in a role of the intersubjective field as central explanatory construction in a psychoanalytic theory and practice. In the article we examine the meaningful aspects of modern psychoculture.

Key words: *personality, psychological culture, intersubjective field, thought, psychological fractal.*

ФОРМУВАННЯ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ

Л. А. Мойсеєнко, Л. М. Шегда

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 72-71-31; e-mail: math@nung.edu.ua*

У статті автори обґрунтовують актуальність вивчення математики для активізації творчого потенціалу майбутніх спеціалістів у технічній галузі, які повинні забезпечувати інноваційний розвиток суспільства, обґрунтовують можливість формування мислення студента, який навчається інженерної справи, через формування якісного математичного мислення, розглядають питання сутності математичного мислення та виокремлюють його сутнісні складники, які є частиною складників мислення інженера. Виділено три процеси математичного мислення, спрямованого на розв'язання математичної проблеми: процес розуміння, процес прогнозування, процес апробації, через вплив на які можна досягнути якісного мислення майбутнього спеціаліста, що розв'язуватиме нові технічні завдання.

Ключові слова: *математичне мислення, технічне мислення, логічний компонент, інтуїтивний компонент, символічний компонент, числовий компонент, просторовий компонент.*

Тепер, коли математика стала методом практичної діяльності, актуальності набуває виховання правильних методологічних установок на заняттях із математики в початковій, середній та вищій школах. Сучасний російський математик Б.В. Гнеденко зазначав, що потрібно виховувати не стандартне мислення, а саму живу думку, яка вічно шукає й утворює інтелектуальні цінності, що відкривають нові можливості до виробництва матеріальних цінностей. Адаже жива думка потрібна не лише для вдосконалення наукових знань, пошуку нових методів роботи, але і в практичному житті [4]. Американський математик, «батько кібернетики» Н. Вінер підкреслював: «Математика – наука молодих. Інакше й не може бути. Заняття математикою – це така гімнастика розуму, для якої потрібні вся гнучкість і вся витривалість молодості» [3, с.37].

У своєму генезисі математика являє собою продукт особливого виду наукового пізнання дійсності, результат її специфічного відображення. Математика відкриває природу не так, як це робить, наприклад, мистецтво, не в матеріалі природи (фарби, звуки і т. п.), а за допомогою своїх абстракцій: чисел, величин, функцій, геометричних фігур і т. п. Математика як метод пізнання фізичного світу володіє винятковою потужністю

тю та ефективністю. Математиці вдалося внести поправки в те, що можна було називати ілюзіями, відкривати фізичні явища, які повністю не сприймала людина. Математичний результат володіє тією властивістю, що його можна застосовувати не лише при вивченні якогось певного явища чи процесу, а можна використати й у багатьох інших, фізична природа яких принципово відрізняється від тих, які раніше розглядали. «Хоч математика є суто людським творінням, вона відкрила нам доступ до деяких таємниць природи, чим дозволила досягти успіхів, що перевершили всі сподівання. Хоч як це парадоксально, але саме такі віддалені від реальності математичні абстракції дали людині можливість досягти чимало... Для тямущого науковця математичний опис завжди був невичерпним джерелом здивування, породженого тим, що природа виявляє таку високу міру відповідності математичним формулам» [5, с.255]. Тож математика є відносно самостійним соціальним і культурним феноменом.

Математизація знань – це природний процес, що дозволяє, зокрема, заощаджувати різні ресурси, потрібні для розв'язання проблем, що виникають. Загально визнаним є той факт, що математика – це значно більше, ніж просто наука, бо вона є мовою різних наук. Вона стала не лише знаряддям кількісних розрахунків, як було при її зародженні, але й, як зауважує відомий сучасний математик Б. В. Гнеденко, «...методом точного дослідження і формулюванням понять і завдань» [4, с.3].

Процес навчання в технічному виші передбачає опанування великим обсягом математичних знань та формування у студентів умінь і навичок послуговуватися ними при розв'язанні технічних завдань. Саме тому з нашого погляду актуальним є формування математичного мислення студентів технічного вишу як майбутніх спеціалістів, що залучатимуть його до розв'язання професійних завдань. По-перше, це вивчення дає змогу з'ясувати сутність мислення вже досить високого рівня (студенти опанували елементарну математику, вивчили або вивчають значний обсяг вищої математики). По-друге, це контингент осіб, що навчається, тому їх математичне мислення можна піддати певній корекції. А тому предметом обговорення в цій статті є з'ясування сутності математичного мислення, тих його структурних компонентів, які є спільними у мисленні людини, що займається іншими видами мисленнєвої діяльності.

Математичне мислення як основа мислення майбутнього інженера. Розгляд будь-якого явища можливий тоді, коли його вдається вичленити з навколишнього середовища. Діяльнісний підхід до вивчення математики передбачає можливість відрізнити математичну діяльність від подібних до неї за зовнішніми ознаками. Норми математики зафіксовано в категоріальних принципах і логічних нормах. Категорії – це система очевидностей, що лежить в основі визначення предмета, вони обмежують зміст уявлень. Логічні норми – це обмеження на структуру понять та їхні зв'язки. Елементарні математичні структури – це не продукт уза-

гальнення досвіду, а система уявлень, що відносяться до форми знання, яка передує досвідові і має принципово інше джерело свого походження. Вихідні математичні ідеалізації відрізняються від фізичних абстракцій лише тим, що вони відносяться не до світу досвіду, а до світу відношень, що проявляються через діяльність. Вони відображають категоріальні підрозділи і мають ніяк не менший стосунок до реальності, ніж закони фізики [2]. Це дає підстави вичленити основні особливості математичної діяльності (рис.1).

Рис.1. Основні особливості математичної діяльності

Формалізація – це перша визначальна особливість математики. Кожна природнича наука визначається матеріальною специфікою свого предмета, реальними рисами тієї частини дійсності, яку вивчає. До речі, саме так визначає свій предмет і будь-яка технічна наука. Явищ природи, які б були об'єктом вивчення математики, але не відносились до явищ фізичних, хімічних, біологічних, соціальних і т.п., не існує. Один і той самий предмет можна досліджувати різними методами, зокрема і математичними, але, змінюючи методи, ми завжди залишаємося в межах цієї природничої науки, бо для неї реальний предмет, а не метод дослідження становить основну специфічну рису. Визначальною ж ознакою будь-якої математичної дисципліни завжди є певний формальний математичний метод, що поширюється на різні матеріальні системи, а тому має різні практичні застосування. Формальні структурні властивості (кількісні співвідношення і просторові форми), в яких існують певні реальні явища, а не їх природа, вирішують, чи можна ці явища дослідити тим чи тим математичним методом.

Абстрактність понять математики створює широкі можливості використання мови символів. Тому другою особливістю математики є наявність знакової символіки. Математичні символи є матеріалізованим утіленням відповідних математичних понять. Наскільки кожне математичне поняття відображає дійсність, настільки відповідний символ містить об'єктивний зміст. Математична символіка дає можливість записувати в компактній формі поняття, характеристики, їхні властивості. Найзнайоміша форма, в якій наше духовне життя виявляє свою символічну функцію (подання у знаках), – це мова. Щодо математики всі мови вважаються чимось зовнішнім, бо вербально виражені закономірності перекладають мовою математичних знаків. Математичні поняття, символи здатні прижитись у будь-якій мові. Математика може зовсім обійтись без слів. Не існує для неї мовних перешкод, бо її мова (як мова музики наприклад) зрозуміла для всіх людей світу. Окрім того, не всі символи мають мовну природу (знаки для окремих чисел, операцій і т.п.).

В інженерній справі також широко використовують символи і знаки. Тому за допомогою математики майбутній інженер повинен вчитися мислити за допомогою певних символів, закодовувати і розкодовувати їх значення, виявляти їх прихований зміст тощо.

Ще однією особливістю математики є існування аксіоматичного і конструктивного методів побудови математичних теорій. Тому в математиці, на відміну від емпіричних наук, правильність основної частини її положень не піддається експериментальній перевірці. У цій науці панує логічний метод доведення, що опирається на деякі апріорні знання. Математика як наука побудована на міцному фундаменті такого апріорного знання, що носить дослідницький характер. Спочатку формується пласт неявних онтологічних передумов, що відносяться до розуміння світу загалом (уявлення про тривимірність простору, про єдність світу тощо), потім на цьому фундаменті будуються будь-які знання конкретної особи, а вже пізніше формується пласт неявного апріорного знання, що має особливе значення для занять математикою. Таке знання має вигляд неформалізованих у математиці понять (кількість, множина, точка тощо). Загалом же неявні математичні знання сьогодні, завдяки математизації пошукових процесів, дедалі більше стають основою технічного мислення.

Математичний метод ототожнюється з особливим методом міркувань, що містить ряд компонентів (рис.2). При повсякденному мисленні люди зазвичай не дотримуються формальних правил логіки (вони використовують свої власні недосконалі правила). Математичне мислення, як уже наголошувалось, послуговується лише правилами формальної логіки, тому це в першу чергу відрізняє математичне мислення від будь-якого іншого. Математична діяльність немислима без використання таких логічних прийомів, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Їх поєднання завжди присутнє в математичному мисленні, тому вивчення математики сприяє формуванню навиків мислення засто-

совувати такі операції, що в подальшому прислужаться людині в будь-якій мисленнєвій діяльності, в зокрема технічній.

Рис.2. Складові компоненти математичного мислення

При повсякденному мисленні люди зазвичай не дотримуються формальних правил логіки (вони використовують свої власні недосконалі правила). Математичне мислення, як уже наголошувалось, послуговується лише правилами формальної логіки, тому це в першу чергу відрізняє математичне мислення від будь-якого іншого. Математична діяльність немислима без використання таких логічних прийомів, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Їх поєднання завжди присутнє в математичному мисленні, тому вивчення математики сприяє формуванню навиків мислення застосовувати такі операції, що в подальшому прислужаться людині в будь-якій мисленнєвій діяльності, в зокрема технічній.

Однак неможливо суто логічно обґрунтувати математичне мислення, оскільки неможливо суто логічно визначити всі математичні поняття і психологічно неможливо проводити логічні операції без звернення до інтуїції. Зокрема, безсумнівним є незалежність психологічних властивостей аксіом від їх логічних властивостей. Математик, філософ, психолог Д. Д. Мордухай-Болтовський зауважує: «Інтуїція, а не формальна логіка з логічними позначеннями, являє собою ті крила, на яких ми відлітаємо у найвіддаленіші сфери абстракції» [10, с.51]. Отже, загальноновизнаним є той факт, що в математичному мисленні поряд із «свідомою логікою» функціонують неусвідомлені мисленнєві акти. До таких належать неявні знання та інтуїтивні знахідки (здогадки). Отже математичне мислення можна трактувати як майданчик, де навчаються здогадуватись, а відтак перевіряти здогадки при розв'язанні технічних проблем.

Числовий компонент полягає в утворенні числових характеристик та вмінні їх інтерпретувати: вмінні з отриманих числових даних виявити певну якісну характеристику і, навпаки, вмінні перевести ту чи ту якісну характеристику в правильні числові співвідношення. Кількість може ма-

ти вирішальне і побічне значення при розв'язанні технічних задач, тому вміння оперувати числовими даними важко переоцінити.

Просторовий компонент математичного мислення – ще один його складник. Варто зауважити, що людині досить важко мислити лише за допомогою логічних посилянь. Вона відчуває велике полегшення, коли паралельно до них вдається залучити відповідні геометричні образи. Особливості просторового компонента в математичному мисленні полягають у розумінні просторових математичних фігур, образів, комплексів і у вмінні ними оперувати. До такого оперування слід віднести: просторове абстрагування (виділення загального, спільного), просторове комбінування (знаходження зв'язків і відношень об'єктів у просторі) тощо. Це повною мірою можна віднести до мислення майбутнього інженера.

Саме такі складники і ще ряд інших (як, наприклад, економічна доцільність, дотримання техніки безпеки тощо) включає в себе мисленнєвий процес інженера. Тому доведене до якісного рівня математичне мислення служить якісному технічному мисленню [9]. Тобто з-поміж завдань вивчення математики в технічному виші мусить бути і завдання формувати в майбутнього інженера математичне мислення високого рівня.

Психологічна сутність математичного мислення. Вся історія математики – це історія розв'язання творчих задач, в яких знання постають у проблемній формі, вплітаються в евристичний ряд ходів і прийомів думки.

Аналізуючи результати наших експериментальних даних, розділімо процес розв'язання математичних задач на три етапи: вивчення умови задачі, формування гіпотези розв'язку та її перевірку [8]. Крім того, у розв'язанні кожної задачі ми виділятимемо три процеси: процес розуміння задачі, процес формування гіпотези розв'язку, процес апробації гіпотез, які ми проаналізуємо в окремих розділах роботи. При цьому наголосимо, що мова йде не про три послідовні процеси розв'язання творчих математичних задач. Це радше три процеси, що лише деколи проходять у послідовному порядку. Частіше – це три паралельні процеси, що переплітаються один з одним у найрізноманітніших комбінаціях. Спираючись один на одного, вони сприяють розвиткові кожного. Все ж вони мають цілісну характеристику і значущість, що дає змогу говорити про кожний із них як самостійний процес творчої математичної діяльності, який існує при розв'язанні творчих математичних задач.

Розуміння при розв'язанні математичних задач пов'язане з правильним розпізнаванням структури задачі і функціональних можливостей складових елементів задачі, віднесенням їх до певної математичної категорії. Для розуміння структури слід також виявити взаємодію між елементами. Тому є сенс говорити про розуміння умови математичної задачі. А що у процесі розв'язання шуканий розв'язок весь час конкретизують, постійно зіставляють з умовою, правомірно виділяти розуміння розв'язку як такого. При цьому розуміння розв'язку є продовженням розуміння умови і навпаки.

Когнітивний складник (знання, попередній досвід, суб'єктивні системи смислів, словниковий запас) є основою процесу розуміння. Знання в першу чергу належать до факторів, що впливають на розуміння. Ю. К. Корнилов убачає головну суть розуміння у пізнавальній взаємодії системи знань суб'єкта з інформацією, яку він отримує [6]. Зв'язок між знаннями й розумінням досить складний. З одного боку відсутність достатнього рівня знань унеможливорює розуміння тієї чи тієї інформації, з другого – обсяг знань у певній галузі автоматично не забезпечує повноцінного розуміння інформації. Розуміння спирається, по-перше, на актуалізовані знання, по-друге, на знання, відібрані певним чином. Назагал психологи розглядають два аспекти: роль розуміння в процесі засвоєння нових знань і роль набутих знань у процесі розуміння нового (явища, процесу, знання тощо).

Розуміння – це оволодіння новим, невідомим на основі старого, відомого. Воно не зводиться до відтворення раніше пізнаного, а є процесом подальшого збагачення знань через розкриття нових для суб'єкта зв'язків між речами. Тому що повніше при пізнанні нових об'єктів використовують знання, якими володіє суб'єкт, то глибше буде розуміння цих об'єктів. Здобуті в результаті мисленнєвої діяльності додаткові знання про предметний світ стають основою для того, щоб у суб'єкта з'явилося точніше розуміння світу. Неадекватність знань об'єктивної реальності веде до хибного розуміння дійсності.

Розуміння як один із компонентів пізнання пов'язане не так з процедурами здобуття нового знання, як з процедурами його осмислення. Формування пізнавального ставлення суб'єкта до об'єктивного змісту того фрагмента дійсності, який опановують, породження операційного змісту знання про нього – це і є процес розуміння.

Засвоєння будь-якої нової інформації відбувається як досягнення її смислу шляхом зіставлення нової інформації зі знаннями, якими володіє суб'єкт. Відбір інформації, що потрібна для досягнення мети, часто залежить від того, наскільки добре суб'єкт орієнтується у просторі задачі. Тобто, асоціації, спираючись на результати операцій процесу розуміння умови задачі, на певне її переформулювання, актуалізують певну групу знань. Тут розуміння – це актуалізація цих зв'язків, актуалізація асоціацій, що відповідають найсуттєвішому в предметах. Зрозуміти – це співвіднести нове з уже знайомим, тобто утворити нові зв'язки.

Що стосується творчих завдань, то, як зауважують М. Д. Мамфорд і С. Б. Густавсон, творчість більшою мірою «пов'язана з інформацією, що здається нерелевантною для розв'язання цієї задачі» [11, с.30]. В цьому випадку переформулювання задачі часто базується на латеральному мисленні – «мисленні навкруги задачі». У людей з великим обсягом знань активізується значно більше інформації, а здатність її використовувати дозволяє їм творити за межами того, чого їх вчили, тобто за межами досвіду. І, навпаки, відсутність мінімуму знань, потрібних для роз-

гортання процесу розуміння, гальмує будь-який мисленнєвий процес (творчий зокрема).

Вплив досвіду на розуміння також неоднозначний. Нова інформація, що міститься в задачі, накладаючись на власний досвід суб'єкта, викликає з його пам'яті подібну задачу. Це може статися в результаті спеціальних мисленнєвих дій, спрямованих на пошук у власному досвіді подібної задачної ситуації (чи хоча б частини її). Якщо віднайдений еталон справді відповідає новій задачі, то це прискорює й поглиблює розуміння нового. Якщо ж подібність не суттєва і це не виявлено досліджуванним, то такий стан речей може привести до хибного розуміння, надовго пригальмувати пошуковий процес.

Усе це є надбанням суб'єктивного досвіду того, хто розв'язує. Однак такі алгоритми діють лише за певних умов, які слід враховувати щоразу. Відомий алгоритм розв'язання може «виступити» з досвіду так потужно, що замінить собою реальну картину співвідношень між математичними об'єктами і, звісно, негативно вплине на стан розуміння задачі. В літературі, що аналізує процес розуміння, наголошується, що для успішного його перебігу необхідно, щоб суб'єктивні знання були організовані в особливу систему – суб'єктивну систему смислів, яка щоразу повертається тим чи тим боком залежно від предмета розуміння [1]. Суб'єктивна організація знань породжує різне бачення одного і того самого явищу різних людей. У цій системі одні і ті самі явища, об'єкти в різних людей мають різні зв'язки. Проілюструймо це:

Задача. Обчислити довжину дуги АВ лінії, що задається рівнянням $(x-1)^2 + (y-1)^2 = 1$, якщо А(2;1), В(1;2).

Для одних студентів це завдання на обчислення довжини дуги (будь-якої), що має аналітичний запис, початкову й кінцеву точки. Тому вони шукають довжину за допомогою інтеграла. При цьому одна група студентів визначає шукану довжину лінії за допомогою криволінійного інтеграла, інша – за допомогою звичайного визначеного інтеграла. Поряд із цим ряд студентів зауважив, що запис $(x-1)^2 + (y-1)^2 = 1$ у задачі можна трактувати як рівняння кола з центром у точці (1;1) і радіусом, що дорівнює 1, на якому розміщені точки А і В. Лише після такого розуміння умови задачі можна переформулювати її завдання як вимогу знайти величину четвертої частини довжини кола з радіусом, що дорівнює 1.

Тобто, ми спостерігаємо принаймні три системи смислів: довжина дуги – криволінійний інтеграл; довжина дуги – звичайний визначений інтеграл; довжина дуги – четвертина довжини кола з відомим радіусом. На цій основі існує три правильні, але різні за змістом стани розуміння однієї і тієї самої задачі. При цьому в перших двох випадках студенти активізували знання, ближчі за часом їх здобуття (за час навчання у виші), а в третьому випадку – віддаленіші (за час навчання у школі).

Що стосується операційного компонента розуміння творчих математичних задач, то проведений аналіз дає підстави стверджувати, що він забезпечує оперування знаннями наявними, якими володіє суб'єкт, зіставленням нової інформації з наявною системою знань, засвоєнням нової інформації. Крім того, він забезпечує висування й селекціонування гіпотез. Процес розуміння частіше описують за допомогою тих самих операцій, що й будь-який мисленнєвий процес.

Центральним моментом у розв'язанні задачі є відшукування шляхів (методів, принципів) або основного способу її розв'язання. Їх ідея виникає у вигляді гіпотези, яка являє собою «...випереджуючий синтез або задум можливого розв'язання, що опирається на попередній аналіз умови задачі» [7, с.228]. Етап формування розв'язку розпочинається з висування гіпотези стосовно принципів розв'язання. У процесі розв'язання нової задачі гіпотеза розв'язку виступає як загальна схема, що визначає послідовність її розв'язання. Ця послідовність складається в ході самого розв'язання задачі і є внутрішнім планом дій, що дає змогу здійснювати послідовні мисленнєві перетворення об'єкта, зіставляти отримані результати з тим, що задано, контролювати процес мислення.

Проведене дослідження підтверджує, що успішність пошукових дій дослідників залежить від рівня їхніх знань і попереднього досвіду (когнітивного компонента мислення). Так, як і в процесі розуміння, відсутність належного рівня знань унеможливує відшукування правильного розв'язку творчої математичної задачі. Адже творча задача має своєю ознакою замасковані в початковій позиції орієнтири, які призводять суб'єкта до розв'язку, тому його завдання при формуванні гіпотези розв'язку в першу чергу зводиться до відшукування таких орієнтирів.

Крім того, будь-яка математична задача так чи так пов'язана з теоретичними фактами: теоремами, формулами, означеннями тощо. Що більшою мірою знання суб'єкта, який розв'язує математичну задачу, обтяжені такою інформацією, то легше йому орієнтуватись у просторі задачі і виявляти замаскований зв'язок між умовою й вимогою. Отже пошук розв'язку математичної задачі – це процес прокладання магістральної лінії через суб'єктивну систему математичних знань, яку прокладають від умови до вимоги, що разом зі структурними елементами задачі ввійшли до цієї системи.

Отже, на певному етапі розуміння умови математичної задачі, коли складено деяке суб'єктивне уявлення про її зміст – утворено суб'єктивну модель проблемної ситуації, описаної задачею, під впливом суб'єктивних математичних знань, досвіду, навичок виникає певне первинне поняття розв'язку конкретної математичної задачі. Воно є за змістом суб'єктивним баченням об'єктивних вимог, які висуває задача, і об'єктивних умов для забезпечення цих вимог. Процес формування гіпотези розв'язку творчої математичної задачі, базуючись на певному рівні математичних знань, є, з одного боку процесом поетапного переформу-

вання та переосмислення таких знань, з другого – процесом здобування нових знань. Адже в разі невідповідності суб'єктивної системи знань при формуванні розв'язку суб'єкт спрямовує свої розумові дії на детальніше вивчення умови задачі (її розуміння): на вивчення більшої кількості, іншої якості взаємозв'язків між структурними елементами задачі і теоретичними фактами, тобто на переосмислення актуалізованих математичних знань. У той же час формування гіпотези розв'язку – це віднайдення, створення нового математичного факту, тобто утворення нового математичного знання, яке займе своє місце в суб'єктивній системі знань.

Особливо важливим у процесі формування гіпотези розв'язку творчих математичних задач є досвід. Він висуває критерії значущості розпочатого процесу формування гіпотези розв'язку. В результаті вивчення умови виникає ряд образів, асоціацій, прогнозів. У пошуковому процесі деякі з них набувають ролі орієнтирів, які спричинюють виникнення різноманітних гіпотез. Вони спочатку мають досить розсіяний характер і, стосуючись задачі, часто бувають прямо протилежними між собою за властивостями. Під дією основного завдання, основного питання задачі відбувається певна мисленнева апроксимація таких мисленневих продуктів: досить віддалені відкидаються, близькі між собою «розвертаються» – виникає первинне поняття про розв'язок, що сприяє утворенню деякого напрямку міркувань, аж до утворення основного напрямку (деколи їх утворюється кілька), що і визначає провідну ідею цього етапу розв'язання (або кілька ідей). Подальша пошукова діяльність підпорядковується провідній ідеї. Процеси асоціювання, прогнозування продовжують існувати, але в межах провідної ідеї вони сприяють наповненню її змістом, тобто конкретизації первинного поняття про розв'язок.

За певний час на основі мисленневих операцій провідна ідея наповнюється деталями, різними функціональними взаємозв'язками. На етапі формування гіпотези розв'язку такі образи пов'язані з уявленням структурних елементів конкретної задачної ситуації. Наприклад, виникають образи геометричних фігур, про які йдеться в задачі, чи образ графіка функції з характерною для цієї задачі властивістю (графік функції, що зростає). Часто зорові образи відіграють допоміжну роль, але не тільки.

Мислення людини не працює за суворими логічними принципами, навіть якщо вона займається математичною діяльністю. Може статися, що на основі суворих статистичних даних вона може дійти абсурдних висновків: замінити одну причину іншою, переставити причину і наслідок, недоврахувати випадковості, скласти хибне уявлення про існування кореляції там, де її немає, і т.д. Тому для повноцінної характеристики творчого математичного мислення слід провести аналіз апробаційних дій, спрямованих на різноманітні математичні гіпотези.

Через неможливість повною мірою контролювати всі можливі наслідки з кожного логічного кроку (адже психічні зусилля сконцентровано

навколо пошуку розв'язку), через необхідність інтерпретації кількісних характеристик, через допустимість використання в пошуковому математичному процесі методів, що не є загальними, через наявність неусвідомлених актів у математичному мисленні в методиках навчання математики передбачено формування психологічної готовності перевіряти отриманий математичний результат.

Процес апробації, як і два попередні, не має чіткої межі, не має певного початку відліку в пошуковому процесі. Зате існує «місце» найбільшої концентрації пошукових дій, спрямованих на апробацію отриманого результату. Як правило, це настає тоді, коли в суб'єкта вже склалось уявлення про математичний об'єкт чи набір логічних кроків, що можуть задовольнити математичну задачу (сформувалось поняття розв'язку), тобто на етапі перевірки сформованої гіпотези розв'язку. Органічно вплітаючись у пошуковий процес, апробація проміжних мисленневих гіпотез значною мірою корегує його [11]. Усі гіпотези, що виникають, піддаються апробації. Якщо згадати, що ряд гіпотез спрямовується на з'ясування взаємозв'язків, сутності структурних елементів, їх властивостей, то стає очевидним, що апробація як така має своє місце ще на етапі вивчення умови, тобто в процесі розуміння творчої математичної задачі. В цьому випадку апробація мисленневих результатів – допоміжний акт, інструмент процесу розуміння, але не другорядна процедура. А що розуміння часто базується на порівнянні, а еталон порівняння вибирають з багатьох можливих, то операція порівняння переходить у процес апробації відібраного елемента. Так проходить селекціонування структурних елементів – перший мікроетап процесу апробації. Якість такої апробації певною мірою визначає якість розуміння задачі, а якість самої апробації визначається станом розуміння.

Слід підкреслити, що така апробація, як і всі мисленнєві дії, сприяє формуванню деякої моделі проблемної ситуації, описаної задачею. Пізніше, коли така модель вже функціонує, апробаційні дії виконують у межах цієї моделі. Зокрема, на етапі формування гіпотези розв'язку, коли з-поміж багатьох гіпотез відбирають провідну ідею, цьому також сприяє апробація. Саме завдяки їй відкидають одні гіпотези, а з найближчих формують магістральний рух думки. Тому селекціонування гіпотез можна вважати другим мікроетапом процесу апробації. В подальшому пошуковий процес спрямовують на наповнення деталями провідної ідеї, а в процесі апробації настає третій мікроетап: дослідження нових структурних елементів та їх властивостей.

Апробаційні дії активізуються в процесі побудови логічних кроків, якими наповнюється провідна ідея. Тепер апробовується доцільність використання певного елемента на основі конкретних властивостей, актуалізованих конкретних теоретичних фактів, новоутворених структурних елементів. Дослідженню на корисність для провідної ідеї піддають отримані мікронаслідки з кожного логічного кроку. В цьому випадку за-

вдяки апробації, яка переходить на четвертий мікроетап (дослідження мікронаслідків логічних кроків), відкидають нерезультативні мисленнєві дії. І, навпаки, формальна, неякісна апробація проміжних ланок веде до «ходіння колами» навколо раціональної ідеї, що не може сформуватись у повноцінну гіпотезу розв'язку. Тобто апробаційні дії беруть активну участь у формуванні та наповненні змістом первинного поняття розв'язку впродовж усього процесу формування гіпотези розв'язку творчої математичної задачі. Завершується апробаційний процес перевіркою і дослідженням гіпотези розв'язку.

Нова система знань, що утворилася в результаті формування гіпотези розв'язку, стає складовою частиною психологічного механізму, який спрямовує подальшу діяльність суб'єкта на апробацію якості мисленнєвої математичної моделі проблемної ситуації, яка описана задачею і створена в результаті пошукових дій на попередніх етапах. Тобто, сформовану гіпотезу розв'язку творчої математичної задачі в межах діючої моделі виводять за ці межі, щоб з'ясувати, наскільки вона вписується між умовою і вимогою, відповідає їм. Тому, завершивши формування гіпотези розв'язку, суб'єкт, як правило, апробовує її: перевіряє на відповідність умові, з'ясовує, наскільки вона задовольняє вимогу задачі.

Такі дії є основою етапу перевірки творчого математичного мислення, на якому завершується формування уявлення про розв'язок конкретної математичної задачі. Саме тепер виникле раніше нечітке уявлення розв'язку (на етапі вивчення умови задачі) і наповнене математичним змістом аж до утворення гіпотези розв'язку (впродовж етапу формування гіпотези розв'язку), набувши суб'єктивного переконання відповідно до умов й вимоги (на етапі перевірки), перетворюється для суб'єкта на розв'язок поставленої перед ним математичної задачі. Таке суб'єктивне переконання настає в результаті зіставлення параметрів гіпотези розв'язку з тими параметрами, яких вимагають у математичному завданні. Цими параметрами є структурні елементи, їх функції та математичні теоретичні факти.

Дослідники відзначають, що важливим моментом процесу апробації будь-якої гіпотези є момент настання суб'єктивної впевненості в її правильності (або неправильності). Цю впевненість можна вважати суб'єктивним критерієм перевірки, бо саме вона скеровує процес апробації впродовж усього розв'язання. Тобто, хай на що спрямована апробація у творчому математичному мисленні: на будь-яку проміжну гіпотезу, на кінцеву гіпотезу розв'язку, вона завжди завершується з настанням суб'єктивної впевненості в достовірності того чи того висновку. Отже, операції, спрямовані на апробацію математичних гіпотез, існують впродовж усього процесу розв'язання творчих математичних задач – від процесу розуміння задачі до настання суб'єктивної впевненості у правильності сформованої гіпотези розв'язку. При розв'язанні творчих математичних задач етап перевірки сформованої гіпотези розв'язку забезпе-

чує оцінку цієї гіпотези, апробує її і, в разі потреби, доформовує нечітку, не до кінця розроблену гіпотезу, тобто сприяє конкретизації й деталізації уявлення про розв'язок і, формуючи суб'єктивну впевненість у правильності розв'язку, перетворює його з гіпотези на власне розв'язок, завершує його пошук. Зміст перевірки творчих математичних задач залежить від основного завдання задач – перевірка може бути і формальним рутинним етапом пошукового процесу, і творчим процесом, що продовжує чи доповнює пошуковий процес, спрямований на знаходження розв'язку.

Головна сутність етапу перевірки – це порівняльна взаємодія здобутку знань (той математичний результат, якого вдалось досягти) із суб'єктивною системою знань. Когнітивна функція, що, як відомо, має на меті здобувати певні знання, у процесі апробації стосується з'ясування умов достовірності розв'язку. Внаслідок цього здобуті в пошуковому процесі знання стають частиною внутрішнього світу особистості і регулюють подальші дії: пошуковий процес може припинитись, якщо суб'єкт отримав інформацію про відповідність отриманого розв'язку; продовжитись, якщо не існує такої відповідності.

У процесі апробації відбуваються поетапний відбір знань та оцінювання отриманого результату щодо таких знань. Механізми апробації складаються з мисленневих дій, що в першу чергу спрямовані на відбір готових знань, зіставлення гіпотези розв'язку з ними та оцінкою міри відповідності. В цьому випадку попередній досвід особи, її знання є передумовою таких дій. А їх відбір – це ознака стану розуміння задачі й розуміння змісту тих необхідних дій, які потрібні для якісної перевірки.

Висновки. Розгорнута характеристика математичного мислення дає підстави стверджувати, що вивчення математики в технічному виші, озброюючи майбутнього інженера математичними знаннями, може і повинно прислужитися і для формування багатьох складників його мисленневого процесу.

Література

1. Бурбаки Н. Архитектура математики / Н. Бурбаки. – М.: Знание, 1972. – 32 с.
2. Вейль Г. Математическое мышление / Г. Вейль. – М.: Наука, 1989. – 400 с.
3. Винер Н. Я – математик / Н. Винер. – М.: Наука, 1967. – 354 с.
4. Гнеденко Б. В. Математика и научное познание / Б. В. Гнеденко. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
5. Клайн М. Математика. Поиск истины / М. Клайн. – М.: Мир, 1988. – 295 с.
6. Корнилов Ю. К. Психологические проблемы понимания / Ю. К. Корнилов. – Ярославль: Изд-во Ярослав. ун-та, 1979. – 80 с.

7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 108 с.
8. Мойсеєнко Л. А. Математичне мислення як предмет психологічних досліджень / Л. А. Мойсеєнко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 213–225.
9. Мойсеєнко Л. А. Про формування творчого мислення як інноваційний метод навчального процесу / Л. А. Мойсеєнко, М. І. Дідора // Економіка освіти. Збірник наукових праць Науково-дослідницького центру «Економіка вищої освіти» НДІ Вищої освіти АПН України. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – Т.1. – С. 127–132.
10. Мордухай-Болтовский Д. Д. Философия, Психология. Математика / Д. Д. Мордухай-Болтовский. – М: Серебряные нити, 1998. – 552 с.
11. Mumford M.D. Creativity syndrome: Integration, application and innovation. Psychological Bulletin / M.D.Mumford, S.B.Gustafson. – 1988. – 27-43 p.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 25.10.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.,
акад. АПН України, докт.психол.наук, професором Моляко В.О. (Київ)*

THINKING OF FUTURE ENGINEER IN THE STUDY OF MATHEMATICS

L. A. Moyseenko, L. M. Shehda

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;

76019, Ivano-Frankivsk, str., 15;

ph. +380 (3422) 72-71-31; e-mail: math@nung.edu.ua

In this paper the authors justify the relevance of the study of mathematics to enhance the creative potential of future professionals in the technical field, which should ensure the development of innovative society, with opportunity to justify the formation of thinking student who is studying engineering, through the formation of high-quality mathematic thinking, considering the nature of mathematical thinking and distinguish its essential components that are part of the components of thinking engineer. Three mathematical thinking processes aimed at solving mathematical problems: the process of understanding the process of predicting, the process of testing, through the influence of which can achieve high quality of thinking of the future specialists addressing new technical problem.

Key words: *mathematical thinking, technical thinking, logical component, intuitive component, the component symbol, numeric component, the spatial component.*

**ДИНАМІКА ПЕРЕХОДУ ЗДІБНОСТЕЙ У ГЕНІАЛЬНІСТЬ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ****І. М. Ралько**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57*

У цій статті автор описує проблему розвитку таланту, майстерності особистості та їхнє значення для розкриття геніальності.

Ключові слова: здібності, талант, майстерність, геніальність.

Постановка проблеми. Кожна особистість під час свого становлення намагається віднайти власне покликання та реалізувати особистісний потенціал. Задатки і здібності особистості можуть окреслити напрямок такої реалізації, і дуже добре, якщо вони стають невід'ємною частиною професійної діяльності, коли остання сприяє розвиткові та вдосконаленню природних задатків і таланту. Професія – це спосіб взаємодії із соціальним світом. Через професію людина має можливість долучитися до соціальної системи, стати суспільно значущою, реалізувати свій творчий потенціал, розкрити талант і віднайти своє покликання. Водночас професія визначає лінію як особистісного, так і духовного розвитку особистості та становлення її внутрішнього світу. Професія накладає свій відбиток на формування світогляду системи цінностей, специфіку комунікації, навіть на лексику і структуру мовлення особистості. Кожна професія містить у собі необхідність розвитку набору певних особистісних якостей, які супроводжуватимуть людину не лише під час професійної реалізації, але й у соціальній, особистісній та духовній сферах існування.

Мета. Це повідомлення має на меті окреслити погляд на проблему розвитку здібностей і реалізацію таланту особистості та можливість їх реалізації у професійній сфері.

Виклад основних положень. Здібності і задатки особистості дають змогу окреслити можливу сферу саморозвитку та самореалізації, а також спрямувати свої зусилля на розвиток певних якостей, які її супроводжуватимуть. На формування та розвиток таких якостей немалий вплив мають генетичні передумови, тобто ті задатки і здібності, які розвивалися з покоління в покоління за певною родовою лінією. Так, наприклад, у родині Й. Баха було 58 музикантів, з яких 20 – видатних [1], що працювали над розвитком музичного таланту, і врешті-решт як кульмінація цього роду народжується музичний геній. Про генетичну схильність до певного виду професії вже всім відомо: існують цілі династії лікарів, військовиків, педагогів і т.д. Попри такі генетичні передумови

обдарованості в певній сфері діяльності є ще й ейдетична схильність, або національні психолого-фізіологічні особливості. Кожна нація має ряд певних яскраво виражених особистісних рис, що теж вносять свої корективи в розвиток кожної окремої особистості та її професійного становлення.

Ці вроджені стійкі анатомо-фізіологічні і психофізіологічні особливості людини (починаючи з конституції тіла, особливостей анатомічної будови нервової системи, мозку, органів почуттів і руху аж до тонкощів організації нейронних зв'язків), які слугують базою для формування тих чи тих здібностей і в подальшому визначають специфіку її особистісного розвитку та життєвого шляху, називаються задатками. Так, наприклад, для розвитку абсолютного слуху потрібна особлива будова слухового аналізатора, проте далеко на кожен музикант володіє абсолютним слухом і попри це дає хороші показники в обраній професії.

Але не це є визначальним у розвитку здібностей. Задатки є необхідними, але не визначальними у розвитку здібностей. Важливим компонентом постають умови їх розвитку. Для того, щоб задатки розвинулися у здібності, треба докласти певні зусилля, і в першу чергу їх має докласти сама особистість, потрібне бажання ці задатки розвинути, тренувати. Є багато людей, які, маючи прекрасні задатки, так і не розвинули їх протягом свого життя або залишили їх тільки на етапі здібностей і не перевели в обдарованість чи талант.

Тобто на базі задатків особистості (швидкості перебігу процесів мислення, особливостей пам'яті, будови кори головного мозку та ін.) і наявності та спрямованого на їх розвиток специфічного навчання формуються здібності. Здібності – це індивідуально-стійкі психічні властивості людини, її інтелекту, що визначають успіхи особистості в різних видах діяльності. Це потенційні можливості, що виявляються в діяльності, яка не може існувати без них. Здібність складається із сукупності задатків та розвивається в процесі спілкування, навчання і праці [2].

Здібності кожної людини, на думку С. Д. Максименка, є результатом її розвитку [1]. Так, часто, починаючи відлік від здібностей, ми упускаємо їх першооснову – задатки особистості. Вживання висловів «здібний до математичних наук» чи «здібний до малювання» і т. ін., насправді вказує на задатки дитини, які ще в процесі розвитку та навчання треба буде розвинути. Окрім того, упускаючи з виду задатки і перескакуючи відразу на інший щабель здібностей, ми втрачаємо усвідомлення значущості причини їх виникнення – генетичного капіталу. Адже ці накопичення можуть бути як позитивного характеру, що значно спрощує те, як дитина оволодіває певним видом діяльності, стрімкий розвиток задатків і трансформацію їх у здібності, так і негативного характеру, що означає відсутність генетичної закладки цієї якості (задатку) або ж наявність і розвинутість діаметрально протилежної. Так, наприклад, це відбувається при втраті з покоління в покоління сили волі, або інший приклад – уко-

рінення гнівливості у представників роду призводить до того, що в нащадків формується задаток до слабкодухості, життєвої некомпетентності або, як у другому прикладі, – запальності та емоційної нестриманості. Такій дитині здобути позитивну якість буде набагато важче, ніж тим, хто ці задатки має в позитивному ключі. Набагато більше буде витрачено зусиль і часу, оскільки енергія витратиться не лише на розвиток позитивного боку, але ще й на стримування негативного прояву.

Тому важливу роль на початку життя особистості у сприянні розвиткові задатків та здібностей відіграють батьки дитини, які не лише докладають зусилля, не лінуються і не шкодують свого часу для того, щоб допомогти дитині розвинути її задатки і здібності, а ще й самі працюють над власним саморозвитком та викоріненням власних негативних якостей.

Проте відомо і безліч випадків, коли люди вже в дорослому віці самостійно працюють над розвитком власних здібностей, переводять їх на вищі щаблі таланту і стають геніальними. Так, наприклад, відомий піаніст Янні Хрісомаліс (YANNI) вперше спробував грати на синтезаторі у 23 роки, тим не менше він за декілька років оволодів грою на фортепіано і винайшов власну особливу систему ритму та нотної грамоти, за якою бездоганно виконує і пише свою музику ось уже близько 30 років. Іван Крилов написав першу байку в 40 років. Вінсент ван Гог найвідоміші картини намалював у віці 35–37 років. Мати Тереза з Калькутти розпочала своє служіння у 38 років.

Отже, здібності як сукупність задатків не зводяться лише до знань у певній галузі – це радше швидкість оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками. Здібності у поєднанні з життєвим досвідом та знаннями в обраній галузі приводять до успіху в цьому виді діяльності. Тобто підкріплення здібностей технічним боком: навичками й освітою у певній професійній сфері є основою обдарованості.

Обдарованість – це високий рівень розвитку здібностей, це результат інтелектуального розвитку особистості. При цілеспрямованому розвитку окремих здібностей у головному мозку створюються відповідні нейронні зв'язки. Що інтенсивніше відбуваються розвиток і тренування здібностей, то складнішою стає організація мозку особистості [3].

При зупиненні роботи в певній галузі напрацьовані навички й здобуті знання мають здатність забуватися, оскільки інформація без постійного її оновлення стає застарілою, і людина не встигає або не хоче стежити за розвитком нових технологій в обраній галузі. Тому для підтримання власної обдарованості потрібна система знань і постійна динаміка розвитку здібностей, яка залежить від систематичності та постійності діяльності, а також від самоосвіти в цій галузі. Т. Едісон працював 18 годин на добу, а про причину своєї геніальності казав, що вона складається з 99% поту та 1% таланту [6, с.260]. Але талант спрацьовує лише тоді, коли є 99% самовідданої праці, роботи в обраній професії. Обдаро-

ваність є необхідним етапом для формування таланту, яка вміщує в собі інтенсивне оволодіння навичками і знаннями, які стосуються певної сфери діяльності особистості, роботу над саморозвитком і самовдосконаленням у своїй професійній діяльності.

Талант – це такий рівень розвитку спеціальних здібностей особистості, який дає людині можливість самостійно й оригінально виконувати певну діяльність. Талант більшою мірою уже містить елемент творчості, а продукти діяльності талановитої особистості відрізняються принциповою новизною та оригінальністю підходу.

Отже, задатки – це вроджений капітал, здібності – це сукупність цього капіталу, обдарованість – це його розвиток, збільшення, а талант – це творчість, маніпуляція розвинутими здібностями для створення якісно нових продуктів діяльності.

Етимологія слова «талант» походить із притчі про таланти (Мтф.25:14), звідси і вислови «закопати свій талант», «розміняти талант», «примножити талант». Талановитих людей розуміють як таких, що мають дар Божий. І часто талант і дар ототожнюють. Та звернувшись до першоджерела (притчі), а також згадавши вислів Т. Едісона, стає зрозумілим, що талант не зовсім є даром. Його дає людині Вища Сила як кредит, перспективу розвитку, а не готовий кінцевий результат, і треба докласти багато зусиль до того, щоб його примножити. І лише той, хто примножив отримує його у володіння вже як дар. А той, хто «закопав» або втратив лишається без нього. Тобто в житті кожної людини є оптимальний період для розвитку свого таланту, і якщо вона використовує цей час з користю, то розвиває талант у майстерність. Про втрачений талант можна багато почути з розмов старших за віком осіб, які з жалем розказують про свої юнацькі досягнення, які вони були талановиті і обдаровані, але потім щось відбулося і буденність взяла своє. Така особистість страждає від нереалізованості свого потенціалу, від того, що в певний період життя припинила свою самоактуалізацію.

Для того, щоб підкреслити значущість таланту в житті особистості і зрозуміти глибину проблеми, яка виникає з його розтратою, ми можемо з'ясувати, що талантом у давнину називали грошову одиницю, яка вміщала в себе 60 кг золота, а це близько 2,5 млн. умовних одиниць. Це еквівалент таланту особистості, того потенціалу, який доручається людині для розвитку протягом свого життя. Окрім того, як згадується у притчі, є особистості, які отримують і по п'ять талантів для примноження для того, щоб зробити з них десять (10 – це число, яке вміщає в себе повноту цифрового ряду), тобто максимально реалізуватися.

Хто ж реалізує власний талант, примножує та розвиває його, отримує «у володіння міста» (Лк.19:12), тобто набуває певного ступеня свободи і сам стає управлінцем. Максимально розвинутий талант стає майстерністю. Майстер – це той, хто вже не має перешкод для власної творчості, до нього дослухаються, він стає соціально значущим, у нього

з'являються власні учні в обраному виді діяльності. Маються на увазі не формальні учні, а ті, хто тягнеться до його професійного досвіду, майстерності. Така особистість уже не просто реалізує ідеї інших, а створює свої власні, вона вільна у своїй діяльності, і тоді майстер володіє всією технологією процесу створення і втілення ідеї. Усі знання, вміння і навички, напрацьовані роками, стають інструментом і підпорядковуються інтуїції. Майстерність – це інтуїтивний процес, оскільки всі навички розвинуто до такого рівня, що майстер уже не концентрує на них увагу, вони наче самі автоматично, чітко і якнайточніше діють у відповідних ситуаціях. Тут активізується інтуїтивний план, за якого рішення проблеми приходить миттєво, як інсайт, тобто цілісна картина ситуації, образ чи план дій з'являються у свідомості цілісно, а от уже форма прояву цієї ідеї стосується свободи вибору майстра. Так, наприклад, майстерний педагог інтуїтивно знає, які саме слова якої миті і яким тоном слід сказати певному учневі для того, щоб оптимально організувати його навчальну діяльність. Майстерність перукаря проявляється в тому, що він бачить цілісний образ свого клієнта, вмє якнайкраще підібрати зачіску і реалізувати цей процес. Тобто майстерність передбачає вміння бачити цілісну ідею, і якнайточніше і швидко втілити її в життя за допомогою набутих знань, умінь, навичок та розвинутого завдяки їм таланту.

Майстра в будь-якій сфері діяльності завжди цінують. Зазвичай йому пропонують керівні посади, оскільки це та особистість, яка може вести за собою інших, оптимально налагодити виробничий процес, бо досконало знає всі його етапи не лише теоретично, але й практично, адже сама якнайкраще пройшла всі його шаблі. Навіть за відсутності керівної посади таких людей цінують у професійній сфері, оскільки вони мають неоціненний професійний та життєвий досвід і розвинуте інтуїтивне чуття.

Найвищим ступенем розвитку таланту є геніальність. Це надзвичайно високий рівень розвитку здібностей, що характеризується створенням винаходів, відкриттів, оригінальним мисленням, продуктивною діяльністю, яка впливає на всю цивілізацію. Геній створює якісно нові твори, досягає революційних інтелектуальних результатів [1]. Геніальність вважають особливою формою натхнення.

Геній (з лат. *genius* – дух) – це дух-покровитель, охоронець, який визначає характер людини, допомагає формуванню і самовираженню особистості, розкриттю внутрішньої сили та визначає долю індивіда. Етимологія слова «геній» пов'язана зі словами «батько» і «творець». Геній відкриває людині істину. А геніальність означає вміння спілкуватися зі своїм внутрішнім генієм. У християнській традиції опис генія збігається з описом ангела-охоронця людини, який є совістю особистості, через яку особистість має змогу налаштуватися на духовні світи. Наслідком такого налаштування, включення в духовну сферу, «контакту зі своїм генієм» є отримання геніальної інформації: ідеї винаходу чи ідеї но-

вого напрямку в розвитку цивілізації, науково-технічного прогресу. Так, Дмитро Менделєєв побачив періодичну таблицю хімічних елементів у сні, Лев Толстой, Михайло Ломоносов та інші геніальні діячі науки, мистецтва, релігії мали такі контакти. Про духовний контакт як пробудження глибинних почуттів у процесі творчості веде мову Л. П. Міщиха [6, с.228].

Чому не всі люди можуть отримувати геніальні ідеї? Основною лінією, яка пронизувала творчу й наукову діяльність геніальних особистостей, була надзвичайна працелюбність («99% наполегливої праці і 1% таланту») та прагнення до досконалості. Лише той, хто має змогу і внутрішню силу теоретично розробити й реалізувати таку ідею, її ж і отримує. Знайти найдосконалішу форму для вираження отриманої ідеї може лише той, хто найбільшою мірою володіє всіма тонкощами діяльності в обраній сфері. Це той талант, який доручають особистості для примноження. Повертаючись до притчі про таланти і про можливість володаря, який наділив своїх слуг талантами, ми можемо зауважити, що в особи, яка володіла величезними статками і була спадкоємцем престолу, напевне, було понад ніж 10 слуг, швидше за все сотні, а то й тисячі. Але чомусь у версії Матвія було обрано лише троє, у версії Луки – десять. Напевне, саме ці особистості виявилися найкомпетентнішими, працелюбними, відповідальними та вірними своєму покровителю. Спостерігаючи за їх працею, наснагою та відданістю, господар вирішив доручити їм самостійно творчо користуватися для примноження капіталу й розвитку певної справи таким вагомим еквівалентом енергії. Дослідження В. П. Ефрїмсона доводять це припущення: науковець дослідив, що талантом володіє одна з 2000 осіб, а от генієм, який реалізував себе, стає один з 10 000 000 осіб [8].

Тобто розвиваючи свої здібності, талант, майстерність, невгамовно працюючи в напрямку професійного й особистісного вдосконалення, особистість наближається до геніальності. І кожна професія за своєю суттю кінцевою метою має включення в духовний містицизм, у постійний двосторонній контакт із духовним світом. І вже з тієї високої точки геній отримує духовний еталон, духовну ідею розвитку своєї професійної галузі.

Кожен перехід на новий виток розвитку здібностей звужує коло осіб, які досягають вершини (рис.).

Основними перешкодами при проходженні цих етапів є:

1) Невміння розпізнати задатки особистості і цілеспрямовано їх розвивати. Найчастіше це відбувається в дитинстві, коли батьки реалізують власну мрію чи прагматичні інтереси і змушують дитину розвивати ті здібності, які від природи їй не притаманні, упускаючи з поля зору те, до чого має нахили сама дитина. Або ж невідання зацікавити дитину в розвитку її здібностей, прояв байдужості до її успіхів приводять до того, що в дитини затухає бажання займатися улюбленим видом діяльності.

Тобто на переході від першої до другої сходинки важливу роль відіграє емоційний складник – це вдовolenня від виконуваної діяльності, інтерес та заохочення з боку значущих осіб. При цьому останнє не головне, хоча є умовою створення позитивного соціального клімату для розвитку здібностей.

Рис. Етапи розвитку здібностей особистості

2) Розвиток здібностей має свої цілеспрямовані впливи. Сприятливим є наявність хорошої спеціалізованої освіти. Перешкодами тут є лінь, небажання вчитися, здобувати нові навички тощо. Також перешкодою є завищена самооцінка й переконаність у своїй геніальності, а також помилкова думка про те, що якщо є здібність, то все станеться само собою. Це призводить до затухання обдарованості. А з часом і до того, що менш здібні, але наполегливіші ровесники досягають успіху набагато швидше в обраному виді діяльності. А ще перешкодою є невіра у власні сили та здібності, що також зменшує рівень старанності і приводить до посередності.

3) Обдарованість переходить у талант тоді коли особистість має можливість проявити свої здібності. Тобто отримує поле для реалізації, виходить на професійну реалізацію вже не як студент, а працівник, тобто починає працювати і через свою професію взаємодіяти із соціумом, втілювати здобуті знання, вміння і навички у професійний досвід. І від того, якої якості буде цей досвід, залежатиме, чи перейде він у професійну майстерність. Цей етап вміщає в собі й емоційний компонент першого пункту і інтелектуальний – другого. Продовження самоосвіти та насолода від обраного виду діяльності є умовою розвитку таланту. Це той момент, коли, як у притчі про таланти, володар помічає сумлінного, працюючого слугу і дає йому талант для примноження.

4) Перешкодою для розвитку власного таланту є невдоволеність умовами праці, претензії щодо зарплатні, а відповідно неохота працювати, намагання спростити, уникнути, втекти від своїх обов'язків, переки-

нути їх виконання на іншого, формально числитися на робочому місці. Все це означає відсутність внутрішньої духовної сили для підтримки розквіту свого таланту і керування зовнішніми пріоритетами, «як платять, так і працюю». Це свідчить про те, що особистість десь на попередніх етапах зробила неправильний вибір: або обрала не притаманний їй вид професійної діяльності, або ж «закопала» свій талант під меркантильний інтерес чи бажання уникнути труднощів, які пов'язані із саморозвитком. Талант, майстерність та геніальність відносяться до духовної сфери особистості і, відповідно, насичуються не приземленою мотивацією, а в першу чергу внутрішньою духовною силою. І лише за умови наявності такої сили талант трансформується у майстерність.

5) Майстерність є показником дуже високого розвитку здібностей. Цей етап є наслідком і підсумком усіх попередніх. Майстерність напрацьовується роками і характеризується досконалим знанням обраного виду професійної діяльності. Майстер володіє величезним професійним досвідом, яким вмiє поділитися з іншими. Він також вмiє розгорнути весь виробничий процес від самого початку і довести його до логічного завершення. В принципі це дуже високий рівень розвитку здібностей, який супроводжується визнанням, соціальною значущістю, переживанням власної соціальної сили і можливості розв'язати практично будь-які питання, пов'язані з професійною діяльністю. Разом із зростанням професійної компетентності та соціальної сили добре, коли зростають і життєва компетентність та духовна сила, і саме остання з них буде вирішальною при переході до геніальності. Дуже часто геній отримує духовну ідею, яка набагато випереджає в розвитку дійсний стан його професійної сфери, і йому потрібна неабияка мужність і духовна сила відстояти, а ще краще реалізувати отриману ідею, яку найчастіше не сприймають його сучасники. В цьому є момент божевільності генія, але не в плані вільного від Бога, а в плані вільного для Божественного Промислу стосовно розвитку цивілізації.

Висновки. Отже, ми можемо зробити висновки, що кожна професія, незалежно від спеціалізації, дає змогу особистості реалізувати свій духовний потенціал, розкрити і розвинути свій талант, встановити двобічний зв'язок з духовним світом і отримати духовні еталони розвитку власної професійної галузі, а разом із тим і власної душі. Займаючись самоосвітою, отримуючи насолоду від власної професійної діяльності, особистість створює плацдарм для розвитку таланту та майстерності, піковою точкою якої є геніальність.

Література

1. Максименко С. Д. Загальна психологія [Електронний ресурс] / С. Д. Максименко. – Режим доступу до книги: <http://studentbooks.com.ua/content/view/1280/51/1/5/>.

2. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці [Електронний ресурс] / Я. В. Крушельницька. – Режим доступу до книги: <http://studentbooks.com.ua/content/view/945/76/1/5/>.
3. Брейден Г. Божественная матрица / Г. Брейден. – К., 2012. – 172 с.
4. Брейден Г. Коды сознания / Г. Брейден. – К., 2012. – 224 с.
5. Менделеев Д.И. Заветные мысли [Электронный ресурс] / Д. И. Менделеев. – Режим доступа к книге: [http://ru.wikisource.org/wiki/Заветные_мысли_\(Д._И._Менделеев\)](http://ru.wikisource.org/wiki/Заветные_мысли_(Д._И._Менделеев))
6. Міщина Л. П. Психологія творчості: [навчальний посібник] / Л. П. Міщина. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 448 с.
7. Москалець В. П. Духовна природа особистості // В. П. Москалець. – Психологія і суспільство: Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис, 2011. – №2(44). – С. 23–28.
8. Эфроимсон В. П. Генетика гениальности / В. П. Эфроимсон. – М.: «Гайдекс Ко», 2002. – 376 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Москальцем В.П.,
канд.психол.наук, доцентом Гуляс І.А. (Чернівці)*

DYNAMICS OF TRANSITION OF ABILITIES IN GENIUS: PSYCHOLOGICAL ASPECT OF ANALYSIS

I. M. Ralko

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57;*

The article deals with the problem of development talent, skill and personality's significance for disclosure genius.

Key words: *skills, talent, skill, genius.*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

О. І. Климишин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-36*

У статті подано авторську аргументацію чотирьох площин теоретизації релігійної віри як психодуховного феномену: релігійна віра – несвідоме, релігійна віра – когнітивна сфера, релігійна віра – емоційна сфера, релігійна віра – вольова сфера.

Ключові слова: *особистість, віра, релігійна віра, несвідоме, когнітивна сфера, емоційна сфера, вольова сфера.*

Постановка проблеми. Сьогодні вітчизняна психологія й справді зробила значний крок у розумінні природи людської особистості. Новою площиною цього дослідження стала її духовна природа. Саме в контексті досліджень духовності людини віра і, зокрема, релігійна віра набуває довершено-об'єктивного розуміння та змістово-функціонального визначення.

Водночас, як зауважує В. П. Москалець, слід розуміти, що наукова проблема релігійної віри як духовної цінності – це не проблема гносеологічної істинності релігійних догматів, містичних переживань. Тобто, можна і потрібно вивчати релігійну віру як духовну цінність, релігійні духовні цінності, не торкаючись питань істинності існування Бога, Трансцендентного, характеру Його зв'язку із земним світом і т. ін. Трансцендентне – об'єкт віри, неприступний для дослідження засобами сучасної науки. Вона спроможна вивчати тільки психологічний зміст віри в Ньюго. Саме в такому ракурсі вона постає як духовна цінність і саме в такому ракурсі вона є однією з найактуальніших наукових проблем сучасності. Віра в Трансцендентне – стрижень екзистенціальної проблематики людини [4].

Метою повідомлення є авторська аргументація площин теоретизації релігійної віри як психодуховного феномену, що наближує до об'єктивності розуміння останнього в межах психології як науки.

Складним у методологічному сенсі вивчення релігійної віри є з'ясування питання про те, які саме психічні сфери, процеси та стани забезпечують її функціональну дієвість. У цьому контексті можна означити чотири площини теоретизації: *релігійна віра – несвідоме, релігійна віра – когнітивна сфера, релігійна віра – емоційна сфера, релігійна віра – вольова сфера.*

Релігійна віра – несвідоме. Релігійна віра стосується як сфери функціонування людської свідомості, так і сфери несвідомого. Вперше цю тенденцію зв'язку віри з несвідомим у психології аргументував К. Юнг, пізніше – В. Франкл.

Практична діяльність К.-Г. Юнга як психіатра, на його думку, засвідчила факт існування так званої архетипної реальності, яка не має психічної природи та існує поза простором і часом. Саме ця реальність, в яку занурена психіка індивіда, проявляє себе як організатор усієї психіки людини загалом. Прояв цієї архетипної реальності в людини здійснюється тільки через її здатність організовувати образи й ідеї [2, с.394].

Як зауважив К.-Г. Юнг: «Несвідоме є єдиним джерелом релігійного почуття, воно є середовищем, в якому виникає це почуття. При цьому я не хочу сказати, що несвідоме тотожне Богові або може слугувати його заміною. Пізнання Бога є трансцендентною проблемою. Релігійна людина перебуває в значно кращому становищі, коли мова заходить про відповідь на фундаментальне питання, котре дамокловим мечем висить над нашим часом: вона має чітке уявлення про те, як її суб'єктивне існування будується на її зв'язку з «Богом». Я взяв слово «Бог» в лапки для того, щоб показати, що ми маємо справу з антропоморфною ідеєю, динаміка і символізм якої просочується крізь пласт несвідомого психе. Будь-яка людина може хоча б наблизитись до цього джерела почуттів, незалежно від того, вірить вона в Бога чи ні» [12, с.124-125].

У своєму листі до доктора медицини Б. Ланга Карл Юнг відзначає: «Я як психолог і психіатр розглядаю висловлювання і вірування перш за все як судження, які самі по собі є, звичайно, фактами, але про які надалі не можна сказати, істинні вони чи хибні. Це прерогатива віри. Віра – це психологічний факт, який, проте, далеко не означає існування доказів. У кращому випадку це факт існування віри, відповідність її певним психологічним потребам. А що немає жодної людської потреби без якоїсь зумовленості, то слід очікувати, що потреба в метафізичних висловлюваннях ґрунтується на відповідному фундаменті, навіть якщо останній несвідомий... Глибинні основи суцього вищою мірою сповідувані, зберігаються, але вони не вміщуються в царину нашого пізнання. Чесна наука не повинна впадати в гординю. Нам необхідний зв'язок з трансцендентним, але влади над ним наука нам не дає» [2, с.269].

Символічність релігійної віри помітив і В. Франкл. У своїй книжці «Неусвідомлений Бог» він зібрав і проаналізував свідчення на користь того, що релігійне почуття існує в кожній людині, хоча й може бути заховане в несвідомому. Водночас варто відзначити суттєву відмінність змісту суджень В. Франкла щодо несвідомості та релігійності порівняно з К.-Г. Юнгом. Зокрема, В. Франкл наголошував на тому, що несвідома релігійність впливає радше з персонального центру людської індивідуальності, аніж з знеособленої кількості образів, що становлять зміст релігійних архетипів, за К.-Г. Юнгом. На думку В. Франкла, «екзистенцій-

ний аналіз пішов значно далі від поглядів З. Фрейда на релігію. Немає більше необхідності у розмірковуванні про «майбутнє ілюзії», адже наші думки обертаються довкола очевидної позачасової Реальності – всюди-сущої Реальності, яка існує і виявляється в людині. Вона може залишатися чи ставати неусвідомленою чи бути витісненою, а тому завданням логотерапії є створення умов відновлення зв'язку людини з її неусвідомленою релігійністю та повернення її на рівень свідомості» [13, с.67].

Висловлені міркування науковців не втрачають своєї актуальності і тепер, а їх теоретичну достовірність не вдалося спростувати об'єктивними дослідженнями ще жодному дослідникові психології релігії. І хоча це не досить авторитетний аргумент для визнання зв'язку релігійної віри з несвідомим людини, однак і спекулятивні філософсько-психологічні побудови є способом наближення до з'ясування природи феномену релігійної віри.

Релігійна віра – когнітивна сфера. Тривалий час у вітчизняній психології домінувала думка про те, що релігійна віра є винятково ірраціональною, а отже не може мати жодного стосунку до когнітивної і, зокрема, мисленневої діяльності людини, бо вона – породження саме емоційної сфери, результат емоційних переживань людини. Релігійна віра як така вважалася властивою людям з невисоким інтелектуальним рівнем та низькою освіченістю. Таке упереджене ставлення було всього лише результатом нав'язування панівної ідеологічної позиції, а зовсім не експериментально доведеним фактом.

Розмірковуючи над проблемою апріорної здатності людини до екзистенційного пошуку, спроможності реалізації її духовної сутності, ми переконуємось у тому, що сам факт виникнення релігійної віри як духовної цінності у свідомості людини є результатом численних когнітивних операцій. Виокремлення й усвідомлення об'єкта віри є складним когнітивним процесом (у ньому задіяні і відчуття, і сприймання, і мислення, і пам'ять). І в цьому розумінні віра не може бути «сліпою». Свого часу Августин Аврелій так влучно й образно відзначив когнітивний аспект релігійної віри: «Поняття Бога не природжене нам, його немає в нашому мозку, який розвивається, але при заповненні мозку відбитками з наших органів відчуттів або комбінаціями уявлень воно «проростає», подібно до того як із насіння троянди при її рості «проростає» її запах, якого не було ні в корінні, ні в листках, ні в насінні. Можливо, заповнення душі поняттям Бога є взагалі одним із найважливіших принципів самозбереження усього живого» [1, с.10].

Дослідники психологічного змісту віри В. Джеймс та Г. Олпорт відзначають схожу природу формування поняттєвого знання та віри як результатів пізнавальної активності людини. На певному етапі мисленневої діяльності у свідомості людини вони постають як гіпотези (релігійна віра як «робоча гіпотеза», за У. Джеймсом), за допомогою яких людина в змозі продовжити своє пізнання навколишньої дійсності й ви-

значити власне ставлення до неї на кожному з етапів цього пізнання. Особливу роль у формулюванні таких гіпотез відіграє творче мислення, яке через індивідуальну спроможність людини до розкриття різних зв'язків, взаємозалежностей, відношень між предметами, подіями та явищами, створює можливості для конструювання нових знань про навколишній світ і пошуку відповідей на запитання про першооснови буття. Наукове пізнання і релігійний досвід у цьому відношенні є по суті однаковими. І якщо простежити історію наукового пізнання та розвитку релігійних ідей, то там і там людина переживає евристичний імпульс і момент осяяння, своєрідне осмислення інсайту та верифікацію його істинності, що є ключовими моментами творчого мислення.

Однак віра дає людині не так знання про світ, як розуміння істинності його існування в зазначених вище горизонтальній та вертикальній площинах. «...Сконструйоване знання по своїй суті обмежене феноменами і їх взаємодією, а тому воно не відкриває шляху, на якому можна знайти істину саму по собі, від чого це знання методологічно відмовляється. Форма, в якій людина зберігає ставлення до істини буття – це не знання, а розуміння: розуміння смислу, якому людина довірилась... Розуміння означає: той смисл, який здобули як основу, потрібно зрозуміти і освоїти як смисл» [8, с.44].

Як зауважив Дж. Гевенс, «релігійне прозріння, яке надає сенсу та значущості особистісному існуванню, йде паралельно з науковими теоріями» [6, с.181]. А релігійна віра, на думку Г. Олпорта, стає керівництвом у життєдіяльності людини не тому, що вона може довести її кінцеву зумовленість, але тому, що вона допомагає їй знаходити задовільніші відповіді на запитання, які її турбують. В. Вундт вважав, що релігійне почуття торує шлях до найвищого пізнання, до відкриття причини і мети Всесвіту [6]. Нобелівський лауреат Ернет Чейн зазначив, що здатність вірувати – один із найвеличніших божественних дарів. Завдяки йому людина незбагненним чином наближується до таємниць Всесвіту, навіть не розуміючи їх. Ця здатність така ж типова і невід'ємна властивість людського розуму, як і логічне мислення. Вона зовсім не суперечить науковому підходові, а, навпаки, доповнює його, допомагаючи людському розумові сприймати світ як єдине етичне ціле, наповнене розумом.

Процес народження віри, або, інакше кажучи, стан довіри, характеризується проявом пізнавальної активності людини, спрямованої в напрямку пізнання свого «Я», сенсу свого життя, сенсу буття загалом. Саме в процесі пошуків відповідей на ці запитання людина наближається до ідеї існування Бога, Творця, Абсолюту, Надприродного. «Самі собою емоційні переживання не є джерелом віри, адже віра свідомо визначена, певна у своєму напрямі і конкретна у змісті. Виникає вона з осмислення і усвідомлення людиною свого становища на землі, що й скеровує її до Бога, до нескінченного» [5, с.152]. Як відзначив А. Швейцер, «навіть найбільш глибоке релігійне почуття не переступає меж мислення, а без-

умовно коріниться в ньому, якщо тільки досить глибоко входить у себе» [9, с.92]. Відповідно можна вважати одним з необхідних «компонентів у структурній організації феномену релігійної віри» когнітивний компонент. І тут доречно невелике змістове уточнення: оскільки «когнітивна вкоріненість» релігійної віри має онтологічний характер, то правомірніше назвати цей компонент когнітивно-онтологічним (пізнавально-онтологічним).

Релігійна віра – емоційна сфера. Сам факт того, що людина пізнає і формулює поняття Бога, ще не є показником Його особистісного прийняття та готовності (при необхідності) до відстоювання такої позиції. Лише у випадку, коли людина виявить емоційне ставлення до цього поняття і «переведе його в ранг» особистісно значущої ідеї, ми можемо говорити про зародження релігійної віри. «Емоційний елемент віри утворюють звичайні емоційні переживання (стати, процеси), які спрямовуються на релігійний об'єкт. Емоційні переживання спричиняють цінність віри для суб'єкта і утворюють основу, ґрунт її функціональної динаміки» [5, с.155].

Емоційний компонент релігійної віри забезпечує її «життєвість». Максимум «життєвості», на думку В. Джеймса, відповідає готовності діяти за будь-яких обставин згідно зі змістом предмета віри (гіпотези – за В. Джеймсом). Віра пов'язана з вибором, який за своєю природою недоступний інтелектові. І тут важлива визначальна точка розгляду питання про віру. Між чим і чим вибирає людина? Якщо людина вже виходить з погляду на світ, в якому немає Бога, то і вибирає вона все, крім Бога, все, що віддаляє її від Бога. При цьому вона створює собі реальність або з Богом, або без Бога [3].

«О.І. Введенський, визначаючи роль інтелектуального та вольового компонентів у структурі релігійної віри, зазначав, що лише в серці перебуває щастя людини, оскільки це зумовлено, по-перше, інтимно-особистим, задушевним характером сердечного життя, по-друге, його відносною незалежністю від розуму і волі. Саме почуттєвий елемент оживотворяє абстрактно-теоретичну думку, в почутті відбувається зв'язок з абсолютно сущим, який виявляється як сприйняття дій Всемогутнього, як поклоніння перед досконалостями Величного та як трепетна любов, що сходить до царини Божественного» [7, с.217]. «Досвід серця багатший від предметного знання. Він пізнає вічні факти буття. Цей досвід недоступний розумовому, інтелектуальному узагальненню» [9, с.98].

Д. М. Угринович знаходить пояснення зв'язку емоційного ставлення людини до предмета її релігійної віри в тому, що «подібна віра припускає не тільки реальність надприродних сил або істот, але і те, що вони можуть вплинути на життя і долю самого віруючого і його близьких як у реальному, так і в «потойбічному» світі. Інакше кажучи, це не тільки віра в те, що Бог існує і що Він створив світ, але й у те, що Бог може

покарати або винагородити людину, вплинути на її долю за життя й особливо після смерті. Природно, що подібна віра не може не викликати в ній глибоких почуттів і переживань» [7, с.334].

Релігійна віра – вольова сфера. Американський філософ, засновник прагматизму і семіотики Чарльз Пірс влучно зауважив, що тільки тоді віра стає позитивним станом духа, коли вона веде до дій. Власне дієвість релігійної віри є її обов'язковою та необхідною сутнісною ознакою («... віра, коли діл не має – мертва в собі!» /Як.2:17/). Цю особливість «визначає» воля людини. Воля – це, образно кажучи, сила людської душі з'ясовувати спонуки і спрямовувати відповідно свою діяльність, узгоджуючи її з вибраними спонукками. Вольова сфера в психічній організації віруючої людини забезпечує спроможність людини здійснювати вибір між добром і злом, приймати конкретні рішення, ухвалювати свої релігійні переконання в реальність власного буття.

Людина несе відповідальність за всі прояви волі, як і за саму її сутність. Вольовий компонент релігійної віри зумовлений її когнітивним та емоційним компонентами. До прикладу, християнин на когнітивному й емоційному рівні визнає відповідний погляд християнського вчення, за яким Дух Божий діє через волю людини, щоб повернути її до Бога, щоб воля людини бажала виконувати волю Божу /Лв. 7:17; Фил. 2:13/. Він прагнучим передусім якнайкращого дотримання та виконання всіх визначених заповідей Божих, в яких власне ця воля й об'являється. І що більше віруюча людина розуміє зміст цих заповідей, що глибше сприйматиме їх особистісну значущість для себе, то більше зусиль проявлятиме в подоланні перешкод на шляху власного свідомого духовного розвитку. Шлях досягнення гармонії – з волею Божою. Суть її точно означено в християнському вченні – в Євангелії від Івана: «А всім, що Його прийняли, їм владу дано дітьми Божими стати... що не з крові... але народились від Бога» /Лв.1:12–13/.

В. Д. Шадриков відзначає: «Віра – це завжди подвижництво в ім'я того, в що віримо, це відмова і обмеження, і певною мірою біль та страждання. Але це і велика радість служіння» [11, с.239].

Рівень вираженості вольового компонента релігійної віри в її структурі, можна сказати, визначатиме її «істинність» (Д. Юм, В. Джеймс, Г. Олпорт). На думку філософів, теологів, психологів, істинна віра є вкрай рідкісним феноменом, оскільки не кожна людина здатна до прояву значних вольових зусиль на шляху духовного вдосконалення як своєї особистості, так і навколишнього світу загалом, до повної спроможності зректися самої себе заради ближнього. Образно кажучи, є ті, хто бажає бути святим, але дуже мало готових «бути розп'ятими» в ім'я добра й любові.

Як влучно зауважив О. І. Предко, «процес осягнення релігійної віри, попри всю його розмаїтість, містить потужний духовний потенціал, що спонукає особистість до невпинної жаги самовизначення, до значної

внутрішньої зосередженості і душевних випробувань. І ця унікальна життєва подорож особистості в царину духовного виводить її за межі Я, допомагає здійснити прорив у сферу Абсолютного, Божественного» [7, с.225]. Наукове осмислення проблеми релігійної віри накладає велику відповідальність на її дослідника, який, з одного боку, торкаючись вищих засад вертикальної площини людського буття, а з другого, перебуваючи «в межах термінології» горизонтальної площини буття, повинен зуміти не позбавити сформульованого знання про віру його сакраментального змісту та загальнолюдської вартості.

Література

1. Августин Аврелий, Блез Паскаль. Лабиринты души / Аврелий Августин, Паскаль Блез. – Симферополь: Реномо, 1998. – 416 с.
2. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К.-Г.Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэж; [сост. В. В.Зеленский, А. М. Руткевич]. – М.: Мартис, 1995. – 320 с.
3. Веселова Е. К. Психологические аспекты веры [электронный ресурс] / Е. К. Веселова. – Режим доступа <http://pokrow-forum.ru/>.
4. Москалець В. П. Релігійна віра як духовна цінність українського народу / В. П. Москалець // Духовні цінності українського народу. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 127–178.
5. Москалець В. П. Психологія релігії: Посібник / В. П. Москалець. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
6. Попова М. А. Критика психологической апологии религии (Современная американская психология религии) / М. А. Попова. – М.: Мысль, 1973. – 261 с.
7. Предко О. І. Психологія релігії: Підручник / О. І. Предко. – К.: Академвидав, 2008. – 344 с.
8. Рацингер Й. Введение в христианство. Лекции об апостольском символе веры / Й. Рацингер. – Брюссель, 1988. – 318 с.
9. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарп. університету, 2001. – 203 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – К.: Українське Біблійне Товариство. – 1994. – 1419 с.
11. Шадриков В. Д. Происхождение человечности: Учебное пособие для высших учебных заведений. Изд. 2-е, перераб. и доп. / В. Д.Шадриков. – М.: Логос, 2004. – 296 с.
12. Юнг К.-Г. Избранное / К.-Г.Юнг; пер. с нем. Е. Б.Глушак, Г. А. Бутузюв, М. А. Собоуцкий и др. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
13. Frankl Viktor E. The unconscious God. Psychotherapy and Theology. / E.Frankl Viktor – New York Simons and Schuster. – 1975. – 162 p.

Стаття надійшла до редакційної колегії 26.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.,
докт.соціол.наук, професором Донченко О.А. (Київ)*

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PHENOMENON
OF RELIGIOUS BELIEF

O. I. Klymyshyn

*PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 59-61-36*

The article presents the author's argument of four planes of theorizing of religious faith as psychospiritual phenomenon: religious faith – the unconscious, religious belief – the cognitive sphere, religious faith – the emotional sphere, religious belief – the volitional sphere.

Key words: *person, religion, religious belief, unconscious, cognitive sphere, emotional sphere, volitional sphere.*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОШИРЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ІДЕОЛОГІЙ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

О. В. Чудакова

Київський славістичний університет; м. Київ, вул. Анрі Барбюса, 9

Діяльність деструктивних об'єднань супроводжується завданням серйозної шкоди психічному, фізичному, моральному здоров'ю людини. Дослідження стану психічного здоров'я в осіб, яких завербовано, виявляють у них розвиток психічних змін. Серед суспільних проявів негативного впливу цих об'єднань на молодіжне середовище можна зазначити відчуженість, ворожість, прагнення існувати у вузькому часовому й просторовому вимірі – тут і тепер (відкидаючи як минуле, так і майбутнє), нездатність ухвалювати будь-яке рішення без чийось порад і т.п. Особливої актуальності набуває формування національної ідеології як суспільної стратегії, що задає цілі, сенс для життєдіяльності кожної окремої людини.

Ключові слова: *деструктивні об'єднання, моральне здоров'я людини, молодіжне середовище, національна ідеологія.*

Інтерес до феномену ідеології має давнє коріння – від спроби осмислення природи та сутності держави й поділу суспільства на соціальні прошарки до дослідження взаємовідносин між державою, владою та суспільством. Незважаючи на це, досліджувати особливості його виникнення, розвиток і формування, а також вплив на суспільне життя почали порівняно недавно.

У загальному розумінні ідеологія – це структурована системи певних (частіше політичних, соціальних чи суспільних) чітко сформованих положень та ідей. Ідеологія – це система ідей, гіпотез, концепцій, теорій, ідеалів, гасел, програм, в яких відбиті докорінні політичні й економічні інтереси соціальних спільностей і груп, їхні практичні позиції в суспільному житті, а також погляди на хід суспільного розвитку і на відображення цього розвитку в ідеологіях інших суб'єктів [10, с.41].

Феномен ідеології перебуває у центрі уваги багатьох наук – філософії, політології, психології, соціології, культурології, правознавства, педагогіки та ін.

Проблему ідеології як соціального явища розглядають як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Особливу увагу дослідженню змісту ідеології та її впливу на розвиток суспільства приділяли М. Вебер, К. Мангейм, Е. Дюркгейм, О. Конт, К. Маркс і М. Фуко. У пострадянському просторі значний внесок у дослідження проблеми ідеології зробили

К. Гаджієв, С. Кара-Мурза, П. Рачков, В. Хмільов, В. Ядов і І. Яковенко. Серед українських дослідників слід відзначити В. Андрущенко, Л. Губерського, О. Донченко, В. Лісового, Р. Ляха, М. Слюсаревського.

Вперше термін «ідеологія» застосував французький філософ А.Л.К. Дестют де Трасі у 1801 році для визначення науки, предметом якої повинні стати загальні закони утворення ідей, їх трансформації, впливу на життя окремих груп, класів, прошарків.

У сучасній літературі знаходить своє відображення багато поглядів на поняття ідеології та її функції.

Так, Е. Фромм визначає ідеологію як ідеї, що сформовані на потребу публіци, які задовольняють очікування кожної людини полегшити докори совісті вірою в те, що вона діє заради чогось, напевно – доброго й бажаного. Іншими словами, виходить, що ідеологія – це самовиправдовування [13].

О. Ламберг розглядав ідеологію як інструмент інтеграції суспільства, й, отже, ідеологія – це система деяких ідей, що також включають цінності та норми, які призначені об'єднувати людей, аби вони були здатні спільно жити й діяти (Lemberg Ideologie und Gesellschaft, Stuttgart, 1977).

Н. Смелзер визнає ідеологію як систему теоретичного знання, що утверджує певні цінності та факти. Функції ідеології полягають у послабленні соціальної напруги, котра виникає внаслідок розбіжностей між соціальними цінностями людини й реальними умовами її існування. Також він стверджує, що ідеології виправдовують дійсний стан речей (ідеться про консервативні ідеології) або ж, навпаки, борються за його скасування (наприклад, радикальні, екстремістські ідеології) [11, с.55-57].

Підвищення уваги до формування й поширення ідеології простежується саме в кризові періоди розвитку суспільства, коли стає актуальною для людини проблема вибору «соціального майбутнього». В розрізі цього цікавою є культурологічна теорія К. Гірца, згідно з якою ідеологія виникає у відповідь на напругу, що існує в суспільстві, а отже, не існує жодного суспільства, яке було б абсолютно стабільне. К. Гірц наголошує на тому, що ідеологія виникає в результаті втрати перш за все культурних орієнтирів (зовнішніх моделей поведінки) [3].

Як зазначав В. Бакулов, кожна ідеологія претендує на те, що саме вона дає правильне й істинне знання про світ, а різноманітні політичні організації прагнуть до поширення в суспільстві своїх оцінок минулого й теперішнього, а також і своє уявлення про майбутнє [2, с.411]. Отже, будь-яка ідеологія прагне вплинути на більшу частину населення за допомогою впливу на їхню свідомість. Тож виходить, що кожна з ідеологій прагне управляти поведінкою людей шляхом масового маніпулювання свідомістю. Його можна означити як вплив, спрямований на психічні структури людини, що здійснюється потай і має своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному для ідеології напрямку. Загалом маніпуляція свідомості – це невід'ємний складник будь-якого

суспільства. Слід підкреслити, що маніпуляція не носить насильницького характеру, вона радше є спокусою. Як зазначає С. Кара-Мурза, однією з ознак того, що люди піддалися маніпуляції свідомості, є те, що вони раптом перестають визнавати розумні аргументи – вони мовби бажають бути обдуреними [8, с.13]. Маніпуляція знаходить своє відображення у рекламі, вихованні, освіті тощо. Хоча маніпулятивний вплив і існує в усіх сферах життєдіяльності людини, однак культовий контроль свідомості – це особливий феномен, що однозначно відноситься до деструктивного. Слід зазначити, що ефективність маніпуляцій прямо пропорційна рівневі демократії в державі й розвитку соціальних інститутів.

За останні роки українське суспільство зазнало значних змін. Це стосується всіх сфер життя – політичної, економічної, соціальної та ін., що, звичайно, не може не спричинити низки проблем внутрішнього характеру: зниження рівня життя, зростання безробіття, втрати почуття безпеки й упевненості в завтрашньому дні, відсутності соціальної справедливості, різкого поділу на багатих і бідних, кризи традиційної релігії і т. д. Сучасний стан розвитку держави зумовлює появу нових ідеологій, зокрема й деструктивного характеру. Л. А. Калінін вирізняє відносно деструктивні й абсолютно деструктивні ідеології. Під відносно деструктивними ідеологіями розуміють такі ідеології, що сприяють руйнації існуючих суспільних відносин. Абсолютно деструктивні ідеології – це ідеології, що сприяють руйнації чинних соціальних зв'язків та інститутів, що виключає саму можливість розвитку й функціонування суспільства [6].

Саме організації з деструктивною ідеологічною спрямованістю пропонують велике розмаїття ідей, концепцій і програм виходу з кризи. Апелюючи до прихованого потенціалу людини, до надістини або ж Великого Космосу, цей вихід носить радше ірраціональний, містичний та ілюзорний характер. Заміна світу реальних подій ілюзією, а також використання технік «відключення від дійсності», «зупинення внутрішнього діалогу» і т. ін. стають засобами й метою цих організацій. Використовуючи наукову термінологію, різноманітні некультові об'єднання дарують надію на велике спасіння, безсмертя, духовне перетворення, досягнення рівноваги й надприродних здібностей. «Проповідники» у своїх промовах у досить доступній, яскравій формі знайомлять з останніми досягненнями «науки» й конкретними програмами зміни якості життя сучасної людини, а також гарантіями вічного життя, спасіння душі й тіла. Їхні мовні звороти спрямовані на те, щоб викликати заінтригованість. Головним показником таких мовних зворотів є повідомлення про «шикарні» і при цьому цілком доступні можливості. А для того, щоб отримати повнішу інформацію, пропонують відвідати інформаційний семінар, вечір зустрічі друзів, тренінг тощо [1]. Деструктивні культу рекламують свої можливості не лише в розрізі духовного розвитку, а й позиціонують себе як різноманітні оздоровчі, лікувальні та реабілітаційні центри (наприклад, центри ресоціалізації колишніх алко- та наркозалеж-

них), які, звичайно, нічого спільного ані з медициною, ані з психотерапією не мають і своїми діями завдають досить серйозної шкоди фізичному здоров'ю людей.

Слід визнати, що на сьогодні в Україні не існує жодної соціальної ідеології, яку б добровільно визнавала й поділяла більшість населення держави. Загалом сучасний стан ідеологічної сфери в нашій державі можна визначити як ідеологічний вакуум – наслідок, коли ідеали, що об'єднували й надихали суспільство, вже втратили силу свого впливу, а нові, які б могли їх замінити, ще не сформовано. Стало очевидним, що комуністично-соціалістична ідеологія, яка була панівною, вже не відповідає сучасним вимогам суспільства, а українська національна ідеологія ще перебуває на етапі формування. Тому природним є те, що цю порожню нішу заповнюють різноманітні ідеології – від необільшовицької до крайнього націоналізму, від лібералізму до радикального екстремізму й релігійного фанатизму і т. ін. Разом з тим слід усвідомлювати, що існування великої кількості різноспрямованих ідеологій негативно відбивається на розвиткові суспільства загалом. Згідно зі статтею 15 Конституції України «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язковою». Звичайно, можна погодитись, що це є ознакою демократичного суспільства, однак жодна держава не може існувати без якоїсь певної ідеології, й так само вона не може дотримуватись різних ідеологічних систем. У будь-якому розвиненому, стабільному суспільстві повинна існувати певна, визнана всіма його членами система світогляду, що базується на спільних соціальних, політичних, економічних, культурних інтересах, цінностях, ідеалах та моральних настановах.

Отже, теперішній стан ідеологічного вакууму несе в собі реальну небезпеку для суспільства. У першу чергу це призводить до дегуманізації, що проявляється у знеціненні життя громадян, зневазі до їхніх прав, честі та гідності, звуженні умов, які забезпечують життєдіяльність і розвиток. Слід також зазначити, що процес дегуманізації суспільства почасти супроводжується і його деморалізацією, яка характеризується соціально-політичною апатією, а також розпадом традиційних духовно-моральних основ буття. Як зазначає М. Козловець, «якщо ідеологічна структура руйнується, а замість неї нічого не виникає (як це трапилось в Україні після 1991 року: із заборonoю КПУ була зруйнована ідеологічна структура українського суспільства), то суспільство стагнує, а потім розкладається, перетворюючись у кримінальне утворення з деградованими індивідами, які перебувають на стадії не лише духовного, а й фізичного виродження» [9].

Усе вищеперераховане доповнюється втратою бачення будь-яких перспектив у майбутньому, відсутністю моральних орієнтирів, духовних цінностей, політичної й економічної стабільності, а також соціальних

гарантій. І як результат – у сучасного українця спостерігається наявність різноманітних страхів, невпевненості у собі, дезорганізація, почуття не-потрібності, зневіра у власних силах. В умовах, що склалися, для багатьох домінуючою ціннісною орієнтацією в суспільних відносинах постає релігія. Релігійні світоглядні орієнтири вже вийшли за межі суто побутового характеру. Тривожним фактом є тенденція політизації релігійного життя. Окрім цього, релігійні установи володіють досить великими матеріальними та людськими ресурсами й певним чином впливають на перебіг соціально-політичних подій у державі. А через втрату сили впливу традиційних релігій широкого розповсюдження набувають неорелігійні рухи. Україна є багатоконфесійною державою, на її території діє майже 36 500 тільки офіційно зареєстрованих релігійних організацій (Звіт Держкомнацрелігії про мережу церков та релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2012 року). Дослідження темпів зростання кількості церковно-релігійних інституцій свідчить, що розширення релігійної мережі за 2009–2012 роки набуло усталеного характеру і перебуває в межах двох відсотка. За 2011 рік мережа релігійних організацій зросла на 1,8 відсотків (Інформаційний звіт Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2011 рік). За даними МВС, окрім них, наприклад, у Києві діє майже 140 незареєстрованих містичних об'єднань. Подібна ситуація спостерігається і в інших мегаполісах країни – Одесі, Дніпропетровську, Донецьку [12]. Також гарним підґрунтям для появи нових релігійних об'єднань є набуття чинності від 1991 року Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», що відкрив кордони України для західних неокультів. Знову ж таки це можна вважати як прояв демократизації суспільства, однак конфесійна роз'єднаність значно перешкоджає консолідації суспільства, а також провокує протиборство між представниками різних конфесій.

Слід пам'ятати, що ідеологія не лише виробляє розуміння дійсності, вона також дає обґрунтування суспільного порядку, що задовольняє групу, чий інтереси представляє, й відповідно критикує моральні, релігійні, культурні, економічні, політичні, соціальні принципи та цінності, що не влаштовують цю групу. Загалом, характеризуючи ідеології, не можна однозначно стверджувати про їхню істинність чи, навпаки, неправдивість, але їх можна ранжувати за ступенем їхніх продуктивності, ефективності й конструктивності. Відповідно до цього існують ідеології адекватні й ефективні, а є ідеології, що дезорганізують людей. Однак ступінь адекватності може змінюватись з роками. Так, марксистська ідеологія втратила свою ефективність оскільки знизився ступінь її адекватності. І. Смирнов і В. Титов зазначають, що ідеологія стає вірою не в силу своєї законності чи незаконності, а в здатності контролювати, спрямовувати поведінку людей у відповідних умовах [4, с.212]. А отже, сила впливовості (навіюваності) залежить не тільки від її доказовості, розум-

ності. У певні періоди розвитку суспільства люди стають піддатливіші ідеологіям, що засновані на ірраціональному началу в особистості. У той же час за певних обставин (наприклад, економічна, культурна, політична криза) першочергового значення може набувати критична спрямованість ідеології. А присутність національного й релігійного контекстів у ідеологічному протистоянні сприяє стрімкому поширенню екстремізму й тероризму. Такі ідеології теоретично обґрунтовують необхідність війн (фашизм, націонал-соціалізм) або пропагують переслідування «внутрішніх ворогів» (нацизм, маоїзм, ісламський фундаменталізм).

Небезпечним стає те, що організації з деструктивною ідеологією намагаються повністю або частково ізолювати своїх прихильників від соціального оточення, що врешті призводить до повного контролю над адептами. Культ намагається ілюзорно компенсувати потребу в соціальних контактах, духовної близькості через специфічний спосіб життя, притаманний його послідовникам. Як зазначає Дж. Геррінг, кожна ідеологія визначає своїх «ворогів» – суперників, конкурентів чи недоброзичливців, які не дозволяють їм змінити життя на краще. Будь-яка ідеологія у своїй основі має справу з бінарними позиціями, протиставляючи «своїх» та «чужих». Звичайно, що ідеологія і її лідер – це втілення чеснот, а решта – втілення зла.

Діяльність деструктивних об'єднань супроводжується завданням серйозної шкоди психічному, фізичному, моральному здоров'ю людини. Дослідження стану психічного здоров'я в осіб, яких було завербовано, виявляють у них розвиток психічних змін (галюцинації, психопатичні епізоди, манія величч, дисоціативні стани, напади паніки та тривожності, депресія, суїцидальне мислення, залежний розлад особистості, посттравматичні стресові розлади, розлади сну, харчування, сексуальні відхилення). Серед суспільних проявів негативного впливу можна зазначити відчуженість, ворожість, прагнення існувати у вузькому часовому й просторовому вимірі – тут і тепер (відкидаючи як минуле, так і майбутнє), нездатність ухвалювати будь-яке рішення без чийось порад і т.п.

Дослідження поширення деструктивних ідеологій на території України набувають ще більшої актуальності з огляду на їхню спрямованість на молодіжне середовище. Це стосується насамперед визначення місця й ролі молоді в соціальній структурі суспільства, оскільки саме молодь є потенціалом держави, й відповідно вона є показником майбутнього України.

Через брак життєвого досвіду та знань, недостатню стійкість переконань і світоглядних позицій (що породжує недовіру й водночас підвищений інтерес до всього нового), намагання здобути авторитет, активний пошук свого місця в соціумі, прагнення до самовизначення та самовдосконалення юнаки знаходять себе у деструктивних культурах. Р. Енрот вважає головним фактором схильності до залучення у деструктивні культури недостатність спілкування між батьками й дітьми, а також силь-

ну жагу до духовної істини серед молоді, яку пропонують культури зі своїми чіткими відповідями [5]. Як зазначає Е. Фромм, ідеологія – це вже готові «думки – товари», які поширюють преса, оратори-ідеологи для того, щоб маніпулювати масами заради цілей, котрі нічого спільного з ідеологією не мають, а часто навіть їй прямо протилежні [13]. Молодь часто знаходить відповіді на такі актуальні для них питання, як сенс життя, визначення цінностей, норм моралі, саме в деструктивних ідеологіях. Саме там вона задовольняє свій інтерес до загадкового, прагнення до всього нового й екзотичного, що є характерним для юнацького віку. Підвищений інтерес до фізичних, розумових, духовних і психічних можливостей, а також до самовдосконалення та самореалізації, що так гостро відчуває молодь, не завжди задовольняється завдяки інформації наукового характеру, якою вона володіє. Завдяки тому, що ті, хто оточує молодь, недостатньо серйозно ставляться до її захоплень, вона дуже швидко знаходить «рідні душі» в середовищі культу. Саме там молоду людину запевнюють у її винятковості, обраності, привілейованому становищі щодо навколишнього світу й одночасно в неповноцінності стосовно до керівництва групи та її лідера. Звернення молоді до деструктивних ідеологій пояснюється й низьким рівнем освіченості. На жаль, вища освіта не надає знань з питань ознак, засобів залучення і впливу на особистість деструктивних культур. Отже, превенція поширення деструктивних ідеологій у молодіжному середовищі повинна включати в себе: по-перше, дослідження чинників звернення цієї категорії до деструктивних ідеологій; по-друге, проведення диспутів, лекцій, круглих столів, поширення літератури просвітницького характеру з цієї проблематики; по-третє, проведення тренінгів, спрямованих на розвиток самостійності, критичного мислення, підвищення самооцінки тощо. Окрім вищезазначеного, чільне місце має займати консультативна й психотерапевтична робота з особами, що потрапили під вплив деструктивних ідеологій, адже деструктивні ідеології призводять до руйнації соціальних установок, завдають шкоди фізичному й психічному здоров'ю, підвищують вірогідність асоціальної поведінки, руйнують духовний світ, сімейне благополуччя, а також матеріальне становище. У західних країнах природним є існування інституцій дослідження феномену деструктивних культур. Загалом у світі існує понад 700 центрів для отримання інформації про культури і надання допомоги культістам та їхнім близьким. На жаль, в Україні цією проблемою займаються лише окремі науковці. Важливим моментом є й те, що на сучасному етапі провідна роль у дослідженні цього феномену належить релігійним діячам. Також слід зауважити, що на сьогодні не існує єдиної визнаної класифікації деструктивних ідеологій.

Чинники поширення деструктивних ідеологій у молодіжному середовищі в Україні складні, й серед них можна виокремити соціальні (соціально-економічна, політична нестабільність, соціальна нерівність й незахищеність, загострення національної та релігійної нетерпимості, де-

вальвація моральних цінностей і норм поведінки, криза державних інститутів виховання, неосвіченість з питань щодо деструктивних об'єднань тощо) й психологічні (патохарактерологічні особливості, некритичність мислення, екстернальний локус контролю, неадекватна самооцінка, деформація ціннісної сфери, високий рівень тривожності, депресивність тощо). В сукупності всі ці чинники формують у молоді піддатливість до впливу деструктивних ідеологій, а також підвищують рівень навіюваності.

Проблемі деструктивних культів у західній психології присвячено праці Д. Макдавелла, М. Д. Лангуоні, М. Сінгер, К. Хассена та ін. Особливості впливу культів на особистість у своїх роботах розглядали К. Джимбалво, Ф. Зімбардо, Дж. Лаліч, Р. Дж. Ліфтон, М. Тобіас, Р. Чалдіні. На території колишнього СРСР цю проблему розробляли К. Агеєнкова, Є. Волков, О. Дяченко, Т. Сулейманов та ін. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити Є. Карагодіну, О. Лещинську, В. Петрика, В. Петухова, В. Чебаненко та ін.

Досвід свідчить про те, що в основі кризи в державі лежить насамперед ідеологічна криза, й відповідно відродження будь-якого суспільства починається зі створення нової системи норм моралі, цінностей, а отже, й ідеології. Результатом поширення деструктивних ідеологій є загроза як близькому оточенню їхніх послідовників, так і державі загалом, оскільки людина, так би мовити, випадає із суспільного життя (сфери виробництва, культури, науки), й таким чином у суспільстві створюється прошарок, індиферентний до її інтересів, пріоритетів, цінностей, ідеалів, традицій та етнокультури. Саме брак єдиної державної ідеологічної концепції є однією з причин поширення сепаратизму, тероризму, екстремізму тощо. Отже, актуальності набуває формування національної ідеології як суспільної стратегії, що задає цілі, сенс для життєдіяльності кожної окремої людини.

На сьогодні проблема поширення деструктивних ідеологій в Україні залишається нерозв'язаною як на теоретичному, так і на практичному рівні. А оскільки молодь є основним резервом соціального розвитку держави, поширення деструктивних ідеологій саме серед даної категорії населення тягне за собою вкрай тяжкі наслідки – втрата національної ідентичності, ментальності.

Література

1. Агеєнкова Е. К. Особенности манипуляционных технологий, используемых при создании финансовых пирамид / Е. К. Агеєнкова, И. А. Фурманов // ГЭВ. – 2009. – №3 – С. 110–116.
2. Бакулов В. Д. Социокультурные метаморфозы утопизма / В. Д. Бакулов. – Ростов н/Д, 2003. – 352 с.
3. Гирц К. Интерпретация культуры / К. Гирц. – М., 2004. – 560 с.

4. Ирхин Ю. В. Политология / Ю. В.Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М.: Юристъ, 2002. – 511 с.
5. Исцеление от «рая»: реабилитация и самопомощь при социальной зависимости / Под науч. ред. Е. Н. Волкова. – СПб.: Речь, 2008. – 392 с.
6. Калинин Л. А. Деструктивная идеология как социальный феномен: социально-философский анализ: автореферат дис.... кандидата философских наук: 09.00.11. – Н. Новгород: Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского, 2007. – 26 с.
7. Калинин Л. А. К вопросу о типологизации деструктивных идеологий / Вестник нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2007. – №1 (6). – С. 141–147.
8. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Оріяни, 2000. – 448 с.
9. Козловець М. А. Ідеологія як фактор консолідації суспільства / М. А. Козловець // Вісник Житомирського держ. університету ім І.Франка. – 2004. – №18. – С. 35–39.
10. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Институт практической психологии, 1994. – 426 с.
11. Смітюх Г. Є. Сучасна релігійна ситуація в Україні як дзеркало ідеологічного вакууму / Г. Є. Смітюх, В. В. Стрілецький // Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє. – К.: Знання України, 2006. – 36 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
13. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 416 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 22.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Ліщинською О.А.,
канд.психол.наук, доцентом Карпенком Є.В. (Львів)*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS DISTRIBUTION OF DESTRUCTIVE IDEOLOGIES IN A YOUTH ENVIRONMENT

O. V. Chudakova

*Kiev University of Slavic Studies;
Kyiv, Anri Barbyos str., 9*

Activity of destructive associations is accompanied by the task of serious harm to the psychical, physical, moral health of man. Researches of being of psychical health at persons which are recruited expose development of psychical changes at them. Among the public displays of the negative influencing of these associations on a youth environment it is possible to mark estrangement, hostility, aspiration to exist in the narrow sentinel and spatial

measuring – here and now (casting aside both the pas and future), to adopt inability any decision without somebody's advices and etc. The special actuality is acquired by forming of national ideology as public strategy, that sets aims, sense for the vital functions of separate everybody.

Key words: *destructive associations, moral health of man, youth environment, national ideology.*

Політологія та соціологія

УДК 323
ББК: 66.011.1

СОБОРНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ЧИННИКИ ТА СПРОБИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

С. В. Адамович

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 69-41-10; e-mail: s.adamovych@gmail.com*

У статті проаналізовано дезінтеграційні ризики та консолідаційні зусилля органів влади і суспільства в умовах здобуття та становлення незалежності України. Автор стверджує, що регіональні відмінності в країні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. політизували компартійні структури, а політична консолідація суспільства зі здобуттям незалежності була загальмована соціально-економічною кризою та нездатністю еліт впроваджувати реформи задля досягнення соборності держави.

Ключові слова: *соборність, розкол України, державність, регіони, дезінтеграція, незалежність, сепаратизм, автономія.*

Здобуття Україною незалежності активізувало питання суспільно-політичних та культурно-духовних розбіжностей між регіонами держави. Жителі різних регіонів України мали власні історичні міфи, інакші мовні обличчя, відмінні культурно-духовні цінності, були вірними різних релігійних конфесій, не існувало єдності в політичних уподобаннях і баченні зовнішньополітичних пріоритетів.

Протягом останніх 20-ти років українське суспільство і державні структури свої зусилля спрямовували на ліквідацію чи послаблення розколів по лінії Схід – Захід, Південь – Захід і т. д. Одночасно окремі радикальні деструктивні політичні сили як в Україні, так і за кордоном заради досягнення вузькопартійних цілей спекулювали і розпалювали міжрегіональні суперечності.

Відзначмо, що в науковій літературі існує декілька підходів до оцінки ступеня єдності країни і причин дезінтегрованості нації. Зокрема, Р. Шпор люк і О. Забужко виводять першопричини відмінностей регіонів України з наслідків радянської спадщини [13; 27]. Дослідники Т. Кузьо та Ю. Рарог відзначають, що регіональні відмінності перешкоджають поширенню громадянського суспільства [17; 24]. Науковці Я. Грицак, О. Гнатюк, Г. Касьянов узагалі не визнають існування серйозного розколу між частинами України [10; 11; 15]. М. Маринович дає міфологічне пояснення функціональних завдань різних частин України [21]. О. Картунов, В. Кремень і О. Маруховська намагаються пов'язати суперечності в країні з її геополітичним становищем [16]. Натомість дослідники О. Власюк та Н. Прозорова основною причиною поглиблення регіональних відмінностей вважали неопрацьованість державної ідеології [8]. Етноконфесійний чинник як роз'єднувальний оцінюють О. Майборода і В. Расевич [20; 25].

Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо систематизованими і вивченими є дезінтеграційні фактори та зусилля влади і суспільства на шляху об'єднання країни. З огляду на це у статті поставлено завдання проаналізувати дезінтеграційні чинники та консолідаційні зусилля в історичній ретроспективі.

Перебудовчі процеси в кінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст. стимулювали українське суспільство до національно-державного відродження. Підтримка незалежності посилювалася внаслідок відкриття репресивних сторінок радянської історії, релігійного ренесансу, незадоволення замовчуванням владою наслідків Чорнобильської катастрофи, погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Опозиційні громадсько-політичні структури (Народний рух України, Українська республіканська партія, Українська міжпартійна асамблея, Українська студентська спілка) домоглися значних успіхів на виборах до представницьких органів влади навесні 1990 р., продемонстрували силу народного спротиву під час Студентської революції на граніті в жовтні 1990 р. В умовах зростання політичної активності українців падає авторитет Компартії України та органів влади (лави комуністів у 1990 р. залишили 220 тис. осіб, а вступили 38 тис. осіб) [15, с.17]. Поступками з боку влади стали Закон «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), який українській мові гарантував право державної, та Декларація про державний суверенітет України (1990 р.).

Зміни у свідомості керівництва Компартії України ілюструє виступ голови Верховної Ради Л. Кравчука на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. Зокрема, він зазначив: «Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України... причому досить пристойно...» [2, арк.33]. Однак національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації пі-

вденно-східних областей [18, с.26]. Консерватизм комуністів Сходу і Півдня яскраво виражено в надісланих на адресу КПУ і КПРС на початку 1991 р. зауваженнях комуністів Старокраматорського машинобудівного заводу ім. С. Орджонікідзе. Комуністи заводу вимагали вести безкомпромісну боротьбу з Рухом, забезпечити правопорядок у країні, боротися з тіньовою економікою, припинити існування кооперативів [3, арк.13].

Результати Всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р. з питання збереження СРСР підтвердили бажання українців незалежно від національності домагатися суверенітету республіки. Однак ці результати засвідчили і наявність регіональних політичних розбіжностей. Так, у Донецькій, Миколаївській і Луганській областях, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто голосував, у Волинській, Ровенській – менше 55%, в м. Києві – 44,6% [1, арк.2], Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській – менше 20% [5, арк.18].

Компартійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу українського націоналізму. Це проявилось в сепаратистських планах створення так званих Донецько-Криворізької республіки, Підкарпатської Русі, суверенізації Криму та «Новоросії». Так, незважаючи на формальну відстороненість обласного керівництва КПУ від проблеми русинства, є докази безпосередньої причетності комуністів до активізації політичного складника цього руху. Зокрема, таким є виступ М. Волощука на засіданні Політбюро ЦК КПУ 19 жовтня 1990 р. Політик на доказ певних успіхів комуністів краю в боротьбі з націонал-демократичними організаціями зазначив: «А русинів ми створили, спеціальне товариство в протівовес всім організаціям». Ми свідомо наголошили на належності КПРС до русинського руху, а не зокрема КПУ, оскільки у своєму виступі М. Волощук сказав про попередні консультації з ЦК КПРС [2, арк.150].

Безпосередня причетність місцевих структур КПУ до залякування громадян загрозою розпаду країни проявила у виступі секретаря Харківського обкому КПУ А. М'ялиці перед партійним активом м. Харкова наприкінці грудня 1990 р. Він, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: «І все-таки іде розмова... щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т. д., і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика» [6, арк.65].

Проте в умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. підтримала переважна більшість населення у всіх регіонах країни. Позитивну роль у переконанні національних меншин у необхідності будівництва Української держави відіграли толерантне ставлення українців до представників на-

ціональних меншин та виважена політика української влади, яка шляхом ухвалення Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., соціально-економічна криза, занурення країни у владний безлад, зростання рівня злочинності, а також експансивна політика окремих політичних сил сусідніх держав на початку 90-х рр. ХХ ст. знизили рівень підтримки українським суспільством незалежності й ускладнили об'єднавчі процеси.

Як зазначає Ю. Бадзьо, «грудневий референдум показав, що суспільство психологічно готове погодитися з національною державністю, як державою українців, але революційний порух загалу був не так свідомим вибором, як імпульсивною реакцією на минуле в очікуванні швидкого поліпшення соціального становища» [7, с.7]. Загальну зневіру суспільства і кризовий стан у державі засвідчили соціологічні дослідження, які провів Національний інститут стратегічних досліджень у кінці 1992 р. Зокрема, 25,2% опитаних взагалі відмовлялися йти на вибори, а 2% респондентів готові були підтримати автономію чи незалежність їх регіонів [4, арк.33].

Зволікання з проведенням реформ повернулося бумерангом у формі зменшення підтримки незалежності [9, с.100]. Так, у Харкові тягар економічної ситуації вивів на вулиці 19 березня 1993 р. понад 40 тис. осіб. Учасники мітингу висловили недовіру центральним органам влади, а основною причиною бід називали розрив економічних зв'язків з державами СНД і корумпованість чиновників [14, с.1]. Проте найбільшою небезпекою українського варіанта модернізації був не відкритий масовий виступ, а «тиха десоціалізація» суспільства, коли люди, розчаровані в декларованих урядом цілях, підтримували лівих політиків [22, с.22].

Соціально-економічні проблеми, на думку І. Дзюби, обтяжувала глибока деукраїнізованість більшої частини керівного політико-адміністративного й економіко-виробничого корпусу, що прямо впливало на його здатність розуміти проблеми України і вирішувати їх [12, с.19]. Одночасно з політичною та економічною кризою існувала криза ідентичності. У цьому аспекті, за визначенням О. Гнатюк, з усіх країн колишнього СРСР у гірше становище потрапила тільки Білорусь [10, с.94].

Після обрання в 1994 р. Президентом України Л. Кучми суспільно-політична і соціально-економічна ситуація в державі поступово стабілізувалася. Л. Кучма спромігся зупинити економічну кризу, налагодив роботу органів державної влади, встановив добросусідські відносини з суміжними державами. Все ж дискусійні для країни питання (мова, історія, культурно-духовна орієнтація, зовнішньополітичні відносини), які перешкоджали консолідації українського народу, не розв'язували, а фактично були заборонені для публічного обговорення.

Відсутність серйозного поступу в розвитку української культури і мови викликала відчуженість і пасивність української еліти. Так, письменник В. Цибулько зауважував, що в українському випадку титульну націю можна експлуатувати як донора на будь-які випадки життя, а насправді зважати на неї ніхто не збирається. На його думку, це призвело до того, що цементувального прошарку чи кістяка, який робить суспільство єдиним, не було створено в Україні [26, с.12].

Перетворення України на авторитарну державу з низьким рівнем дотримання прав і свобод громадян викликало спротив громадськості. Поштовхом до акцій протесту стала смерть журналіста Г. Гонгадзе, яка оголила всі недоліки режиму. Одночасно, на думку одного з організаторів акції «Україна без Кучми» 2000–2001 рр. Ю. Луценка, одна з найбільших заслуг протестного руху – те, що «люди побачили, що вони – громадяни однієї країни – прагнуть одного й того самого» [19, с.4].

Помаранчева революція 2004 р. об'єднала українське суспільство на основі демократичних цінностей, з'явилися паростки формування національної ідеї, що базувалася на євроінтеграційних устремліннях українців. Революція виявила, що в суспільстві формується нова свідомість – демократична свідомість росіян і/чи російськомовних, які почуваються повноправними громадянами України. Вони знають, що в демократичній Україні ніхто не примушуватиме їх відмовитися від російської. Але ця категорія громадян, як правило, добре знає українську мову і послуговується нею, коли це необхідно [23, с.4]. Як описує О. Забужко, відбулося «перетворення маси розрізнених індивідів на єдину істоту – на колективного індивіда, наділеного власною волею, – це і є те, що в класичному лексиконі зветься “народженням нації”» [13, с.15].

Однак революція 2004 р. також відновила дискусію щодо статусу російської мови, зовнішньополітичних орієнтацій держави і бачення шляхів духовно-культурного розвитку українського народу. Президентів України В. Ющенкові у 2005–2009 рр. не вдалося досягнути єдності в роботі центральних органів влади, в країні тривала самогубча боротьба провладних політичних партій. Суспільно-політична ситуація загострювалася через політичні конфлікти з Російською Федерацією (РФ) і розчарування країн Заходу в можливостях української влади. Через це навіть ініціативи держави, спрямовані на консолідацію суспільства (євроінтеграційний зовнішньополітичний курс, формування спільної історії, проукраїнська освітня політика), було мінімально реалізовано. Натомість політична опозиція в умовах напіврозпаду органів влади і за сприяння російських політичних чинників підтримувала осібну проросійську ментальність мешканців Сходу і Півдня України.

З приходом до влади на початку 2010 р. на посаду Президента України В. Януковича владна політика сфокусувалася на реалізації сценарію розвитку країни, який підтримує значна частина населення Сходу і Півдня України. Все ж така об'єднавча політика закреслює попередню

практику формування спільного суспільного простору на українських національно-духовних засадах і замість зближення регіонів України заштовхує нашу державу в імперську схему «Русского мира».

Отже, в 1989–1991 рр. консолідацію суспільства навколо ідеї незалежності України ускладнювали значна частка національних меншин у структурі населення Сходу і Півдня України, історичні відмінності та більша інтегрованість цих регіонів у систему радянських цінностей. Задля утримання влади комуністичні керівники ініціювали дезінтеграційні процеси, залякували суспільство, що зі становленням незалежної України відбудуться насильницька українізація й утиски росіян, територіальний розпад країни. У цих процесах неможливо звинувачувати загалом Компартію України, оскільки позиції комуністів Сходу і Півдня країни відрізнялися від поглядів їхніх однопартійців із Західної України.

Перехід на ринкові основи господарювання після здобуття Україною незалежності ускладнив соціально-економічну ситуацію в країні. При владі залишилися в основному представники компартійно-державної еліти, які не мали ні досвіду, ні знань для проведення економічних і політичних реформ та сприйняли державність формально. Незважаючи на деукраїнізованість влади, її провальна політика відкинула народні маси від консолідації навколо української ідеї. Обрання Л. Кучми Президентом у 1994 р. призвело до стабілізації ситуації в країні. Його проросійські виборчі гасла заспокоїли населення Півдня і Сходу України, а авторитарна модель управління унеможливила дискусії щодо зміни форми державного устрою чи перегляду статусу мов. Шляхом підписання міждержавних угод з сусідніми країнами Л. Кучма зняв проблему територіальних претензій до України.

Помаранчева революція розбудила в суспільстві надії на можливість консолідації навколо будівництва правової демократичної країни. Як об'єднувальна ідея для громадян держави значною мірою викристалізувалася і євроінтеграційна перспектива. Однак не відбулося системних змін у владі, а боротьба за політичні впливи між В. Ющенком і Ю. Тимошенко послабила процеси міжрегіональної співпраці. До всього цього постпомаранчевий період гостро засвідчив неготовність еліт іти на компроміси і впроваджувати реформи задля досягнення соборності країни. Після обрання Президентом України у 2010 р. В. Януковича в національно-культурній політиці відбувся ухил на користь національних меншин і посилилася співпраця у міжнародних відносинах з Російською Федерацією. Але незрозуміло, чи така зміна внутрішньої і зовнішньої політики дасть у довгостроковій перспективі результати в консолідації країни.

Література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 11, спр. 2266. – 34 арк.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 11, спр. 2198. – 178 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2895. – 330 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 271, оп. 1, спр. 35. – 39 арк.
5. Державний архів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 39, спр. 131. – 76 арк.
6. Державний архів Харківської області, ф. 2, оп. 207, спр. 577. – 70 арк.
7. Бадзьо Ю. Український вибір / Ю. Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.
8. Власюк О. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С. 58–61.
9. Гаврилишин О. Що заважає українському зростанню? Політичні, економічні та історичні чинники, які перешкоджають економічному зростанню / О. Гаврилишин // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 90–113.
10. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
11. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.
12. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього / І. Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С. 3–22.
13. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – 232 с.
14. Золотих Г. Видовища є. Чи буде хліб? / Г. Золотих // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 20 березня. – С. 1.
15. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
16. Калиновський Ю. Проблеми національної безпеки України з точки зору етнополітичних досліджень / Ю. Калиновський // Нова політика. – 1999. – №5. – С. 58–60.
17. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Т. Кузьо; За ред. В. Ісаїва // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 45–70.
18. Литвин В. М. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 9–30.
19. Луценко Ю. Як тільки настає час атаки опозиції треба випити 50 «бойових» і йти вперед / Ю. Луценко // Україна молода. – К., 2003. – 21 травня. – С. 4.
20. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О. Майборода. – К., 1999. – 28 с.

21. Маринович М. «Люблю я Львів, та дивною любов'ю...» / М. Маринович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 431–438.
22. Павленко Р. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко, С. Рябов // *Нова політика*. – 1996. – №5. – С. 16–26.
23. Пахльовська О. Російська мова і демократія: нерозв'язана дилема історії / О. Пахльовська // *День*. – К., 2005. – 15 лютого. – С. 1, 4.
24. Рарог Ю. В. Феномен теневой власти и перспективы государственного строительства в Украине / Ю. В. Рарог // *Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28–30 вересня 2006*. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 380–385.
25. Расевич В. Львів націоналістичний? / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 176–189.
26. Цибулько В. Україна – імперія / В. Цибулько // *Експрес*. – Львів, 2003. – 31 липня – 7 серпня. – С. 12.
27. Шпорлюк Р. Імперії та нації / Р. Шпорлюк; Пер. з англ.. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
докт.політ.наук, професором **Гоном М.М.** (Рівне)*

SOBORNIST' (INTEGRITY) OF INDEPENDENT UKRAINE: DISINTEGRATION FACTORS AND ATTEMPTS OF THE SOCIAL CONSOLIDATION IN THE HISTORIC PERSPECTIVE

S. V. Adamovych

PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik;

Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

tel. +380(342) 69-41-10; e-mail: s.adamovych@gmail.com

The article analyses disintegration risks and consolidation efforts of the state bodies and the society in the process of gaining and development of Ukraine's independence. The author argues that in the late 1980s –early 1990s, the regional differences in the country were politicized by the communist party's structures while the political consolidation of the society since independence gaining was slowed down by the social-economic crisis and elites' inability to introduce reforms aimed at the country's integrity.

Key words: *sobornost (integrity), split of Ukraine, statehood, regions, disintegration, independence, separatism, autonomy.*

УДК 341.16
ББК Ф 02я73

ГІБРИДНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: НА ШЛЯХУ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ

Ю. В. Мислюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
тел. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

Авторка аналізує модель «гібридної» політичної системи сучасної України через такі чинники, як нерозвиненість нових політичних та соціальних інститутів, домінування виконавчої влади, низький рівень політичної освіти. Запропоновано концептуальну модель демократизації політичної системи України через модернізацію й ефективне лідеро- та елітотворення, накопичення соціального капіталу і результативні економічні реформи.

Ключові слова: *політична система, політична модернізація, перехідний стан, політична влада.*

Оскільки наприкінці ХХ сторіччя відбувся розпад соціалістичної системи, держави цього регіону опинилися перед дилемою подальшого руху і розвитку. Зважаючи на їх геополітичне положення та наявність поблизу двох потужних центрів впливу – Європейського Союзу і Російської Федерації, вони обрали різні шляхи розвитку: одні – демократичні перетворення в рамках євроінтеграційних процесів, другі – спробу збереження міцних традиційних зв'язків з Москвою, треті демонструють невизначеність у цьому плані.

Відповідно модернізаційні процеси в них протікають по-різному, тому метою наукової роботи є дослідження різноманітних факторів політичної модернізації залежно від обраного вектора розвитку й особливості і труднощі, які виникають через це.

Проблему теорії політичної модернізації розкрито в працях зарубіжних науковців Г. Алмонда, Д. Павелла, С. Ейзенштадта, Л. Пая, Дж. Лапаломбари, Д. А. Растоу, Т. Каротерза, Дж. Коулмена, П. Штомпки, Л. Даймонда; особливості політичної модернізації в постсоціалістичних країнах досліджували такі зарубіжні фахівці, як Л. Шин, С. Гантінгтон, С. Кроуфорд, А. Лейпгарт, Г. О'Доннел, М. Макфол, Б. Геддес, Ф. Шміттер, Террі, А. Пшеворський, Р. Дарендорф, А. Мельвіль, Ю. Стукал, вітчизняні – Н. Степанова, О. Романюк, І. Коліушко, О. Сушко, В. Горбач, В. Горбатенко, Ф. Рудич та інші, які зокрема звертають увагу і на проблеми української модернізації.

Проблемним полем сучасних транзитологічних досліджень стало вивчення різних траєкторій розвитку поставторитарних суспільств. Ідеться про широкий спектр результатів політичних трансформацій – від консолідації ліберальних демократій до появи «гібридних» суспільств і до цілком сформованих різновидів нового авторитаризму. Аналітики вважають, що в багатьох суспільствах пострадянського простору формальні демократичні інститути часто й ефективно використовують як фасад для реалізації недемократичних «правил гри» і неінституційованих владних відносин. Тіньові практики стали поширеним явищем. Лише останнім часом їх почали аналізувати за структурним, інституціональним, соціокультурним та іншими підходами [8, с.5].

Ф. Шміттер зазначає, що нові демократії, крім вибору на користь прогресу, до демократії та регресу до авторитаризму мають ще два альтернативні варіанти – створення гібридного режиму, який би містив у собі елементи демократії й авторитаризму, чи побудову стійкої, однак неконсолідованої демократії. Коли перехідний період регулюють «згори» і намагаються прищепити деякі авторитарні елементи, то тут можливі такі два варіанти: проведення лібералізації без демократизації або, як називає цей режим автор, диктабланда (уступають деякі індивідуальні права, однак не дають згоди на підзвітність громадянам); проведення демократизації без лібералізації, або демокрадура (проводять виборчий процес, однак існують гарантії перемоги панівної партії, деякі політичні сили виключають з виборчих перегонів) [9].

Вибір на користь цих альтернатив призводить до виникнення «гібридних режимів». До цієї моделі, як уже зазначалось, належить і Україна. Про це, зокрема, свідчать дані «Індексу демократії» за 2011 рік, який складають експерти компанії Economist Intelligence Unit і за яким Україні було віднесено до цього типу [11]. При аналізі політичної системи її можна віднести до такого різновиду гібридного режиму, згідно з теорією Ф. Шміттера, як диктабланда.

Які ж риси характерні для формування і функціонування гібридного режиму загалом і України як його варіанта зокрема. Для цього ряду країн властива недорозвиненість нових інституціональних компонентів влади і переважання особистісних факторів у політичному управлінні, тобто живучість наслідків автократичних режимів «партії-держави», подрібненість і багатоликість компонентів політичного поля. Нерідко простежується лише «процедурний мінімум» демократичної системи. Це наклало відбиток на нове законодавство, формування демократичної правової держави. Головною проблемою стало те, що в перехідний період, за властивої йому неонов'язковості дотримання впроваджених правил і норм, у створювані інститути правової держави часто вкладали недемократичний, неправовий зміст. Імплементовані із Заходу принципи і процедури не завжди могли працювати ефективно. Нерідко успішно функціонують неформальні інститути (клани і кліки, клієнтизм, коруп-

ція). Важливі політичні рішення ухвалюють поза рамками формальних інститутів, з недотриманням закону. З часом установилась неміцна стабільність, налагодилось одночасне функціонування формальних і неформальних інститутів. Неформальні інститути проявили тенденцію у перетворенні з тимчасових на постійні. Деякі соціальні групи виявились незацікавленими в укріпленні демократії і верховенства закону. Оскільки процес системної трансформації йшов згори, без активної участі широких мас населення, без опори на них, демократичні механізми працювали мляво. Виконавча влада традиційно була схильна до надмірної концентрації повноважень у своїх руках, контролю за іншими гілками влади, вмішування в їхні справи. Давався взнаки недостатній рівень правових і громадянських знань, правової і політичної культури населення [4, с.205-206].

При розгляді модернізаційних процесів важливим є аналіз соціального капіталу, адже він сприяє створенню громадянських ініціатив та асоціацій, які підвищують громадянську компетентність і політичну грамотність. Він може полегшувати виробничу діяльність, збільшувати ефект групової кооперації, призводить до скорочення витрат при здійсненні контролю за виконанням угод і контрактів як формальної основи суспільної взаємодії, сприяє ефективному демократичному правлінню, підвищенню добробуту, економічному процвітанню. Соціальні мережі виконують роль каналів, якими здійснюється обмін різними ресурсами як між учасниками одного поля, так і між різними полями; при обміні ресурсами в них функціонують взаємодії, які можуть бути симетричні й асиметричні. До перших належать зв'язки, засновані на взаємообміні дарами між членами горизонтальної мережі. Регулюють ці відносини культурні норми. Тут обмін виконує роль символу «доброї волі», наміру зміцнити відносини, встановити довіру для підтримання соціальної включеності. Асиметричні зв'язки відтворюють відносини за типом патрон – клієнт. Їх можна розглядати як усталену систему відносин суб'єктів, що володіють диференційованою ресурсною забезпеченістю внаслідок належності до різних рівнів ієрархії, що їх об'єднує. Патрон опікується клієнтом завдяки ресурсам, які має у своєму розпорядженні, та збирає відповідну данину у формі вдячності за опіку [3, с.69].

Аналіз стандартних практик у політичному просторі пострадянських суспільств дає змогу фахівцям зробити висновок про поширення асиметричних обмінів у мережевих взаємодіях, переважно клієнтелістського характеру. При цьому йдеться не про всю сукупність відносин у суспільстві, а про найтиповіші, котрі охоплюють як відносини між правителями й тими, ким управляють, так і відносини серед панівної верстви, які певним чином її структурують та організовують. Основними гравцями у полі владних відносин виступають досить рухливі і не дуже тривалі актори – це персонально орієнтовані команди, які завжди шукають покровителів і періодично змінюють їх. Називаючи більшість по-

страдянських країн державами-кланами, американський антрополог Ж. Ведел стверджує, що в останніх одні й ті самі люди одночасно становлять клан і обіймають державні посади. Такі держави мають обмежену відповідальність, характеризуються непрозорістю управління. Клан влаштовує людей на різні формальні й неформальні посади, завдяки чому вони отримують доступ до ресурсів, необхідних для досягнення цілей клану [3, с.70].

Досвід пострадянської трансформації (характерний зокрема для України) показав, що, по-перше, багато в чому стихійний процес лібералізації викликав серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, соціальну напруженість, падіння життєвого рівня значної частини населення. Пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без урахування регіональної й національної специфіки призвело до спотворення трансформаційних процесів. По-друге, політична еліта більшості пострадянських держав здійснювала великомасштабну лібералізацію, не маючи чітко збалансованої програми (насамперед за ресурсами). По-третє, реформи в суспільствах, що трансформуються, не були підкріплені чітким уявленням про принципи державотворення: процес деінституціоналізації призвів до дискредитації й делегітимації (втрати підтримки в народі) старих державних інститутів, але не сприяв своєчасній легітимації й ефективності нових. Для політичних систем характерні були функціональна слабкість і структурна недовершеність їхніх інститутів [2, с. 132].

Складність суспільних перетворень в Україні полягає в тому, що українське суспільство здійснює потрібну трансформацію: одночасно виконують завдання ринкового реформування економіки, демократизації та створення національної держави. Розбудова національної суверенної держави в контексті створення демократичного суспільства значно ускладнює процеси суспільної консолідації, набуття національної єдності й політичної ідентичності. Нерозвиненість громадянського суспільства, обмеженість демократичного досвіду за досить високої політичної активності громадян спричиняє надмірну політизацію суспільних процесів та гіпертрофію ролі владної еліти [6, с.106-107].

Україна має ряд особливостей, що виділяють її серед великої кількості «однотипних» політичних систем, які модернізуються. По-перше, це характерна для неї слабкість політичних партій, їх більш ніж скромна залученість до процесу консолідації, а головне – неспроможність самих партій до консолідації, що виявляється в зростанні їх загального числа і після проведення основних виборів. По-друге, це відносна слабкість процесу мобілізації структур громадянського суспільства – тим більш дивна, бо Україна серед інших пострадянських держав відзначалася (за станом на початок переходу) високим рівнем організаційних навичок, порівняно великою кількістю різного роду колишніх громадських організацій [10, с.16-17].

Багато політиків і науковців вважає, що в українському суспільстві від початку реформування виникла нова проблемна ситуація, пов'язана з неадекватністю і кризою стратегії і політики реформ. До числа генеральних соціополітичних тенденцій розвитку цієї ситуації слід віднести:

- критичний, а за деякими параметрами – катастрофічний рух українського суспільства протягом усього періоду радикальних реформ;
- значну відчуженість суспільства від більшості політичних і соціальних інститутів, що діють у країні;
- появу в суспільстві соціально негативних наслідків проведеної приватизації, що виражаються в мінімізації трудової і посиленні кримінальної мотивації діяльності;
- маргіналізацію і пауперизацію (появу людей, що не належать до жодної її соціальних груп, та масове зубожіння) значних верств українського суспільства, зокрема населення в активному трудовому віці, висококваліфікованих робітників, інженерів і спеціалістів з вищою освітою, науковців, військовиків;
- посилення тенденцій авторитарно-бюрократичного, олігархічного і кримінального характеру розвитку суспільних відносин і функціонування державних інститутів;
- посилення соціальної дисфункції ЗМІ, яка проявляється в негативному ставленні значних груп населення до їхньої діяльності;
- формування антагоністичних за своїм характером суперечностей між суспільством і державою [10, с.17].

На підставі аналізу наукової літератури та розвитку політичного процесу в Україні можна запропонувати концептуальну модель демократизації українського суспільства, яка має такі складники:

1. Розвиток громадянського суспільства та зниження ступеня відчуження між владою і громадянами. Постійний діалог представників владних структур і решти суспільства. Високий рівень відповідальності влади і громадян за стан справ у суспільстві.
2. Сприйняття демократії як цінності більшістю громадян, відносно високий ступінь політичної освіченості населення, який дозволяє людям робити свій вибір свідомо, на основі знань і раціонального розрахунку. Демократичне самовизначення може існувати лише в тому випадку, коли народ держави перетворюється на націю громадян, які самостійно розпоряджаються власною долею.
3. Формування політичної еліти, яка сповідує демократичні цінності. Створення серед представників еліти консенсусу стосовно основних принципів демократії.
4. Подолання суперечності між демократичною формою та недемократичною сутністю інститутів влади. Політичні інститути набувають не тільки демократичної форми, але й демократичного змісту, вони продукують реальну демократичну політику. Приведення у

відповідність до цих вимог таких складників, як форма правління, тип партійної системи, рівень репрезентації політичних партій на всіх щаблях виконавчої влади, механізм захисту прав меншин, характер взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади, тип виборчої системи [6, с. 106].

Конкретні кроки щодо модернізації політичної системи України пропонують автори проекту «Модернізація України: визначення пріоритетів реформ». Зокрема вони зазначають ось що:

1. Для того, щоб демократія була реальна, потрібно перш за все змінити виборчі системи для парламентських і місцевих виборів. Варто запровадити: на парламентських виборах – пропорційну систему голосування з преференціями; на виборах депутатів сільських, селищних, міських рад – мажоритарну систему виборів з голосуванням в одному чи декількох багатомандатних округах; на виборах депутатів Верховної Ради АРК, обласних рад і, можливо, міських рад великих міст – пропорційну систему з голосуванням за відкритими списками кандидатів (з преференціями); на виборах мерів міст – мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості. За певною кількістю виборців слід закріпити право законодавчої ініціативи.

2. Для розвитку політичної конкуренції варто скасувати імперативний мандат, дозволити самовисування кандидатів на всіх виборах за мажоритарною системою, запровадити щорічне державне фінансування партій, що подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах, обмежити фінансування партій за рахунок приватних внесків.

3. Для очищення політики від корупції треба підвищити прозорість діяльності всіх органів влади, обмежити депутатську недоторканність, запровадити декларування для політиків та інших посадовців їхніх особистих інтересів, доходів, фінансових зобов'язань і витрат, зробити такі декларації відкритими для громадян, посилити державний контроль за доходами і витратами посадовців. Фінансування партій і кандидатів на виборах має бути прозоре, і його має контролювати держава.

4. Для забезпечення належної якості та стабільності законів у Конституції слід визначати перелік законів, які ухвалюються кваліфікована більшість депутатів (вибори, статус вищих органів держави, питання мов та захисту національних меншин тощо), абсолютна більшість від складу парламенту та відносна більшість голосів присутніх на засіданні депутатів. Слід упровадити конкретні механізми залучення у підготовку до розгляду законопроектів усіх зацікавлених суб'єктів (громадських організацій, об'єднань підприємств, профспілок тощо).

5. Підвищення ефективності парламентського контролю потребує обов'язкового схвалення Програми діяльності уряду парламентом (неподання чи несхвалення такої програми повинно мати наслідком ненабуття урядом своїх повноважень). «Години запитань» до уряду слід проводити не двічі на місяць, а кожного дня у дні пленарних засідань.

Потрібно переглянути формат проведення парламентських слухань (або взагалі замінити їх слуханнями у комітетах), впровадити моніторинг виконання рекомендацій слухань [5, с.9-10].

На їхню думку, слід також здійснити трансформацію Кабінету Міністрів в орган політичного керівництва держави; провести реформи місцевого самоврядування та запровадити регіональне самоврядування, що підвищить ефективність використання бюджетних коштів, якість і доступність публічних послуг для населення, створить основу регіонального розвитку, розв'яже ряд інфраструктурних проблем; слід реформувати бюджетну систему й устрій (підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування шляхом удосконалення системи місцевих податків; публічні кошти слід виділяти надавачам публічних послуг на контрактній основі з урахуванням рівня якості послуг та ефективності використання коштів; треба запровадити ефективний і прозорий публічний фінансовий контроль); оновити Конституцію, і т. д. [5, с. 12; 15-16; 19; 20].

В умовах модернізації Україна потребує сильного політичного лідера з украї виразною і зрозумілою політикою. З огляду на це позиції лідера-мораліста дедалі слабшають, про що свідчить постійне зниження президентського рейтингу [2, с.44].

Незмінним для будь-якої еліти, що приходитиме до влади в Україні, залишатиметься таке стратегічне завдання, як зміцнення середнього класу як ключової ланки громадянського суспільства. Успіхи в цій суспільній галузі тільки й можуть стати індикатором просування української влади і громадськості шляхом свідомого європейського вибору не лише у мріях, а й у реальності [1, с.62].

Аналіз процесу політичних змін в Україні дав змогу зробити такі висновки:

– необхідність політичних змін в Україні не викликає сумніву, оскільки гальмування реформ політичної системи, виборчого законодавства, правової системи, невизначеність у зовнішній політиці та інші фактори ведуть до загострення політичних відносин у суспільстві, до «зависання» країни в соціальному просторі і часі;

– в проведенні політичних змін політичний клас України, гілки влади до цього часу не визначилися на користь трансформаційної та модернізаційної стратегії політичних реформ, що має негативні наслідки як у теорії, так і в практиці реформ. Зокрема, триває боротьба гілок влади за повноваження і протистояння різних груп впливу всередині гілок влади в таких гострих формах, що політичний імідж України у світі просто зникає, не визначено терміни змін у законодавстві про вибори, відсутня стратегія правової реформи тощо;

– існують об'єктивні передумови потенційних соціальних потрясінь: а) брак цілісності влади, наявність фактичної автономії та суттєвих розходжень у позиціях і цілях між Президентом, Урядом і Верховною

Радою; б) домінування інтересів окремих політичних сил у використанні влади, неартикульованість загальнонаціонального курсу, брак спадковості в діях при зміні виконавців; в) комерціалізованість влади, її зрощеність з бізнесом, недостатня готовність до сприйняття «непрагматичних» рекомендацій; г) слабкість традицій реальної взаємодії як з експертним середовищем, так і з громадськістю; г) несвоечасність рекомендацій через політичну й економічну кризу. Головною перешкодою на шляху успішного національного розвитку є вади політичної, зокрема владної, еліти, її неготовність до вдосконалення;

– найкращі і певні перспективи держави можна забезпечити, тільки спираючись на модернову національну ідею та стратегію її реалізації. В Україні наразі не існує змістовних і суспільно визнаних засад, які б відображали самобутність нації та її фундаментальні інтереси.

Моделювання національного розвитку має бути пов'язане з упродовженням європейських цінностей, але не обмежуватися європейською інтеграцією. Країна має бути готова дбати про себе, не покладаючись на гарантії та стратегічну підтримку партнерів. Відсутність позитивного сигналу з боку Брюсселя активізує розмови про норвезьку або швейцарську модель відносин України із Союзом. Отже, модернізація і побудова європейської України потребує свого оригінального проекту [7, с. 82-85].

Спираючись на теоретичні концепції науковців і висновки досліджень авторитетної організації Freedom House та компанії Economist Intelligence Unit, її можна віднести до гібридного режиму. Відповідно в процесі політичної модернізації Україна зазнає багатьох труднощів. Основні проблеми пов'язані з низьким рівнем політичної культури, високим рівнем корупції, винятковим декларуванням і небажанням політичної еліти проводити реальні реформи. Поки що не з'явилася еліта, яка б дійсно здійснювала політичну й економічну модернізацію. Слід змінювати багато аспектів у політичній системі, провести інституціональні зміни в наборі еліт, однак найперше нашій державі потрібно все-таки визначитися у векторі політичного розвитку.

Література

1. Афонін Е. Исторична місія сучасного авторитаризму / Е. Афонін // Політичний менеджмент. – 2006. – №6(21). – С. 52–62.
2. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тендерції, протиріччя, перспективи / Г. Іскакова // Політичний менеджмент. – 2007. – №3(24). – С. 128–134.
3. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – №4(19). – С. 65–79.
4. Модернизация и политика в XXI веке / Отв. ред. Ю. С. Оганисян; Ин-т социологии РАН. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 336 с.

5. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – Київ, 2009. [електронний ресурс] / Лабораторія законодавчих ініціатив. Режим доступу: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>
6. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 102–110.
7. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: Порівняльний аналіз // Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – С. 7–89.
8. Травин Д. Европейская модернизация: В 2 кн. Кн. 1 / Д. Травин, О. Марганя. – М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб: Terra Fantastica, 2004. – 665 с.
9. Шмиттер Ф. Угрозы демократии / Ф. Шмиттер; [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>
10. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту / Л. Юрженко // Політичний менеджмент. – 2004. – №1 (4). – С. 7–18.
11. Democracy Index 2011 – Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspxcampaignid=DemocracyIndex2011
*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.
 Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В.,
 докт.політ.наук, професором Ротар Н.Ю. (Чернівці)*

HYBRIDITY OF POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE: ON THE WAY OF MODERNIZATION

Yu. V. Myslyuk

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanyk,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
ph. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

The author analyzes the model of a "hybrid" political system of modern Ukraine through such factors as lack of new political and social institutions, the dominance of the executive power, the low level of political education. A conceptual model of democratization of the political system in Ukraine by modernizing and effective leader- and elite-making, the accumulation of social capital and successful economic reform.

Key words: *political system, political modernization, transition state, political power.*

УДК 324
ББК 66.033

ПОНЯТТЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА

Х. І. Федорів

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

У статті автор розкриває суть поняття виборчої системи і розглядає її основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану системи з їхніми характеристиками і прикладами застосування.

Ключові слова: *вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, виборчий округ, виборчий бар'єр.*

Вибори є центральним елементом політичного процесу та визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті демократичних країн. Виборчу систему не можна розглядати окремо від виборів – суспільного інституту, наслідком існування якого вона є та на здійснення функціонування якого спрямована [5].

Вибори та виборча система можуть бути інструментом зміни рівня стабільності і ступеня репрезентативності в політичній системі. Не можна стверджувати, що вибори самі по собі можуть прискорити зміни, проте вони є важливим їхнім елементом. Не існує загально визнаної, позбавленої будь-яких вад процедури виборів. Вона, на думку М. Харропа, повинна відповідати трьом вимогам:

- 1) робити управління можливим для верхів і прийнятним для низів;
- 2) сприяти зменшенню політичної фрустрації і толерантності в суспільстві;
- 3) не створювати нових проблем на додаток до тих, що вже існують [4, с.109].

Виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади, а також відображенні громадянських настроїв [2, с.10].

Тип виборчої системи має безпосереднє відношення до засад формування органів державної влади, стосунків між виконавчою й законодавчою гілками влади (реалізації механізму стримування противаг), розвитку політичної системи суспільства та форми державного устрою [10, с.300]

Варто відзначити, що в політології існує цілий спектр визначень і, відповідно, тлумачень самого поняття «виборча система». На рівні зага-

льного розуміння виборча система постає способом розподілу голосів на загальних виборах між політичними партіями й окремими кандидатами. На теоретичному рівні виборчу систему розглядають як сукупність визначених виборчим законодавством механізмів та процедур, пов'язаних з формуванням органів влади [5].

У широкому сенсі під виборчою системою розуміють систему суспільних відносин, що охоплює порядок організації і проведення виборів представницьких органів влади і органів місцевого самоврядування. Сфера цих відносин дуже широка. До неї входять питання визначення кола виборців та осіб, яких вибиратимуть, інфраструктури виборів (створення виборчих дільниць, виборчих органів) та відносини, які виникають на кожній стадії виборчого процесу. Регулюють виборчу систему норми виборчого права [10, с.300].

П. Шляхтун під виборчою системою в широкому значенні розуміє «сукупність норм, що забезпечують участь громадян у формуванні виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [12, с. 50]. А. Постников під виборчою системою в широкому сенсі слова розуміє «спосіб висунення кандидатів, голосування за них і визначення результатів виборів» [5].

Американський науковець К. Боун схильний до іншого підходу щодо визначення поняття виборчої системи і зазначає, що виборча система включає в себе щонайменше три аспекти:

- 1) визначення того, що являє собою один голос (які дії може виконувати виборець);
- 2) порядок підбиття голосів у національному масштабі чи в округах різних видів;
- 3) правило переведення частки отриманих голосів на відповідний розподіл мандатів.

Водночас поняття «виборча система» застосовують і у вузькому значенні – як спосіб визначення результатів виборів, від якого залежить порядок розподілу депутатських мандатів і сам механізм організації виборів, тобто «спосіб, у який розподіляються депутатські мандати між кандидатами на ці посади залежно від результатів голосування». Виборча система – це спосіб визначення того, хто з осіб, які балотувались, став вибраним на посаду чи обраним депутатом [10, с.301]. П. Шляхтун пропонує таке формулювання виборчої системи у вузькому значенні: «спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборчих округах» [12, с.51].

Так, більшість визначень виборчої системи у вузькому значенні зводиться до того, що вона є принципом розподілу мандатів – мажоритарним чи пропорційним. При цьому варто пам'ятати, що виборча система включає набагато ширше коло відносин – від способу формування виборчих округів до структури виборчого бюлетеня. Окрім безпосереднього способу розподілу мандатів, у виборчу систему у вузькому смислі

слід включати схему організації виборчих округів, порядок висування кандидатів [5].

У своїх дослідженнях західні науковці різницю між значенням поняття «виборча система» в широкому і вузькому смислах, як правило, не проводять. У більшості зарубіжних досліджень, присвячених виборчій системі, термін «electoral system» розуміють як синонім поняття «система голосування», при цьому мають на увазі перш за все виборчу формулу. В деяких дослідженнях під виборчою системою розуміють «норми виборчого закону, що визначають результати виборчого процесу: виборчу формулу, структуру бюлетеня і організацію округів» – те, що забезпечує трансформацію голосів виборчого корпусу в парламентські мандати, які отримують партії і кандидати.

Структуру виборчої системи детально досліджував Д. Рей у роботі «Виборчі системи та їх політичні наслідки». Як синонім поняття «виборча система» цей автор використовує поняття «виборчі закони», які він визначав, як «ті, що регулюють процес, за допомогою якого виборчі уподобання виражаються в голосах і за допомогою якого ці голоси трансформуються при розподіленні влади між конкуруючими партіями» [7, с.15].

Виборчу систему можна розглядати як порядок формування виборчих органів державної влади і права громадян на участь у виборах. У сучасній політичній науці цю традицію продовжують М. Баглай і В. Туманов, які розглядають виборчу систему як «законодавчо регламентований порядок проведення виборів від моменту їх призначення до оприлюднення результатів голосування» [1, с.59].

А. Георгіца вважає, що виборча система – це сукупність установлених законом правил, принципів і критеріїв, за допомогою яких визначається результат голосування. В. Погорілко визначає поняття виборчої системи як сукупність суспільних відносин, регульовану нормами Конституції та Законами України, що виникають, замінюються та припиняються через голосування громадян за кандидатів на виборні посади і розподіл виборчих посад за результатами виборів [10, с.302].

Виборча система – це сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування; компонент політичної системи, що організовує і обслуговує інститут виборів. Її розглядають як певний порядок організації виборчого процесу з боку держави. Виходячи з вищесказаного, можна сформулювати функції виборчої системи:

- 1) визначення персонального складу представницького органу;
- 2) політичне структурування представницького органу;
- 3) забезпечення впливу на політичну структуру представницького органу політичної структури суспільства і пріоритетів суспільної думки щодо спрямування державної політики [5].

При аналізі виборчої системи слід виділити її інтегративні якості, визначити, що існують її елементи і компоненти її підсистем, узагальнити структуру їх взаємодії, що характеризує інтегральні властивості виборчих систем і її місце в системі вищого рівня. Найчастіше виділяють три елементи виборчої системи, це:

- 1) структура бюлетеня;
- 2) структура виборчих округів;
- 3) правила, які використовують при трансформації голосів у місця.

У роботі Б. Грофмана та А. Лейпгарта до складу виборчої системи для аналізу її політичних наслідків включено інші компоненти:

- 1) розмір виборчого округу;
- 2) кількість кандидатів і партій, які беруть участь у виборах;
- 3) загальне виборче право і правила реєстрації виборців;
- 4) свободу доступу виборців до виборчих процедур;
- 5) свободу доступу до виборчих процедур політичних партій;
- 6) спеціальні правила підрахунку голосів;
- 7) правила фінансування виборчої кампанії;
- 8) строки виборчої кампанії [5].

Виборча система – неоднозначне явище політичної дійсності, яке має свою специфіку. При розгляді різних типів виборчих систем доведено, що сутність конкретної моделі визначається не так типом самої системи (мажоритарна, пропорційна чи змішана), як характером взаємозв'язків між її елементами. Слід відзначити, що вирішальне значення відіграють процесуально-правові засади виборчої системи (виборче законодавство) [2, с.17]

Існують три фундаментальні типи виборчої системи: мажоритарна, пропорційна і змішана.

Мажоритарна виборча система (від франц. *majorite* – більшість) – виборча система, завдяки якій перемагає той кандидат (кандидати), який отримав (отримали) встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні [6, с.189].

Залежно від того, як установлюють вищезазначену більшість, розрізняють мажоритарну виборчу систему абсолютної і відносної більшості. При застосуванні першої обраним вважається той кандидат, який отримав понад 50% голосів (Франція, Еквадор), а другої – той, хто випередив за кількістю отриманих голосів усіх суперників (Канада, Великобританія). Мажоритарна виборча система – найдавніша серед виборчих систем, і її використовують у 76-ти країнах світу.

Ця система:

- 1)сприяє успіхові великих партій, які мають розгалужені партійні структури;
- 2) підтримує існування двопартійної системи;
- 3)сприяє формуванню стабільного уряду, підтримуваного парламентською більшістю, складеною з партії (коаліції), що перемогла на виборах [9, с.5].

Серед найважливіших різновидів мажоритарної виборчої системи слід відзначити такі:

- 1) мажоритарні системи англійського типу;
- 2) альтернативне голосування;
- 3) системи заохочення більшості (додаткові мажоритарні системи).

Мажоритарні системи англійського типу – системи в один тур відносно більшості. У разі потреби одержати абсолютну більшість голосів застосовують альтернативне голосування, наприклад в Австралії для нижньої палати парламенту, або систему подвійних виборів, за якої до останнього туру допускають лише двох головних кандидатів перших турів, які отримали не абсолютну, а відносну більшість голосів.

Альтернативне голосування (ATV) є «найкращою системою голосування в одномандатних округах, яка вимагає, щоб кожний виборець розташував усіх кандидатів у порядку переваги». За цієї системи зі списків викреслюють тих кандидатів, які набирають найменшу кількість голосів. Переваги інших перерозподіляють доти, поки не виявлять переможця, який отримав абсолютну більшість голосів [9, с.7].

Окремим різновидом мажоритарної виборчої системи є система заохочення більшості. Цю систему можна віднести до класу додаткових мажоритарних систем. Мета цієї системи полягає у створенні або зміщенні більшості. Класичним прикладом системи заохочення більшості є система Саенц Пена, яку застосовували в Аргентині до 1962 року. Особливість цієї системи полягає в тому, що вона віддавала, виходячи з виборчого округу, дві третини виборчих місць спискові з найбільшою кількістю голосів і третину, що залишилась, спискові з другою найбільшою кількістю голосів [9, с.6].

Мажоритарна виборча система загалом має ряд переваг і недоліків, які разом створюють її цілісну і обґрунтовану характеристику. До позитивних якостей вищезгаданої виборчої системи слід віднести такі:

- 1) кандидати в депутати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців, а ті у свою чергу мають уявлення про те, кому передають свої владні повноваження;
- 2) на виборах перемагають представники впливовішої політичної сили в державі, що сприяє витісненню з органів влади представників малих партій;
- 3) мажоритарна система сприяє виникненню і закріпленню тенденції до становлення двопартійності, за умов якої створюються можливості для формування ефективного і стабільного уряду;
- 4) вона дозволяє впливовим, добре організованим партіям перемагати на виборах і створювати однопартійні уряди.

Одночасно мажоритарна виборча система не позбавлена й певних недоліків, а це:

- 1) невисока результативність, причому тим нижча, що вища конкуренція кандидатів;

2) значна частина виборців залишається без представництва в органах влади, оскільки при розподілі парламентських мандатів має значення тільки те, що кандидат одержав більшість голосів, а голоси, віддані іншим кандидатам, не беруть до уваги;

3) дві партії, що набрали приблизно однакову кількість голосів, проводять в органи влади різну кількість кандидатів [11, с.229].

4) що краще функціонують мажоритарні системи, то більше виявляється їхній маніпулятивний вплив [9, с.51].

Отже, мажоритарні виборчі системи є найефективнішими при порівнянні з двопартійною системою, що сприяє стабілізації політичної ситуації в суспільстві і підвищенню рівня функціональності.

Пропорційна виборча система – виборча система, згідно з якою депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, які отримав кожний із цих списків [6, с.287].

Застосування пропорційної виборчої системи передбачає той факт, що виборець передусім голосує не за конкретну особу, а певну партію (коаліцію), яка виставляє свій список кандидатів.

Беручи за основу можливість виборця вплинути на розташування кандидатів у списку, пріоритети в якому визначає партія (коаліція), що його висунула, розрізняють пропорційну виборчу систему таких різновидів:

- 1) з «жорсткими» списками;
- 2) з «напівжорсткими» списками.
- 3) з «м'якими» списками.

При застосуванні «жорстких» списків (Ізраїль, Португалія) виборець не може втручатися в порядок розташування кандидатів у списку, а отже, може голосувати тільки за список загалом.

У разі застосування «м'яких» списків (Нідерланди, Фінляндія, Бельгія) виборець, крім того, що голосує за весь список загалом, водночас і повинен обов'язково віддати перевагу (преференцію) конкретним кандидатам зі списку. Тож черговість обрань того чи того кандидата зі списку тут залежить не від партії, а від волі виборців [6, с.287].

Що ж стосується «напівжорстких» списків (Австрія, Італія), то тут виборець може проголосувати ось як:

- 1) тільки за весь список загалом;
- 2) віддати перевагу конкретному кандидатові.

При цьому виборець повинен обрати з цих двох варіантів найкращий і найдоцільніший для себе [6, с.288].

Великим позитивом пропорційної виборчої системи є те, що при її застосуванні виборчі округи найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних утворень. Виняток становлять невеликі за територією моноетнічні країни (Ізраїль, Португалія) і Росія для мандатів, що розподіляються за пропорційною виборчою системою, в яких уся територія держави становить єдиний загальнонаціональний виборчий округ.

Пропорційна виборча система є порівняно молодішою, оскільки виникла тільки на початку ХХ ст. Сьогодні її застосовують у 48-ми країнах світу (переважно в Європі). З погляду забезпечення політичного плюралізму цю виборчу систему можна вважати справедливішою, ніж мажоритарна виборча система, оскільки:

1) забезпечує справедливе представництво, коли частка голосів, отриманих партією на виборах, якнайповніше корелюється з часткою належних цій партії депутатських мандатів у парламенті;

2) сприяє найкращій інституалізації, артикуляції та представництву групових інтересів у суспільстві;

3) сприяє формуванню консенсусної демократії в суспільствах, де її застосовують;

4) стимулює забезпечення значно кращого представництва жінок у національних парламентах порівняно з системою більшості та двотурового голосування;

5) за такої системи стають непотрібними додаткові вибори, які треба проводити в рамках мажоритарної виборчої системи в разі вибування дійсного депутата. В таких випадках його місце займає наступний за списком кандидат, а це здешевлює вибори [8, с.232]

Системи пропорційного представництва критикують з двох основних причин: по-перше, за їхню тенденцію до формування коаліційних урядів з усіма їхніми вадами і, по-друге, за неспроможність декотрих з цих систем забезпечити міцний географічний зв'язок між депутатом та його виборцями [11, с.235.]. Проте ці причини не надто суттєві, оскільки їх можна легко виправити. Наприклад, перший недолік можна легко виправити за допомогою введення т. зв. «бар'єра» – мінімального відсотка голосів, який має отримати партійний список, щоб кандидати з нього мали отримати депутатські мандати (розмір бар'єра – від 1% (Ізраїль) до 5% (ФРН, Швеція) і навіть 10% (Туреччина)). Водночас введення «бар'єра» дещо обмежує партійно-політичний плюралізм, хоч і стабілізує політичну ситуацію.

Слід відзначити, що «...неправильно припускати, що пропорційність пропорційного представництва установляється тільки за допомогою переведення голосів у місця; однаковою мірою вона визначається величиною виборчого округу» [9, с.8].

Беручи за критерій поділу формулу переміщення, тобто правило розподілу місць, можна виділити такі системи пропорційного представництва:

1) найчистішу систему (голосування з індивідуальною передачею голосу);

2) менш чисті системи (метод «найбільшої частки, що залишилась», метод Д'ондта чи метод «найвищого середнього» і формула Сейнт-Лагю).

Визначальним чинником установлення пропорційності чи непропорційності систем пропорційного представництва є величина виборчого округу, яка являє собою ніщо інше як кількість осіб, яких обирають у кож-

ному виборчому окрузі. З вищезазначеного випливає, що «чим більша величина виборчого округу, тим вища пропорційність» [9, с.9].

Змішана виборча система – виборча система, яка є тією чи тією комбінацією мажоритарної й пропорційної виборчих систем [6, с.137].

Під змішаною системою Дж. Сарторі розуміє таку виборчу систему, за допомогою якої «...у ту саму палату обирають шляхом поєднання пропорційного критерію і критерію відносної більшості». Луїс Массікотт та Андре Блайз також вирішальною рисою такої системи вважають те, що її механізми охоплюють одночасно «...комбінацію різних виборчих формул (більшості чи пропорційного представництва; плюралітету чи пропорційного представництва) для вибору єдиної більшості». А.Блайс зазначає дві засади, які використовують при визначенні змішаних систем: «...механіка системи – тоді змішаними є такі системи, які поєднують у собі дві формули – пропорційність та плюралітет або більшість. Або ж критерієм можуть бути отримані результати – змішаною системою є така система, в якій виборчі результати лежать десь поміж тими, що звичайно отримуються від плюралітету чи більшості і пропорційного представлення».

Сьогодні змішані системи використовують під час виборів парламентів нижньої палати у 29-ти країнах світу. В країнах Західної Європи таку систему використовують під час виборів до Бундестагу Німеччини та більшої частини представницьких органів федеральних земель; Сенату у Франції та на муніципальних виборах у цій країні [8, с. 229]

Найпростішим варіантом змішаної виборчої системи є так зване паралельне комбінування (лінійне змішування), суть якого полягає в тому, що частину депутатів обирають за мажоритарною виборчою системою, а частину – за пропорційною. Запровадження змішаної виборчої системи мало на меті ліквідувати недоліки мажоритарної і пропорційної виборчих систем і поєднати їхні переваги. Основним же недоліком змішаної виборчої системи вважають складність співпраці в парламенті між депутатами, обраними за різними принципами. Цінність змішаної виборчої системи полягає в тому, що вона становить собою не що інше як засіб компромісу між необхідністю забезпечити стабільність уряду і ефективність роботи парламенту і необхідністю представництва різних політичних сил [3, с.60]

Отже, виборча система – це спосіб організації і проведення виборів, який має давню історію, а також цілий ряд переваг і недоліків, типів і різновидів. Вона відіграє надзвичайно значущу роль у функціонуванні всієї політичної системи, оскільки є її складовою і невід'ємною частиною, від стабільності і ефективності якої прямо залежать стабільність і ефективність функціонування всієї політичної системи загалом. Рівень розвитку виборчої системи, її здатність забезпечити консенсус між різними політичними силами в процесі боротьби за владу визначають рівень розвитку політичної системи загалом, її стабільність, дієвість і гармонійне співіснування з суспільством.

Література

1. Баглай М. В. Малая Энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М.: Юрист, 1998. – 350 с.
2. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи: монографія / Р. В. Балабан. – К.: Либідь, 2007. – 112 с
3. Бучин М. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів / М. Бучин, І. Федорій // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Випуск 21. – С. 58–62.
4. Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів / А. Кіссе // Політ. менеджмент. – 2006. – №2. – С. 107–114.
5. Мостіпан О. Теоретичні засади визначення поняття «виборча система» [електронний ресурс] – режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_98/p_050_053.pdf
6. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Рейнолдс Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнолдс, Б. Рейллі / Міжнар. ін-т демократії та сприяння виборам. – К.: ДП «Нора-Друк», 2003. – 168 с
8. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. С. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
9. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідж. структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К.: Арттек, 2001. – 224 с.
10. Сенюта І. Визначення поняття «вибори» та «виборча система» / І. В. Сенюта // Держава і право. – 2008. – №3. – С. 297–303.
11. Шведа Ю. Вибори і виборчі системи Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні: монографія / Ю. Шведа. – Львів, 2010 – 462 с.
12. Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 355 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
докт.політ.наук, професором **Наумкіною С.М.** (Одеса)*

**CONCEPT OF ELECTION SYSTEM
AND ITS CHARACTERISTICS****Kh. I. Fedoriv***PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik;**Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;**tel.: +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

In the article reveals the essence of the concept of the electoral system and considered its basic types: majoritarian, proportional and mixed systems with their characteristics and examples of application.

Key words: *election, electoral system, majority electoral system, proportional electoral system, mixed electoral system, electoral barrier.*

УДК [323.21] (477.8) «1867/1914»

ББК 66.5

**СТРАТЕГІЯ ГАБСБУРГІВ В ОСВІТІ: ЗАГАЛЬНОІМПЕРСЬКІ
ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ****І. С. Монолатій**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025 Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatij@gmail.com*

У статті проаналізовано стратегію панівних кіл Австро-Угорщини щодо середньої та вищої освіти в Галичині і на Буковині кінця XIX – початку XX сторіч. Обґрунтовано тезу, що тут як засіб етнічної асиміляції «чужих» влада використала й освіту. Про це свідчать факти дискримінації етнічностей у розподілі ресурсів, обмеження можливостей етнічних меншин здобувати середню й вищу освіту. Останнє не тільки ускладнювало їм досягнення вищої кваліфікації й високого соціального статусу, але й позбавляло їх можливостей реалізувати цінності добробуту. Автор проаналізував факти, як місцеві органи влади обмежували здобуття середньої та вищої освіти. Він розглядає співвідношення національності і розмовної мови студентів класичних і технічних вишів Цислейтанії, а також Львівського і Чернівецького університетів та Львівської політехніки. Констатовано, що вона є незаперечним фактом поступового скорочення кількості студентів-українців, а також того, що вони одночасно нехтували суто міські, практичні фахи. Прикладами латентних ціннісних суперечностей названо і студентські бійки й заворушення. А вони є прикладом того, що група, яка володіє низкою статусних властивостей, по-різному ранжованих у різних статусних ієрархіях, відчувається незадоволеною і схильною до заворушень.

Ключові слова: міжетнічні відносини, освіта, етнополітика, Австро-Угорщина.

Загальновідомо, що етнополітика Габсбургів другої половини XIX – початку XX сторіч у мовній царині тісно переплелася з її стратегією в освіті – через забезпечення мовам титульних етносів у національних школах основного місця і збереження багатокультурності, а також започаткування шкільництва етнічних меншин. Розвиток середньої і вищої освіти кінця XIX – початку XX ст. засвідчив, з одного боку, нові можливості для народів імперії і труднощі для влади, а з другого – зміну старого корпоративного суспільства сучасними соціальними структурами та індустріальною економікою. Історично позбавлені мовних переваг південні слов'яни, чехи, словенці й українці вимагали для своїх народів

ширших можливостей для освіти рідними мовами. Протестантські, юдейські чи православні релігійні спільноти, незалежно від національності, також вимагали покінчити з історичною дискримінацією з боку державних освітніх закладів, що розглядали католицизм панівною релігією [15, S. XVI, XVII].

Цьому сприяли проведені ще в 1850-х рр. неоабсолютистським режимом реформи на всіх освітніх рівнях, який таким чином намагався отримати добре освічених службовців та спеціалістів, а також лояльних до держави громадян. Тим більше, що в Конституції дуалістичної імперії було прямо озвучено право етнонацій на творення власного шкільництва й освіти рідною мовою: «...В краях, де проживає декілька народів, навчальні заклади повинні бути організовані так, щоб без застосування насилля до вивчення іншої крайової мови кожний з цих народів отримав необхідні можливості для освіти своєю рідною мовою» [3, с.97]. Натомість реальна ситуація загалом по імперії і зокрема в досліджуваному хронотопі була далека від цих декларацій. Приміром, питання про національність та мову в австрійській освітній ценз 1869 р. формально не включалося, однак з 1880 р. і аж до падіння монархії австрійські цензи містили запитання про розмовну мову (Umgangssprache), яка традиційно вважалася показником етнічної або національної належності. Тому заповнюючи запитальники цензів, опитувані батьки могли вказувати будь-яку, хоча б трохи знайому їм мову як засіб повсякденного спілкування, незалежно від свого походження чи віросповідання [5, с.176].

Очевидно, що політика влади у сфері освіти мала певні позитиви для українського населення монархії, однак побоюючись виникнення міжетнічних сутичок на ґрунті доступу до освіти, місцеві влади нерідко брали на себе керівництво освітніми процесами на місцях [8, с.117-118]. Така реалізація шкільного закону 1869 р. принаймні в Галичині й на Буковині виказує надію можновладців на акультурацію молодшої генерації «чужих». Не створюючи безпосередніх передумов для її асиміляції, вона формувала атмосферу лінгвістичної альтернативи, а отже – ситуацію ймовірності розриву комунікативних зв'язків із власним етносом.

Про це свідчать історичні факти. Так, 1772 р. в Галичині майже не було народних шкіл і тільки одна середня школа для українців, у 1843-му вони вже мали 921 приватну початкову школу (при тому, що поляки мали 190 публічних початкових шкіл). У 1886 р. українці мали у своєму розпорядженні 1603 публічні і три приватні початкові школи (поляки відповідно 1379 і 86)*. Слід зауважити, що якщо українські школи були тільки двокласні, то польські, навпаки, мали й старші класи. Сучасники-

* Докл. див.: Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія / І.С.Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 229.

українці, описуючи важкі соціальні й психологічні умови праці, писали, що «бути у нас народним учителем – се значить виречити ся себе самого, відкинути всі утіхи і забави, не думати о красшій будуччині. Бути учителем таким, як сего вимагає школа у нас Русинів, то не досить просьвічувати народ, ту треба боротись без упину не тільки о кавалок хліба, але з такою силою ворожих елементув, що справді сказати можна, се не йти жити, але терпіти муки. Се значить немов вступити в покутні мури монастиря, зза котрих не сьміє бачити ся нічого, лиш науку і дітий. Сьвіт з щасливим житєм і утіха зникає з его очий на віки» [7, с.5].

Провісником усталення етнополітичної поведінки українців стала боротьба за народну, середню і фахову школи, адже, як стверджував С. Смаль-Стоцький, «...від школи залежний духовний розвиток суспільності, цілого загалу» [8, с.128]. На початку ХХ ст. українські послериєхсрату, Галицького і Буковинського крайових сеймів постійно вимагали від органів влади на місцях «як найскорше заспокоїти культурні і економічні потреби руського народу в Австрії, яких він віддавна домагаєся ... а особенності потреби на поли шкільництва через засноване потрібного числа руских шкіл всяких категорій» [6, с.257].

Боротьба міських і сільських українців за рідну школу – свідчення асинхронності в її динаміці. Адже українська освіта мала порівняно слабку економічну основу, а внаслідок своєї консервативності українці не розуміли користі й необхідності освіти. Зокрема через важке матеріальне становище селяни не мали змоги утримувати дітей не тільки в середніх і вищих, але й часто в початкових школах. Цим сюжетом просякнуті тогочасні твори української художньої літератури. Їхніми авторами зазвичай були недавні учні народних шкіл і українських гімназій, вихідці з галицьких і буковинських сіл (згадаймо хоча б «Покутську трійцю» – Василя Стефаника, Леся Мартовича і Марка Черемшину). Живучий був і усталений погляд, що національну інтелігенцію недопустимо гіперпродукувати з нижчих станів – селян, ремісників та ін. До того ж через відсутність національної вищої школи українці не мали змоги забезпечити неперервність освіти.

Незважаючи на такий загалом невідрадний стан справ, розвиток українського шкільництва в досліджуваному хронотопі відображав ціннісні орієнтири місцевої етнічної більшості: вже навесні 1911 р. соціал-демократ Ю. Бачинський стверджував, що «...середнім і нисшим шкільництвом, заходами коло закладання і удержування приватних українських гімназій і народних шкіл захоплений майже весь загал української суспільности в Галичині і майже весь загал вкладає ту свої гроші і працю» [1, с.202].

Суттєвим показником функціонування закладів освіти в Галичині традиційно вважається 1911/12 н. р. Так, у той час для міського населення краю функціонувало 11 публічних і 21 приватна школа з польською мовою викладання, а з українською – тільки дві, приватні [10,

s.574]. Загалом у 1911/12 н. р. відсоток публічних шкіл з польською мовою викладання становив 54,8%, натомість українських – 44,7% [9, s.105]. Про дискримінаційну політику крайової влади щодо українців свідчить і те, що в середній освіті Галичини домінували поляки: 296 середніх шкіл і ремісничих училищ з польською мовою викладання (1911/12 н. р.) проти 12-ти подібних закладів з українською мовою викладання (тим більше, що українці не мали жодного реального училища). Офіційна статистика показує, що в 1912 р. одна українська середня школа припадала на 520 (!) тис. осіб, а одна польська – на 52 тис. [10, s.574].

Ще однією суттєвою перешкодою в розвитку етнічного шкільництва – і українського, і польського – на західноукраїнських землях були брак т. зв. шкільного примусу, брак коштів на народну освіту, а також небажання батьків, передусім із сільських місцевостей, віддавати дітей до школи. Багато сільських гмін у найубогіших районах східної частини Галичини не проявляло жодного зацікавлення щодо фінансування народних шкіл. Цей невідрадний стан відповідав світоглядним засадам старшого, консервативного, покоління, яке не бачило потреби в розвої освіти. Тому проблема ліквідації анальфabetизму включно до вибуху Першої світової війни була не менш важлива, аніж розвиток самої мережі навчальних закладів – від початкової до вищої школи [9, s.97, 98].

Згідно з австрійською статистикою анальфabetизм поляків і українців Цислейтанії 1910 р. становив 27,4% і 61,0% відповідно при 16,5% загалом по Цислейтанії [9, s.105]. Про неписьменність молоді в 11–20-річному віці в досліджуваному хронотопі свідчать цифрові дані:

Таблиця 1. Неписьменність 11–20-річної молоді в Галичині (з Буковиною) в 1890–1910 рр. (у відсотках)

Рік	Анальфabetизм у Галичині		Анальфabetи в Австрії	
	віком 11–20-ти років	загалом	віком 11–20-ти років	загалом
1890	61,94	69,33	24,10	28,43
1900	43,85	56,88	17,32	22,73
1910	24,12	41,83	10,00	16,52

Примітка. Таблицю 1 укладено за: [13, S. 625].

На 1910-ті рр. в національному відношенні в цілій Галичині (разом з Буковиною) серед 11–20-річної молоді було 14,33% неписьменних поляків і 39,06% українців. Кількість анальфabetів (понад 10-річного віку) в галицьких містах становила у Кракові – 10,37%, у Львові – 13,95%, в інших містах з понад 20-ма тисячами населення – від 15,09% (Подгуже) до 26,36% (Коломия) [13, s.612]. Найгірша була ситуація в галицьких повітах: Турківському (77,45%), Косівському (73,11%), Леському (73,27%), Печеніжинському (73,09%), Надвірнянському (69,45%) і Бо-

городчанському (69,01%) [13, s.603-605]. Неписьменність чоловіків і жінок була суттєвим гальмом в освіті населення досліджуваних теренів у розрізі етнонаціональної структури галицьких округів. Це ілюструє таблиця 2.

Певну суголосність з діями крайової влади у сфері освіти мала ситуація на Буковині [8, с.126-130]. Згідно з австрійською статистикою в 1859 р. на Буковині існувала 101 початкова школа, в якій навчався 7471 учень; 1862-го їхня кількість зросла до 122-х, зокрема 64 греко-православні, 42 католицькі, 12 євангелістських, дві єврейські, по одній – вірменській та старовірів. Після 1867 р. крайова влада почала створювати нові початкові й середні школи. Вже 1870/71 н. р. на Буковині функціонувало 167 шкіл, зокрема 65 зі слов'янськими мовами викладання і 45 із кількома мовами викладання [12, s.138]. На рубежі XIX–XX ст. на Буковині було 147 публічних народних шкіл з українською мовою викладання, в 1913/14 н. р. їхнє число зросло до 187-ми [10, s.574].

Таблиця 2. Неписьменність чоловіків і жінок у розрізі етнічної структури населення округів Галичини у 1910 рр. (у відсотках)

Округи	Чоловіки	Жінки	Разом
понад 90% поляків	24,74	26,35	25,38
50-90% поляків	29,00	36,49	32,85
50-90% українців	45,70	58,69	52,33
змішані: польсько-німецькі	12,74	13,87	13,24

Примітка. Таблицю 2 укладено за: [13, s. 630].

Характеристику середньої освіти подає часопис «Буковина», який 1891 р. писав: «Буковинські середні й фахові школи попросту не для нас, Українців, а для Жидів і кількох Німців, бо всі вони німецькі (окрім волоської гімназії в Сучаві). Не відмовляємо Німцям, ані Жидам, а особливо Волохам, мати на Буковині свої середні школи, але жадаємо того самого і для себе. Яким чином приходимо ми до того, щоб наших дітей мучено чужими мовами викладовими?! Фраза про німецьку культуру й ширше поле ділання для людей, образованих на німецькій мові, – пуста! Ми маємо свою культуру, а український край має досить місця для нас! Чужого не бажаємо, в чуже не вибираємося! Що ж нам, українцям, за хосен з німецьких шкіл середніх та волоських семінарій? До них вступає річно невеличке число українських учнів, а намучившись без міри всякими чужими мовами й мріями, кінчить річно ледве кілька з них школи, а й тих хіба чудом-дивом остаються один-два щирими українцями...» [2, с.683-684].

Напередодні Першої світової війни, в 1913/14 н.р., на Буковині функціонували дві гімназії з українською мовою викладання, дві гімназії з німецькою і українською мовами, змішана з німецькою, румунською та українською викладовими мовами, ремісниче училище і два ни-

жчі сільськогосподарські навчальні заклади з українською мовою викладання [10, s.574]. Така ситуація не задовольняла потреб українців і румунів – двох найбільших народів цього краю. Тому вимоги реформування середньої освіти і збільшення числа шкіл з українською і румунською мовами викладання почергово висували депутати крайового сейму – як української, так і румунської фракцій. Інколи до них приєднувалися домагання збільшення шкіл для буковинських поляків [6, с.257].

Суголосними були тенденції й у царині вищої освіти [5, с.159-162]. Важливою особливістю пріоритетів влади щодо вимог українців у високому шкільництві стали відкриття кафедр з українською мовою викладання у Львівському (до десяти кафедр, зокрема історії Східної Європи) та Чернівецькому університетах (кафедра української мови та літератури), а також зобов'язання стосовно відкриття окремого українського університету. Зауважмо, що робилося це, незважаючи на те, що в 1900 р. українці становили тільки 4,1% від усіх австрійських слухачів вищої школи, а поляки – 17,5% [11, s.173-174]. На початку ХХ ст. студенти-українці становили 0,6% у Віденському університеті, в університеті Граца – 0,3%, університеті Інсбрука – 0,2%, в Чернівецькому – 12,2%, Львівському – 29,4%, Краківському – 1,2%. В університетах Кракова і Львова в 1886 р. навчалося 379 українських і 648 польських студентів. У Львівській політехніці в 1913/14 н. р. з 1808 слухачів тільки 105 осіб були українцями; у Вищій ветеринарній школі студіювали 47 українців і 166 поляків, у Краківській академії мистецтв – відповідно 14 і 142 особи [10, s.576].

У випадку Львівського університету ми відзначаємо поступове скорочення кількості українців – від 41,7% в 1873 р. до 23,4% в 1913-му. Домінуючі позиції тут упевнено посідали поляки, незважаючи на те, що в період 1863-1902 рр. спостерігалось зростання (від 29,7% до 72,2%), а от за 1902-1913 рр. чисельність студентів-поляків скоротилася до 64,7%. Натомість у Чернівецькому університеті, де в 1883 р. налічувалося тільки 12,7% українців, у 1913-му їх було вже 26,1%. Тут конкуренцію українцям становили румунські студенти, кількість яких хоча й спадала – із 37,1% в 1893 р. до 26,2% в 1913-му, однак залишалася стійкою. Показовою ми вважаємо й ситуацію з євреями. Скажімо, в 1857 р. вони становили 3,6% із загальної кількості студентів Львівського університету, а в подальшому як такі взагалі не реєструвалися. Ми припускаємо, що у випадку Львівського університету більшість з них записувалася як поляки, а в Чернівецькому – як німці або румуни. Однак найразючішою була ситуація у Львівській політехніці: в 1913 р. тут навчалося 93,7% поляків проти 5,5% українців.

Це, з одного боку, переконливе свідчення дискримінаційної політики щодо етнічної більшості регіону в царині вищої технічної освіти, а з другого – незаперечний факт тогочасного нехтування українцями суто міськими, практичними, фахами.

Про таку тенденцію свідчить і статистика українських та польських студентів університетів і вищих технічних шкіл Цислейтанії:

Оскільки латентні соціокультурні суперечності в університетах мали властивість час від часу «пробиватися» назовні, такими прикладами ми вважаємо студентські бійки й заворушення. Їхня основа – боротьба за етнічні, соціальні й мовні права студентів вишів. Пропонуємо поглянути на їхню особливість очима їх безпосередніх учасників.

Таблиця 4. Українські та польські студенти вишів Цислейтанії в зимовому семестрі 1910/11 н. р. (в абсолютних числах і відсотках)*

Професійне спрямування	Українці	Поляки
Теологія	306 (20,0)	229 (2,6)
Право	788 (51,6)	3 165 (36,3)
Медицина	65 (4,2)	881 (10,1)
Філософія	231 (15,1)	2 187 (25,1)
Техніка	88 (5,8)	1 865 (21,4)
Агрокультура	23 (1,5)	202 (2,3)
Ветеринарія	18 (0,6)	100 (1,1)
Гірнична справа	9 (1,2)	94 (1,1)
Разом	1 528 (100,0)	8 723 (100,0)

Пояснення: (*) згідно зі спеціальностями (університетів і вищих технічних шкіл) і рідною мовою слухачів.

Примітка. Таблицю 4 укладено за: [14, Tabelle 11].

Зокрема знаний пізніше польський математик Гуго Штайнгаус згадував про Львівський університет таке: «Час від часу Русини (які вже встигли назватися Українцями, до чого мали найсправедливіше право, але не розуміли, що це право не зобов'язує інший народ, який у своїй мові має іншу назву Українців, так, як Німці не мають права жадати від нас назви Дойче) організовували демонстрації, вимагаючи збільшення руських кафедр, власного українського університету, запровадження руської мови для урядування і т.д. Частина польської молоді реагувала на це контрдемонстраціями. Під час одного такого збурення Русини зайняли частину головної будівлі (університету. – І. М.) при вулиці Святого Миколая і забарикадувалися лавками, а Поляки зайняли решту будинку і почали регулярну війну... Боротьба тривала три дні; билися пасками і бомбардували навзаєм полінами для опалювання. Часом були оголошення щодо складання зброї, годину чи більше, щоб забрати поранених; під час перерв противники частувалися цигарками і приязно розмовляли...» [13а, s.38].

Натомість бійки українських і румунських студентів у Чернівцях з певною іронією описував австрійський письменник і журналіст Георг Дроздовський. Зокрема він згадує про бійку в середмісті, на Нойс-Вельтгасе, де «... румунські студенти билися палицями зі своїми украї-

Таблиця 3. Студенти Львівського і Чернівецького університетів та Львівської політехніки згідно з національністю або рідною мовою в 1857–1913 рр. (у відсотках)

Рік	Львівський університет										Чернівецький університет												
	Німці	Чехи	Польки	Українці	Словенці	Сербо-хорвати	Румуни	Угорці	Євреї	Інші	Німці	Чехи	Польки	Українці	Сербо-хорвати	Румуни	Угорці	Євреї	Інші				
1857	15,5	0,8	32,6	45,6	-	-	1,3	0,3	3,6	-	Відомостей немає								-	-	-	-	-
1863	16,0	2,9	29,7	49,4	-	0,3 (с)	0,6	1,1	-	-									-	-	-	-	-
1873	4,5	-	53,8	41,7	-	-	-	-	-	-									-	-	-	-	-
1883	0,3	-	64,7	34,8	-	-	-	0,1	-	0,1	-	0,1	39,6	0,3	9,2	12,7	-	37,1	0,8	0,3			
1893	0,2	-	67,9	31,7	-	-	-	-	-	0,2	-	47,7	0,9	8,1	9,5	-	31,1	-	-	1,4			
1902	0,3	0,1	72,7	26,4	0,1	0,1 (X)	-	0,1	-	0,2	-	54,5	0,7	6,5	9,9	1,9 (X)	24,1	-	-	2,4			
1913	0,4	-	64,7	23,4	-	-	-	-	-	11,5	-	38,1	0,3	6,4	26,1	1,0 (X)	26,2	0,1	-	1,7			
	Львівська політехніка																						
1857	23,8	-	43,4	6,5	-	-	1,7	0,4	23,8	0,4									-	-	-	-	
1874	3,0	0,9	87,5	8,3	-	-	-	0,3	-	-									-	-	-	-	
1893	-	-	92,5	4,7	-	-	-	0,4	-	2,4									-	-	-	-	
1902	0,1	0,7	89,4	5,5	-	-	-	-	-	4,3									-	-	-	-	
1913	0,2	0,3	93,7	5,5	-	-	0,1	0,2	-	-									-	-	-	-	

Пояснення: (С) серби; (X) хорвати.

Примітка. Таблицю 3 укладено за: [14, Tabelle 10].

нськими товаришами. Там стояв страшний крик і оглушливий тріск, і можна було подумати, що наш тоді ще мирний світ скотився до краю прірви. Поліція у таких випадках не втручалася, і боротьба бушувала без помітної переваги якоїсь зі сторін» [За, с.118]. Коли ж бійка остаточно набридала містянам, дехто вигукував: «Перестаньте, панове! Як Вам не соромно, адже Ви – студенти!» У таких випадках, як згадує Г. Дроздовський, хтось із фігурантів бійки міг підняти свою університетську шапочку і хриплим від запалу голосом промовити: «Пробачте, шановна пані!», а потім і до своїх спільників і ворогів: «Всім геть звідси!» [За, с.119]. Щоправда, масових бійок, чи пак побоїщ, за етнічними чи релігійними ознаками в досліджуваній час у Чернівцях не було. «Тут товариства іноді досить довго, але аж ніяк не завжди, протистояли одне одному, і вистачало лише малесенької іскорки, ба, навіть одного запального дотепного слівця, як уже був привід, щоб наступного разу розпочати цехову (між студентськими корпораціями. – І. М.) бійку, супроводжувану словесною вибухівкою плюс гулями» [За, с.118]. Їм протистояли одиничні сутички, які частково виростали з етнічної антипатії чи ж особистих стосунків – нерідко тут були замішані ревності під час уроків танців чи якась суто приватна справа.

Керуючись міркуваннями Дж. А. Гешвендера про те, що група, яка володіє низкою статусних властивостей, по-різному ранжованих у різних статусних ієрархіях, почуватиметься незадоволеною і схильною до заворушень, ми можемо твердити про інтенсифікацію групового незадоволення етнофорів-українців своїм статусом у царині університетської освіти. Ймовірно, мова тут іде про т. зв. статусну несумісність (Г. Ленський) – умови, за яких та чи та частина суспільства не задоволена політичним впливом, який узгоджується з власною концепцією справедливості, і група стає джерелом закликів до бунту/заколоту.

Отже, соціокультурні суперечності й конфлікти, які виникали в процесі взаємодії етнічних груп у досліджуваному хронотопі в царині освіти, ми визначаємо як граничне загострення суперечностей у процесі спільного відтворення соціальної реальності між великими соціальними спільнотами – етнічними і конфесійними. Ці суперечності ґрунтувалися на порушенні системи культурних цінностей в етнічному, релігійному чи цивілізаційному аспектах і на цій підставі приниженні соціального статусу (реально чи уявно).

Література

1. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Ігор Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – 256 с.
2. Буковина – її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського (ред.) Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. – Париж; Філядельфія; Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 950 с.

3. Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. В. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
- 3а. Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця / Пер. з нім. Георг Дроздовський. – Чернівці: Молодий буковинець, 2001. – 256 с.
4. Заява руских послів // Руслан. – 1903. – 8(21)серпня. – С. 1; 1904. – 5(18)листопада. – С. 1.
5. Коэн Г. Политика в области высшего и среднего образования в Австрии в конце ХІХ – начале ХХ вв. / Гари Коэн; Отв. ред. Т. М. Исламов, А. И. Миллер // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства. – М.: РАН, Институт славяноведения и балканистики, 1995. – С. 155–199.
6. Монолатій І. С. Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини. Монографія / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 432 с.
7. О. Г. Народне учительство а суспільність / О. Г. – Коломия: Накладом вчительської спілки, 1912. – 24 с.
8. Скорейко Г. М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Історико-демографічний нарис / Г. М. Скорейко. – Чернівці: Прут, 2002. – 218 с.
9. Baczkowski M. Analfabetyzm w Galicji w dobie konstytucyjnej (1867-1914) / Michał Baczkowski // *Naród – Państwo – Europa Środkowa w ХІХ і ХХ wieku*. Pod red. Artura Patka i Wojciecha Rojka. – Kraków, 2006. – S. 97-113.
10. Bihl W. Die Ruthenen / Wolfdieter Bihl // *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848-1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 1. Teilband. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 555–584.*
11. Otruba G. Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donaumonarchie – nationale Erziehungsstätten im Vielvölkerreich 1850–1914 / G. Otruba // *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien*, hrg. von Christian Helfer und Mohammed Rassem. – Göttingen, 1975. – S. 75–158.
12. Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 222 s.
13. Rom A. Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs und seine Entwicklung seit 1880, mit besonderer Berücksichtigung d. Sudeten- und Karpatenländer / A. Rom // *Statistische Monatschrift. – 1914. – Fefte 19. – S. 595–630.*
- 13а. Steinhaus H. Wspomnienia i zapiski. W opracowaniu Aleksandry Zgorzelskiej / Hugo Steinhaus. – Londyn: „ANEKS», 1992. – 587 s.

14. Urbanitsch P. Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick / Peter Urbanitsch // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 1. Teilband. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 33–153.
15. Wandruszka A. Katholisches Kaisertum und multikonfessionelles Reich / Adam Wandruszka // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band IV: Die Konfessionen. – 2., unveränderte Auflage. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. – S. XI–XVI.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Цепендюю І.Є.,
докт.політ.наук, професором Гоном М.М (Рівне)*

HABSBURG STRATEGY IN EDUCATION: EMPIRE-WIDE TRENDS AND WEST UKRAINIAN REALITIES

I. S. Monolatii

PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik;

Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

tel. +380(342) 59-61-46; mail: iwan.monolatii@gmail.com

The article analyzes the strategy of government of the Austro-Hungaria in secondary and higher education in Galicia and Bukovina late XIX – early XX centuries. Substantiated the thesis that there is, as a tool of ethnic assimilation of «foreign», the government used, and education. This is evidenced by the fact of discrimination in the allocation of resources, ethnicity, disability ethnic minorities to secondary and higher education. The latter is not only difficult to achieve their highest qualification and high social status, but also loses the opportunity to implement the values of welfare. The author analyzes the facts of restrictions by local authorities in the field of secondary and higher education. The correlation nationalities and speaking students of classical and technical colleges of Cisleithania and Lviv and Chernivtsi Universities and the Lviv Polytechnic. Stated that it is a fact of gradual reduction in the number of students-Ukrainian, while ignoring them purely urban, practical disciplines. Examples of latent value conflicts identified and student fights and riots - an example of the group, which owns a number of properties of status, are ranked differently in different status hierarchies, feels frustrated and prone to unrest.

Key words: *ethnic relations, education, ethnic policy, Austria-Hungary.*

УДК 323.17

ББК 66.5

**«ВСІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ – РІВНОПРАВНІ...»
(до питання про засади етнополітики Другого Гетьманату)**

М. В. Лазарович

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
58012 м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2; тел. +38(097)76-59-417;
e-mail: lazar-m@ukr.net*

Проаналізовано основні тенденції політики гетьмана П. Скоропадського і його уряду стосовно національних меншин. З'ясовано причини відміни Закону про національно-персональну автономію та скасування національних міністерств у російських, єврейських і польських справах. Досліджено, що найсприятливіші умови розвитку в Українській державі адміністрація гетьмана створила для російської і німецької меншин.

Ключові слова: національні меншини, національно-персональна автономія, Гетьманат, права, міжнаціональні відносини.

Поряд із боротьбою за соціальну справедливість і відновлення національної державності одним із основних складників українських визвольних змагань 1917–1921 рр. було забезпечення етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин. Це завдання намагалися розв'язувати представники кожної з українських влад, що діяли в означеному часопросторі.

Важливим етапом розвитку Української революції був Другий Гетьманат, який прийшов на зміну Центральній Раді. Його очільником став обраний 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів-землевласників генерал П. Скоропадський. Новий лідер декларував прагнення відновити в країні порядок, зміцнити її міжнародні позиції, подолати хаос в економіці. Для цього йому було надано, по суті диктаторські повноваження – право видавати закони, призначати уряд, керувати зовнішньою політикою та військовими справами, бути верховним суддею.

У «Грамоті до всього Українського Народу», проголошеній того ж 29 квітня, П. Скоропадський закликав усіх «громадян і козаків України – без різниці національності й віросповідання» допомогти йому в розбудові держави [3, 16 трав.]. Він також повідомив, що незабаром видасть закон про вибори до Українського сейму. До його скликання мали діяти «Закони про тимчасовий державний устрій України», видані першого дня гетьманського перевороту. В них було визначено головні напрями діяльності Гетьманату в політичній сфері, організації державного управління, дано гарантії громадських прав населення, оголошено про

встановлення «Української Держави» замість УНР.

Важливою темою, яка потребує подальшого дослідження, є ставлення гетьмана П. Скоропадського і його уряду до національного питання взагалі і до становища національних меншин зокрема. Ця проблематика ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії, хоча роботи в цьому напрямку останнім часом ідуть доволі інтенсивно. Серед сучасних досліджень насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як В. Верстюк, В. Гусєв, Р. Пиріг, О. Рафальський, Л. Рябошапко, В. Солдатенко, Н. Ставицька, В. Устименко та ін. Окремі аспекти проблеми висвітлено в дослідженнях А. Боровика, Т. Горбань, О. Калакури, А. Кузьменко, А. Наймана, Г. Папакіна, І. Погребинської, В. Хітерер та ін.

Виходячи з викладеного, метою цієї статті є аналіз основних тенденцій політики гетьмана П. Скоропадського і його уряду стосовно національних меншин. Тож основними завданнями дослідження стали: з'ясування причин відміни Закону про національно-персональну автономію і скасування національних міністерств у російських, єврейських та польських справах; визначення рівня паритетності умов розвитку, створених адміністрацією гетьмана в Українській державі для найбільших національних меншин; висвітлення їх культурно-освітньої діяльності.

Варто погодитися з тими науковцями [5, 26; 10, 129; 14, 139; 16, 106; 23], котрі вважають, що Скоропадський не мав на меті будувати українську національну державу. Він радше прагнув витворити нову концепцію української нації, яка ґрунтувалася б не на етнічних засадах, а на лояльності до Української держави. Держава розумілася не у вузькоетнічному розумінні, а в ширшому територіальному. Гетьманове розуміння суверенітету визначають як територіальний суверенітет, основою якого є територія. Дослідник А. Хитра вважає, що П. Скоропадський був одним із перших діячів України, які втілювали в життя ідею про український народ як поняття політичне, а не тільки етнографічне, національне [29]. Так влада, не акцентуючи на поділі суспільства за національною ознакою, прагнула досягти консолідації суспільства, зокрема й іноетнічного населення, яке проживало в Україні.

Тому не дивно, що вже на одному з перших засідань гетьманського уряду на початку травня було заявлено про недоцільність існування національних міністерств за ситуації, яка склалася в країні [20, с.78]. За декілька днів в інтерв'ю з журналістами П. Скоропадський підтвердив чутки про можливу ліквідацію цих органів, оскільки «всі громадяни України рівноправні» [12, с.77]. Санкціонуючи часткове згортання заходів, ініційованих урядом Центральної Ради, режим гетьмана, на думку історика Н. Ставицької [27, с.89], вважав, що вони можуть загрожувати територіальній цілісності України.

Що ж до Закону про національно-персональну автономію, то, як

стверджує Л. Рябошапко, залишалися сподівання на те, що його дію буде продовжено. Зокрема, Рада Міністрів доручила помічникові державного писаря Романову розробити новий законопроект «Про національно-персональну автономію». З цього приводу було заплановано нараду за участі представників зацікавлених міністерств і відомств [25, с.42-43]. Однак уже невдовзі від ідеї реанімації згаданого закону відмовилися.

Спроби вплинути на ситуацію шляхом широко розгорнутої в травні демократичними політичними колами кампанії на захист національних міністерств фактично не дали результатів [20, с.78]. Не вийшло очікуваного ефекту й від спільного засідання національних рад міністерств у справах росіян, євреїв і поляків, яке зібралося для обговорення дій на захист своїх завоювань [12, с.77]. Із цього приводу гетьманський уряд обмежився лише опублікованою 10 травня «Заявою», де, серед іншого, задекларував своє ставлення як до української справи, так і до проблем національних меншин. У документі зазначалося, що «в жодному випадку український гетьманський уряд не має наміру утискати українську національність, мову, культуру і державність. Навпаки, уряд плекатиме ідею всестороннього розвитку української культури, утвердження прав української мови в школі, державі і суспільстві та енергійно берегтиме закріплення всіх форм української державності. Гетьманський уряд визнає права інших національностей, що перебувають на українській землі, і вповні шануватиме їх культуру та не буде вживати утискання і нетерпимості супроти якої-небудь частини громадян» [20, с.78-79].

Найбільше втрачали через відміну Закону про національно-персональну автономію євреї, які на його основі розвинули доволі ефективну діяльність. Тому вже на початку травня бундівські організації України різко засудили прихід до влади гетьмана Скоропадського. Вони закликали до скликання Установчих зборів на основі загального виборчого права, до встановлення федеративних зв'язків України з іншими частинами Російської демократичної республіки, до виконання вимог національно-персональної автономії [11].

Незважаючи на невдоволення національних меншин та їхні протести [2, ф.1854, оп.1, спр.8, арк.1-12], 9 липня гетьман затвердив Закон Ради Міністрів про відміну Закону про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. і скасування національних міністерств у великоруських, єврейських та польських справах. Проте, як зазначають дослідники [24, с.90], діяльність трьох національних міністерств фактично тривала ще понад три з половиною місяця, оскільки Ухвалу про їх ліквідацію було опубліковано лише 22 жовтня.

Намагання представників Єврейської національної ради (ЄНР), створеної у квітні 1918 р., зарадити справі на зустрічі з головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом не увінчалось успіхом. Останній 13 липня заявив делегації президії ЄНР – М. Зільберфарбу, В. Лацькому і Я. Слоніму, що уряд скасував національно-персональну автономію і міністерств

ва національних меншин, вважаючи, що вони можуть «породити ворожнечу між націями, які проживають в Україні». При цьому Лизогуб наголосив, що держава гарантує рівноправ'я всіх громадян незалежно від їх національності й віри [2, ф.1854, оп.1, спр.86, арк.40-41].

Ведучи мову про «значні обмеження прав національних громадських організацій та об'єднань», які, до речі, стосувалися й українців, науковці все ж зазначають, що було б неправильно стверджувати, нібито в період існування Гетьманату процес національно-культурного відродження малих народів було зведено нанівець. Із часом влада відновила органи державного управління в справах національних меншин, хоч і значно обмежила їх фінансування [27, с.89]. Зокрема, як дослідив А. Боровик, 20-22 вересня засідали комісії з питань управління польськими школами в Україні. Представники польської громади звернулись до профільного міністерства з проханням заснувати при ньому «окремиї польський департамент». Але в ході обговорення комісія дійшла висновку утворити при Міністерстві освіти окремиї відділ польських шкіл, в якому були б «зконцентровані всі справи польської освіти в Україні» [4, с.44].

Загалом сприятливим для іноетнічного населення був і Закон про громадянство Української Держави від 2 липня 1918 р. Згідно з ним громадянські права автоматично поширилися на всіх, хто народився в Україні, а також тих російських підданих, що перебували на її території під час видання Закону. Для осіб, які бажали набути українське громадянство, обов'язковою умовою було прийняття присяги на вірність Українській державі. До речі, для тих, хто за своїми переконаннями не визнавав присяги, передбачили «урочисту обіцянку», текст якої був ідентичним до присяги, але з вилученням слів «та заприсягаюсь» [3, 11 лип.]. Останнє засвідчувало толерантне ставлення Української держави як до національних, так і релігійних почуттів громадян.

З територіально-державницького принципу намагався виходити режим П. Скоропадського і в кадровій політиці [13, с.70]. Хоча, як показала практика, призначати посадовців лише за рівнем їхньої компетентності вдавалося далеко не завжди. Не останню роль відігравала й політична лояльність. Зокрема, в першому уряді переважну більшість становили представники загальноросійської партії кадетів, оскільки національні сили відмовилися підтримати політику гетьмана. Однак національну коректність усе ж було збережено. З 16-ти урядовців чотири представляли найбільші меншини: російську – державний контролер Г. Афанасьєв, єврейську – міністр торгівлі С. Гутник, польську – міністр фінансів А. Ржепецький, німецьку – міністр праці Й. Вагнер.

Чи були серед національних меншин ті, котрих влада толерувала більше за інших? Видається, що так. Передусім певні переваги мали росіяни і німці.

Найсприятливіші умови адміністрація гетьмана створювала для

великоросів, на яких взагалі не поширювався статус національної меншини [24, с.91]. І це не дивно. Адже П. Скоропадський, вихований в атмосфері російського патріотизму, культивував братні почуття до росіян.

Багато свідомих українців небезпідставно звинувачували гетьмана і його уряд у проросійській політиці, в покровительстві російським шовіністам. У цей час Україна й особливо Київ, за словами російського історика С. Волкова, перетворилися на Мекку для всіх росіян [6], котрі, рятуючись від більшовиків, утікали під захист німецько-австрійських військ і Гетьманату. До української столиці переїхали правління низки петроградських і московських банків, чимало великих промисловців, землевласників, фінансистів, колишніх царських міністрів, генералів. Тут, зокрема, знайшли притулок білогвардійські лідери Пуришкевич, Шульгін, Мілюков. В Україні виникла мережа загальноросійських шовіністичних організацій «Монархічний блок», «Союз відродження Росії», «Національний центр», «Союз російського народу» і т. д. Насамперед їх об'єднували ідея єдиної і неділимої Росії та ненависть до української державності.

Стрімко зростала в Україні й присутність російських військовиків. До літа 1918 р. в Києві налічувалося бл. 50 тис. офіцерів, Одесі – 20, Харкові – 12, Катеринославі – 8 тис. [6].

Завершальним акордом значною мірою російськоцентричної політики гетьмана П. Скоропадського стало проголошення 14 листопада федерації України з Росією та формування нового проросійського уряду. Багато хто, зокрема герцог Г. Лейхтенберзький, «пов'язаний зі Скоропадським давніми узами товариства й дружби», генерал Добровольчої армії А. Лукомський, вважав, що гетьман від самого початку правління був націлений на російсько-українську федерацію [18, с.30-32; 19, с.201-202]. Лише згодом помилковість своєї орієнтації на російські консервативні кола визнав і сам П. Скоропадський. «Через декілька днів після появи грамоти [*про федерацію*. – Авт.] великоруські кола вже ніякої України зовсім не визнавали» [26, с.308], – розчаровано писав він у «Спогадах».

Сказане дає підстави стверджувати, що гетьманський режим надзвичайно співчутливо ставився не лише до російської меншини, а й загалом до усього тодішнього російського руху.

Другою привілейованою іноетнічною меншиною в Українській державі були німці, якими, природно, керуючись настановами з Берліна, опікувалася німецька окупаційна влада. Відразу ж після гетьманського перевороту Міністерство закордонних справ Німеччини звернулося до свого посла в Києві, щоб той запропонував українському урядові призначити особливого міністра або комісара для забезпечення інтересів німецьких колоністів, що проживають в Україні. І хоча відповідної посади в українському уряді створено не було, у становищі німецьких колоністів, що перебували під протекторатом окупаційних військ, яким в Україні на-

лежала реальна влада, відбулися значні зміни. Конкретним виявом цього протекторату, відзначає історик Т. Горбань, стало створення в німецьких колоніях загонів самооборони, озброєння і військово навчання яких забезпечували німецькі окупаційні війська [8, с.95-96].

Ще одним проявом привілейованого становища німецьких колоністів в Українській державі стала участь у процесі відновлення їхніх маєтків та повернення їм самовільно взятого чи розграбованого селянами майна австро-німецького окупаційного війська. Об'єднуючись у спільні загани, вони влаштували розправи над селянами, вимагаючи не лише повернення того, що було взято з розгромлених маєтків, а й значних контрибуцій [8, с.99-100]. Такі дії, санкціоновані офіційною владою, не лише дискредитували українську державність, а й украй загострили стосунки між німецькими колоністами і навколишнім селянством.

У червні 1918 р. Рада Міністрів Української держави на вимогу Німеччини створила при Міністерстві юстиції комісію для відшкодування збитків усім особам німецького або австро-угорського походження, яких вони зазнали у Першу світову війну. Насамперед це стосувалося депортованих німців. Україна мала домагатися, щоб Росія відшкодувала їй відповідні суми, оскільки збитки були результатом актів насильства з боку російських державних органів. І вже протягом літа 1918 р. рішенням гетьманського уряду колоністам було повернуто 186 тис. десятин землі, конфіскованої в них царським урядом на початку 1915 р. [8, с.101]. Отже, не викликає сумніву, що період Гетьманату був найкомфортнішим у житті німецького населення України за весь час Української революції.

Не почувалася сторонньою в Українській державі й решта національних меншин, зокрема євреї. В липні – серпні 1918 р. вони провели вибори до єврейського тимчасового передпарламенту. Перемогу святкували сіоністи. Якщо у Центральній Раді вони становили лише п'яту частину депутатів-євреїв, то серед делегатів Національних зборів – три п'ятих їхнього складу [7, с.85-86].

Перша і остання сесія Тимчасових національних єврейських зборів працювала 3-11 листопада в Києві. Її делегати, серед іншого, одноголосно схвалили резолюції про засудження скасування закону про національно-персональну автономію та протест проти переслідування євреїв у Польщі [9, с.50; 22, с.169-170]. Багато інших питань порядку денного потонули в традиційних суперечках представників соціалістичного та сіоністського таборів.

Що стосується становища поляків в Українській державі, то їм імпонувало, що Гетьманат із розумінням ставився до відновлення незалежності Польщі й намагався будувати з нею добросусідські відносини. До того ж, як відзначає О. Калакура, більша частина ображених на Центральну Раду польських землевласників активно підтримала економічну політику П. Скоропадського, його закони на захист приватної власності. На перших порах гетьман користувався підтримкою з боку

«Землян» – об'єднання польських поміщиків, котре, щоправда, негативно поставилося до задуманої гетьманським урядом аграрної реформи, що передбачала створення численного прошарку селян-середняків шляхом викупу землі у великих маєтків, а ще більше до Грамоти про федерацію з Росією. Невдоволення польських лідерів викликали заходи українського зовнішньополітичного відомства щодо включення Холмщини та Підляшшя до складу України. У той же час створення в місцевостях найбільшої концентрації поляків, зокрема на Поділлі й Волині, польських національних легіонів самооборони, які долучалися до придушення селянських повстань [14, с.130-131], викликало невдоволення серед значної частини українського суспільства.

Незважаючи на те, що, згідно із Законом про тимчасовий устрій від 29 квітня, «первенствующою» релігією в Українській державі визнавалося православ'я, всі інші, «не належні до православної віри громадяни Української Держави» мали право на «свобідне відправлення їх віри і богослужіння» [15, с.84]. Навіть у військових статутах гетьманської армії передбачали три присяги: для православних, для неправославних християн та іудеїв [21, с.71]. Усе це сприяло самовизначенню і консолідації національних меншин, зокрема і польської.

Сприятливою до іноетнічного населення була і культурно-освітня політика Гетьманату, яка надавала право всім націям розвивати в Українській державі свою мову, культуру, освіту, традиції. Траплялося, що діялося це всупереч українським національним інтересам. Так, враховуючи той факт, що міське населення значною мірою складалося з росіян, інших національних меншин та зрусифікованих українців і нерідко вороже ставилося до українізації, Міністерство освіти вважало за доцільніше засновувати нові українські університети та гімназії, ніж українізувати російські.

Розвивали культуру й освіту національних меншин як держава, так і громадські організації відповідних общин. Зокрема, завдяки співпраці державних інституцій та єврейського культурно-просвітницького товариства «Культурна ліга» [1, ф.707, оп.86, спр.362, арк.4] наприкінці 1918 р. в Україні діяло бл. 2,8 тис. єврейських початкових шкіл і 700 класів в українських або російських школах, десятки технічних училищ, п'ять учительських семінарій, низка гімназій [17, с.202]. Щоб розвивати й поширювати єврейську культуру, в травні було закладено Київський єврейський народний університет, де навчалось 300 студентів. (Подібний заклад діяв і в Одесі). Його метою було «поширення наукових знань серед тих елементів єврейського населення, які або зовсім не здобули систематичної освіти, або бажали поповнити свої знання...» [28].

Активною була діяльність і польських культурно-освітніх організацій, насамперед таких, як «Мати польська» та «Польське товариство з питань середньої школи». Їхня співпраця з державними органами, зокрема з Міністерством освіти та його польським департаментом [2,

ф.2201, оп.1, спр.296, арк.1-29], дала непогані результати. На початок 1918–1919 н. р. на теренах Української держави діяло 998 польських початкових шкіл, де навчалося 62 810 учнів і працювало 1276 учителів, і 39 середніх шкіл із 7398 учнями й 441 учителем. У Києві функціонував Вищий університетський колегіум. У деяких містах було створено польські народні доми, діяли два польські театри [14, с.129-130] тощо.

Дбати про розвиток освіти, науки, культури національних меншин мали і загальнодержавні інституції. Наприклад, у першому Статуті Української Академії наук, відкритої 24 листопада 1918 р., було передбачено вакансії для академіків, котрі б займалися розробкою проблем національно-культурного життя національних меншин, безпосередньо пов'язаних з Україною. Аналогічно здійснювали свою діяльність Національна бібліотека та Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України, під опікою якого перебували польське й єврейське національні товариства охорони пам'яток [27, с.89].

Підсумовуючи, слід зазначити, що національна політика Гетьманату, незважаючи на її деяку невизначеність, була поміркована і за великим рахунком не призводила до міжетнічних конфліктів. Скасовуючи Закон про національно-персональну автономію та національні міністерства у великоруських, єврейських і польських справах, гетьман П. Скоропадський і його уряд керувалися територіально-державницьким принципом, згідно з яким усі громадяни держави є рівноправними, незалежно від їх національності й віри. При цьому підтримка, зокрема фінансова, національно-культурного відродження малих народів тривала і далі. Помилкою Гетьманату, яка викликала незадоволення як серед представників багатьох національних громад, так і з боку українського суспільства, було забезпечення певних преференцій німецькій і російській меншинам та, особливо, потурання великоросійським шовіністичним колам.

Література

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
2. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України.
3. Державний вісник. – 1918. – 16 травня, 11 липня.
4. Боровик А. Політика українських урядів щодо формування системи навчальних закладів національних меншин за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А. Боровик // Сіверянський літопис. – 2009. – №4. – С. 39–46.
5. Верстюк В. Ф. Гетьманська держава 1918 р. в контексті Української революції / В. Ф. Верстюк // Український історик. – 1999. – №2/4 – С. 14–29.
6. Волков С. Трагедия русского офицерства [Електронний ресурс] / С. Волков. – Режим доступу: <http://www.samisdar.ru/5/55/553-ogl.htm>
7. Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія в Україні 1917–

- 1920 / С. І. Гольдельман. – Мюнхен – Париж – Єрусалим, 1967. – 138 с.
8. Горбань Т. Німецькі колонії Півдня України в добу національно-демократичної революції / Т. Горбань // Наукові записки / Збірник. – К.: ПіЕНД, 2000. – Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 14. – С. 91–116.
9. Горшков В. Місцеве самоврядування євреїв в Україні: важкі кроки становлення / В. Горшков, В. Гусев // Єврейське населення Півдня України: Тези наук. конф., м. Запоріжжя, 27–28 жовт. 1994 р. – Запоріжжя, 1995. – С. 50–53.
10. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття: Навч. посібник / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
11. Гусев В. Бунд, Комфарбанд, Евсекция КП(б)У: страницы политической биографии. 1917–1921 гг. [Електронний ресурс] / В. Гусев. – Режим доступу: <http://www.jewish-heritage.org/prep5.htm>
12. Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки / В. Гусев // Наукові записки. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 72–79.
13. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. В 2-х т. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – 351 с.
14. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
15. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
16. Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник / О. Копиленко, М. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
17. Кузьменко А. Деякі сторінки розвитку освіти національних меншин України (1917-1920) / А. Кузьменко // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 201–203.
18. Лейхтенбергский Г. Н. Воспоминания объ «Украине». 1917–1918 / Герцогъ Г. Н. Лейхтенбергский. – Берлин, 1921. – 51 с.
19. Лукомский А. С. Противосоветские организации на Украине и начало гетманства / А. С. Лукомский // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 196–211.
20. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін.; Редкол. І. Ф. Курас (голов. ред.) та ін.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 2000. – 357 с.
21. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси / Г. В. Папакін. – К., 2003. – 282 с.
22. Погребинська І. Погроми в Польщі, Галичині та українське єврейство / І. Погребинська // Наукові записки. – К., 2000. – Вип. 10. – С. 167–179.
23. Портнов А. Українська держава П. Скоропадського і Західноукраїнська Народна Республіка – практика і теорія консерватизму в українсь-

- кому державному будівництві [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу:
http://www.ukrterra.com.ua/developments/history/modern/portnov_ukrderg.htm
24. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.
25. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): Монографія / Л. Рябошапко. – Львів, 2001. – 484 с.
26. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 року / П. Скоропадський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 495 с.
27. Ставицька Н. Державна національно-культурна політика серед національних меншин в добу Української революції / Н. Ставицька // Наукові записки. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 86–90.
28. Хитерер В. Еврейское образование в Украинской Народной Республике (1917–1920 гг.) [Електронний ресурс] / В. Хитерер // Вестник Еврейского университета. – 1996. – №3. – С. 147–162. – Режим доступу:
<http://www.jewish-heritage.org/ve13a8r.htm>
29. Хитра А. Державно-правові погляди Павла Скоропадського. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук [Електронний ресурс] / А. Хитра / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2003. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/17379.html>
30. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921. – Т. 3. – 60 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С.,
докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)*

**«ALL CITIZENS OF UKRAINE – EQUAL...»
(on the basis of the national policy of the Second Hetmanate)**

M. V. Lazarovych

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
58012, Chernivtsi, Kotsjubynskiy str. 2;
ph.: +38(097)76-59-417; e-mail: lazar-m@ukr.net*

The basic tendencies of hetman's P. Skoropads'kyi policy and his government in relation to national minorities were analyzed. Determined the reasons of abolishing the Law about the nationally-personal autonomy and also the cancelation of the national ministries in Russian, Jewish and Polish affairs was discussed. Investigations show that in Ukrainian State hatman administration created the most favourable conditions for development of Russian and German minorities.

Keywords: *national minorities, national-personal autonomy, Hetmanat, the rights, interethnic attitudes.*

**ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО
У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ
І ТОГОЧАСНИХ РАДЯНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ**

Р. Б. Пуйда

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті йдеться про парламентську діяльність Українського національно-демократичного об'єднання в працях українських громадсько-політичних діячів і тогочасних радянських і польських науковців.

Ключові слова: українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), дослідження, праці, науковці, політика, діяльність.

Сьогодні немає синтетичного дослідження, яке б відтворювало цілісну картину парламентської діяльності УНДО у 1935–1939 рр. Автори здебільшого обмежуються загальними твердженнями або ж торкаються окремих маловідомих аспектів проблеми.

Праці, присвячені історії парламентаризму на західноукраїнських землях у другій половині 1930-х рр., – це наукові, науково-популярні й публіцистичні розвідки міжвоєнного періоду. Незважаючи на доволі значний історичний проміжок часу, в роки радянської влади проблему практично не вивчали, а науковці діаспори зосередили свою увагу передусім на проблемі розгортання національно-визвольного руху в краї у 20–40-х рр. ХХ ст., боротьбі з німецьким окупаційним режимом.

Перші парламентську працю українських депутатів у вищому законодавчому органі Польщі спробували охарактеризувати відомі українські громадсько-політичні діячі. Крізь призму власного бачення й особисті позиції члени УНДО та їхні опоненти показали особливості виборчих кампаній у Східній Галичині, розповіли про перепони польської влади, визначили пріоритетні проблеми УПР у 1928–1939 рр.

Окремою сторінкою у вивченні парламентської діяльності українських депутатів і сенаторів у 1928–1930-х рр. стали роботи представників конформістських політичних сил. Серед численних розвідок виділимо праці одного з лідерів УХО Г. Хомишина «Українська проблема» [1] та ідеолога польсько-українського порозуміння С. Лося. Зокрема, останній у працях «За конструктивну політику на Червоній Русі» [2] і «Міжнародне становище Польщі та галицькі українці» [3], проаналізувавши боротьбу УПР і проурядової більшості в парламенті Польщі, закликав обидві сторони до діалогу, зважаючи на чимраз більші міжнародні загрози.

У середині 1930-х рр. П. Феденко опублікував одну з перших синтетичних праць, присвячених суспільно-політичним процесам на західноукраїнських землях у першій третині ХХ ст. У дослідженні «Український громадський рух у ХХ ст.» [4] автор акцентував увагу на діяльності українських політичних партій, передусім УНДО. Водночас дослідник епізодично охарактеризував парламентську діяльність українських послів і сенаторів, розглянув процес підготовки скликання Всеукраїнського національного конгресу.

У дослідженнях Д. Левицького «Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р.» [5], В. Целевича «Нарід, нація, держава» [6] фрагментарно охарактеризовано вимоги українців у національно-культурній та політичній сферах у 1928–1934 рр., які лунали з трибуни парламенту Польщі. Здобутки української націонал-демократії й УПР у другій половині 1920 – середині 1930-х рр. яскраво ілюструє пропагандистська праця «Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування» [7].

У 1936 р. накладом видавничої спілки «Діло» побачила світ брошура «За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6 грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р.» [8]. Зважаючи на численні критичні виступи в українській та польській пресі, спричинені політикою нормалізації, у праці голова УПР обґрунтовує необхідність продовження задекларованого курсу, боротьби за національно-територіальну автономію українських земель у складі Польщі. Водночас З. Пеленський проаналізував автономічну декларацію УНДО, ухвалену 7 травня 1938 р., охарактеризував реакцію польського політикуму і стратегію УПР після появи документа [9].

Парламентську діяльність УНДО фрагментарно охарактеризовано у працях тогочасних радянських та польських науковців. Радянські науковці, громадські діячі, які емігрували із Західної України до УСРР (А. Красін [10] та ін.), виходячи з марксистсько-ленінської методології, розкритикували «запроданську українську буржуазну партію» (УНДО) за «обдурювання широких верств трудящих» та «соціальну демагогію».

Не менш критичними, проте значно об'єктивнішими і фаховішими, видалися дослідження польських науковців. Зважаючи на українсько-польське протистояння у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої, А. Бохенський [11], С. Лось [12], М. Фелінський [13] та ін. дещо упереджено та емоційно охарактеризували стратегію і тактику УНДО в парламенті Польщі, захист УПР національних та соціальних прав українського народу. Науковці отримували значну підтримку відділу національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі, а також співпрацювали з тодішніми провідними науковими інституціями, які

досліджували міжнаціональні відносини, передусім Інститутом дослідження національних справ та Східним інститутом.

Отже, в міжвоєнний період ХХ ст. опубліковано значну кількість літератури партійно-політичної проблематики. Значну її частину присвячено міжпартійним зв'язкам, діяльності окремих партій, зокрема й УНДО. Низка досліджень стисло розкриває особливості парламентської праці депутатів і сенаторів УНДО в угодних 1928–1939 рр. Водночас зауважмо, що праці не позбавлено суб'єктивізму та чітко виражених ідеологічних симпатій.

Цензура і заборони висвітлення окремих проблем історії України суттєво обмежували можливості радянських науковців при характеристиці парламентської діяльності УНДО. Критика «українського буржуазного націоналізму» та реакційної політики польського уряду в міжвоєнний період, класові суперечності стали провідною темою тогочасних істориків. У такій ситуації парламентська діяльність УНДО у кращому випадку замовчували, в гіршому – фальсифікували.

Домінування комуністичної ідеології яскраво помітно у працях П. Йова [14], М. Герасименка [15] і В. Маланчука [16]. Дослідники передусім намагалися показати переваги «соціалістичного будівництва» у Радянській Україні порівняно з політикою польського владного режиму в міжвоєнній Польщі, засудили угодовську стратегію і тактику партії, що домінувала у другій половині 1930-х р., вважали націонал-демократів «оплотом українського буржуазного націоналізму». Праці дослідників стали зразком для їхніх наступників, адже сформували загальноновизнану методологію висвітлення партійно-політичного і парламентського життя Західної України в міжвоєнний період ХХ ст.

Справді, у другій половині 1960–1970-х рр. риторика попередників продовжили М. Зільберман [17] і О. Швидак [18]. В окреслених дослідженнях попри концепцію «братерської допомоги великого російського народу» та вирішальної ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції знаходимо фрагментарну інформацію про діяльність «запроданських партій» Західної України у міжвоєнний період. У працях Є. Галушка [19] і Ю. Сливки [20] охарактеризовано місце комуністичного руху в суспільному житті міжвоєнної Західної України. Дослідники засудили політику УНДО, скеровану на «придушенні революційної боротьби трудящих Західної України проти окупаційного режиму Польщі». З неприхованою радістю науковці констатували відсутність позитивних зрушень у польсько-українських відносинах після переходу в середині 1930-х рр. до політики нормалізації, безперспективність парламентської праці УПР у 1935–1939 рр., зважаючи на нехтування проурядової більшості українських вимог, що в підсумку призвело до провалу задекларованого у 1935 р. курсу УНДО.

Значний науковий інтерес у контексті досліджуваної проблеми становлять праці С. Макарчука [21] та І. Васюти [22]. Останній із класово-партійних позицій проаналізував історію виникнення й організацій-

но-парламентську діяльність УНДО. Тавруючи націонал-демократію за прислужництво буржуазним режимам, І. Васюта все ж визнав, що УНДО – провідна політична сила Західної України, що упродовж 1920–1930-х рр. зберігала значний вплив на українське населення Східної Галичини, що виразно засвідчили виборчі кампанії до парламенту Польщі 1928 та 1930 рр. Певні оцінки і висновки автора, що стосуються парламентської праці депутатів і сенаторів УНДО у 1935–1939 рр., актуальні навіть для сучасної історичної науки. Зокрема, дослідник розкритикував провід партії за прагнення до співробітництва з урядом Польщі через зміну вимоги «незалежної України» на «територіальну автономію у межах Польщі».

Окремі аспекти парламентської праці УНДО у другій половині 30 х р. ХХ ст. стали предметом дослідження еміграційних істориків. У публікації С. Витвицького та С. Барана «Українські землі під Польщею» [23] подано характеристику політичних партій Західної України міжвоєнного періоду, простежено діяльність УПР у польському парламенті. У працях О. Субтельного [24], І. Кедрина [25], публікаціях Т. Гунчака [26], збірнику статей, присвячених Є. Коновальцеві [27], епізодично висвітлено як парламентську діяльність окремих українських депутатів і сенаторів, так і основні напрями праці УПР загалом.

Зокрема Т. Гунчак у монографії «Україна: перша половина ХХ ст.: нариси політичної історії» присвятив обмаль уваги діяльності політичних партій Західної України в другій половині 1930-х рр., акцентуючи здебільшого на діяльності ОУН та судових процесах членів ОУН, яких захищали провідні адвокати – члени УПР й УНДО. Т. Гунчак навів слова українського депутата В. Загайкевича, який виступив адвокатом українців на цьому судовому процесі: «Якщо спитаємо, що спонукало підсудних до того, що вони завернули з вигідної дороги животіння й пішли на шлях, на якому видніють сірі мури тюрем і примари смерті, коли спитаємо їх про те, то почуємо відповідь, яка, неначе ясний промінь, кидає гарне світло на підсудних. Ця відповідь не звучить інакше, як тільки – любов до батьківщини. Це велика стихія національної ідеї, що огорнула мозок і серце...»

Серед перелічених еміграційних наукових розвідок на особливу увагу заслуговує збірник «Євген Коновалець та його доба». Незважаючи на те, що парламентські баталії у вищому законодавчому органі Польщі не були пріоритетним напрямом досліджень українських діаспорних науковців, у розвідках Д. Андрієвського [28], Є. Онацького [29] і З. Пеленського [30] присвячено чимало уваги зв'язкам УПР із націоналістичним підпіллям, спільній міжнародній праці, покликаній актуалізувати українське питання на міжнародній арені.

Післявоєнна польська історіографія зазнала відчутного ідеологічного впливу радянської суспільно-політичної думки. З цих причин дослідження проблем, пов'язаних з організаційно-ідеологічним ставленням, формами та напрямками праці українських політичних партій, передусім УНДО, відійш-

ли на другий план, оскільки це суперечило панівним ідеологемам. Домінуюча тематика тогочасних праць – вивчення соціалістичного та комуністичного руху, боротьба трудящих «проти соціального поневолення» тощо.

Література

1. «Українська проблема». Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Г. Хомишин. – [Б. М.], 1932. – 184 с.
2. Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі / С. Лось. – Львів, 1933. – 84 с.
3. Лось С. Міжнародне становище Польщі та галицькі українці / С. Лось. – Львів, 1932. – 72 с.
4. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / Панас Феденко. – Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1934. – 170 с.
5. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р. / Дмитро Левицький. – Львів: Діло, 1934. – 30 с.
6. Целевич В. Нарід, нація, держава / Володимир Целевич. – Львів, 1934. – 111 с.
7. Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування. – Львів, 1936. – 29 с.
8. Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин: промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6 грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. / Василь Мудрий. – Львів: накл. видавн. спілки «Діло», 1936. – 16 с.
9. Pełenski Z. Polityka UNDO w świetle autonomicznej deklaracji Centralnego Komitetu UNDO z dnia 7 maja 1938 r. / Zenon Pełenski. – Lwów: Nasze słowo, 1938. – 112 s.
10. Зимний Я. Запроданці польського фашизму («УНДО-інтервенти») / Ярослав Зимний. – Харків, 1933. – 68 с.
11. Красін А. Відтята кордонами. Нариси про Західню Україну / А. Красін. – Харків, 1930. – 72 с.
12. Boheński A. Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwonej / Aleksander Boheński, Stanisław Łos, Włodzimierz Bączkowski. – Warszawa, 1938. – 126 s.
13. Łos S. Ukraińcy na łamach «Biuletynu polsko-ukraińskiego» / Stanisław Łos // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1933. – №24. – S. 4-6.
14. Feliński M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej / Michał Feliński. – Warszawa, 1931. – 448 s.
15. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / П. Йова. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954. – 113с.

16. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921-1939 рр.) / М.П. Герасименко, Б.К.Дудикевич. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1960. – 224 с.
17. Маланчук В. Історія однієї зради / В. Ю. Маланчук. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 70 с.
18. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України / М. Й. Зільберман. – Львів: Університетвидав, 1968. – 197 с.
19. Швидак О. М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.) / О. М. Швидак. – Київ: Наукова думка, 1972. – 227 с.
20. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1918–1928 рр. / Є. М. Галушко. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1965. – 265 с.
21. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Юрій Сливка. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с.
22. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях / С. А. Макарчук. – Львов, 1983. – 255 с.
23. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. К. Васюта. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1971. – 222 с.
24. Баран С. Українські землі під Польщею / С. Баран, С. Витвицький // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 563.
25. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний; пер.з англ. Ю. І. Шевчук; вст. ст. С. В. Кульчицький. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.: іл.
26. Кедрин І. У межах зацікавлення / Наукове товариство ім. Шевченка / Іван Кедрин. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто: Б. в., 1986. – 523 с. – (Бібліотека українознавства; Т. 53).
27. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
28. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1019 с.
29. Андрієвський Д. Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів / Дмитро Андрієвський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 653–662.
30. Онацький Є. Євген Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні / Євген Онацький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 712–716.
31. Пеленський З. Між двома конечностями / Зенон Пеленський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 502–524.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.,
докт.політ.наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)*

**PARLIAMENTARY ACTIVITY OF UNDO IN LABOURS
UKRAINIAN PUBLIC-POLITICAL FIGURES AND
OF THAT TIME SOVIET AND POLISH RESEARCH WORKERS**

R. B. Puyda

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Carpatska st., 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

Speech goes in the article about parliamentary activity of the Ukrainian nacional-democratic association in labours Ukrainian public-political figures and of that time soviet and Polish research workers.

Keywords: *Ukrainian nacional-demokratic association (UNDO), research, labours, scientists, policy, activity.*

УДК 323

ББК 66.3 (4Укр)

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР
(на прикладі м. Івано-Франківська)****Л. Я. Венгринюк**

*Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: sunset.0718@gmail.com*

Статтю присвячено висвітленню реалізації політики пам'яті на регіональному рівні. На основі аналізу маркування місцевого простору та комеморативних заходів розглянуто діяльність органів місцевого самоврядування в царині політики пам'яті. Проаналізовано процес ідеологічної деколонізації пам'яті від радянського минулого, що відбувається через руйнування чи переозначування найпомітніших символічних маркерів.

Ключові слова: *політика пам'яті, місця пам'яті, комеморативні практики, Івано-Франківськ.*

Розбудова демократичної і правової держави потребує активізації зусиль органів місцевого самоврядування, спрямованих на розвиток духовності й виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини громадян України. Одним з елементів реалізації цього завдання є дослідження й популяризація історичної пам'яті та вибудування чіткої політики пам'яті. Політика пам'яті являє собою тривкий елемент культурного ландшафту, складову частину тих уявлень, які формують самосвідомість людини в процесі її соціалізації на певній території; основу уявлень про особливості історичного розвитку певної країни та її регіонів; увесь комплекс пам'яток з відповідним інституційним оформленням їх охорони, вивчення, пропаганди, все те, що забезпечує тривкий зв'язок минулого й сучасності з відповідною проекцією у майбутнє. Пам'ять історична в її регіональному вимірі являє собою надзвичайно складний феномен суспільної свідомості, що входить як у сферу суспільної психології, так і в царину ідеології. Вона включає в себе як матеріальні залишки минулого, так і відповідні символи, міфи, історіографічні уявлення [17]. Будучи таким потужним елементом свідомості, що має значний вплив на політичні вподобання, орієнтації та активність громадян, політика пам'яті входить у сферу особливого зацікавлення політичної влади загалом і органів місцевого самоврядування зокрема. Останнє обумовлюється компетенцією цих органів, адже відповідно до ст. 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» підготовка і внесення на розгляд ради питань щодо найменування (перейменування) ву-

лиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території відповідного населеного пункту, відносяться до самоврядних повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад [5]. У цьому контексті доречною буде згадка про топонімічну політику органів місцевого самоврядування, адже однією з її функцій є реалізація політики збереження пам'яті. За її допомогою можна розв'язувати ряд завдань, а саме: зберігати й популяризувати історію міста і регіону як серед мешканців, так і гостей; виховувати молоде покоління на конкретних прикладах, гідних поваги і наслідування, і т. д [9, с. 311]. Саме тому одним із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування в соціокультурній сфері мають бути підвищення національно-духовного рівня особистості, збереження, охорона та відновлення пам'яток історії [1, с.237-238].

Один із важливих напрямів у дослідженнях міської політики пам'яті (котру реалізують органи місцевого самоврядування) полягає у вивченні символічної структури дискурсів про минуле, втілених у різноманітних маркерах та місцях пам'яті. Саме за їхньою допомогою на місто проектується певні образи. Різні моделі минулого – офіційний історичний дискурс, створений панівною елітою, як і альтернативні, створені іншими акторами – вписуються в міський простір за допомогою назв вулиць, пам'ятників, меморіальних таблиць, музеїв, архівів, ЗМІ тощо [16, с.75].

Метою статті проілюструвати діяльність органів місцевого самоврядування в царині політики пам'яті, яку здійснюють на основі аналізу маркування місцевого простору (маркери та місця пам'яті м. Івано-Франківська) і комеморативних заходів. Відповідно до поставленої мети дослідження слід виконати такі завдання:

- проаналізувати процес встановлення та демонтажу пам'ятників;
- розглянути рішення місцевої ради щодо перейменування вулиць;
- простежити перебіг комеморативних заходів у місті.

Наше дослідження символічного простору м. Івано-Франківська розпочинається з аналізу пам'ятників.

Пам'ятники споруджують переважно в місцях, відкритих і доступних для широкого огляду. Вони слугують не лише для увіковічнення певної історичної події чи особи, а також нагадуванням про причини/мотиви, чому і хто їх спорудив.

Церемонія покладання квітів до пам'ятників чи інші комеморативні ритуали покликані не лише утверджувати героїчне минуле, яке вони презентують, а й метафорично наголошувати на тяглоті історичного минулого спільноти. Їхнє завдання – постійно відтворювати колективну пам'ять групи. Пам'ятники відіграють суттєву роль у репрезентації і легітимізації панівних ідеологій та історичних моделей минулого. В такий спосіб міський простір стає підпорядкованим політиці пам'яті домінантною групи, яка прагне запровадити контроль над ним завдяки уніфікації

символічної репрезентації історичного минулого та вилучення чи маргіналізації інших «пам'ятей» і символів. Водночас невідомі групи, якщо їм не дозволено відкрито маркувати свою присутність у міському просторі, використовують різні стратегії опору (від пасивного неприйняття і переозначення до актів вандалізму), щоб «висловити» своє бачення минулого.

Політика пам'яті і комеморацийні стратегії охоплюють не лише спорудження пам'ятників, а також деконструювання чи (пере)означення всіх символів, що репрезентують попередні режими і суперечать новому історичному метанаративові. Цей процес охоплює не лише активне забування, а й пригадування [16, с.75-76].

Процес ідеологічної деколонізації пам'яті від радянського минулого часто набував форми руйнування чи переозначування найпомітніших символічних маркерів. Про це свідчить таблиця.

Таблиця. Пам'ятники радянської епохи і періоду незалежності в м. Івано-Франківську

Пам'ятники радянської епохи	Сучасні пам'ятники
Леніну	І.Франкові
Танки Т-34	В.Стефанику
Ракета проти Вірменської церкви	Т.Шевченкові
Літак Гагаріна	В.Чорноволу
Братам Майданським	С.Бандері
Монумент слави	С.Ленкавському
Обеліск	Є.Коновальцеві
Пам'ятник поблизу адмінбудинку ОДА	П.Орлику
Погруддя Шевченка	Пам'ятник на честь проголошення ЗУНР
Погруддя Франка	Страченим українським націоналістам
	Борцям за волю України
	Пам'ятник жертвам нацизму

У багатьох містах після проголошення незалежності України радянські пам'ятники вибірково зносили [16, с.78]. Так обласний центр Прикарпаття Івано-Франківськ не став винятком. Спочатку було демонтовано пам'ятник В. Леніну (1990), а згодом і «квазітехнічні» пам'ятники (танки Т-34, ракету проти вірменської церкви, літак Гагаріна); завершився цей процес демонтажем пам'ятника членам КПЗУ братам (Петро, Василь, Дмитро і Степан) Майданським, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Натепер з-поміж пам'ятників радянського періоду збереглися Монумент слави, Обеліск (з нього було знято лише червону зірку), пам'ятник поблизу адмінбудинку Івано-Франківської міськради й ОДА, а також погруддя Т. Шевченка та І. Франка [12].

На прикладі цих меморіалів (дослідження політичного складника ще попереду – порівняно з іншими західноукраїнськими обласними центрами) також можемо простежити необхідність розрізнення між локальними і етнічними акторами у політиці пам'яті міста. На загальнонаціональному рівні офіційна влада скоріше намагається перетворити «старі» радянські свята (День Перемоги як центральне свято) на нові українські і так зняти конфлікт між радянською історичною ідентичністю та новою українською лояльністю. Проте паралельно з ними постали нові пам'ятники, що героїзують міф про борців ОУН–УПА, який є важливим складником регіональної моделі українського національного мислення й колективної пам'яті мешканців Західної України [16, с.79].

Видимим втіленням практики символічного маркування міського простору було спорудження 14-ти нових пам'ятників упродовж 17-ти років. Найбільшу частину новоспоруджених монументів присвячено українським історичним діячам чи подіям. Зокрема в місті спорудили пам'ятники та пам'ятні знаки українським письменникам і поетам: Іванові Франку, Василеві Стефанику (1995), Тарасові Шевченку (2011); громадсько-політичним діячам: В'ячеславові Чорноволу (2007), Степанові Ленкавському (2010), Степанові Бандері (2009), пам'ятник на честь проголошення ЗУНР (який містить барельєфи Євгена Петрушевича, Дмитра Вітовського, Лева Бачинського і Костянтина Левицького) (2004), Євгенові Коновальцю (2012), Пилипові Орлику (2012).

В Івано-Франківську також було зведено монументи, присвячені жертвам нацистського і радянського режимів: страченим українським націоналістам (2003), борцям за волю України (2003) та пам'ятник жертвам нацизму (2011). Останній адресовано жертвам загалом, не вирізняючи окремих етнонаціональних спільнот [12].

Аналіз особливостей встановлення пам'ятників у м. Івано-Франківську в новітній час свідчить про тенденцію переваги артикуляції героїчно-національної минувшини в міському просторі. До того ж цей процес демонструє не тільки активне залучення органів місцевого самоврядування до історичної пам'яті та її інституційне оформлення і матеріалізований вияв, а й конструювання політики пам'яті на її основі образу конкретного міста та збірної/окремленої ідентичності його містян.

Іншим складником маркування місцевого простору є перейменування вулиць. Практика давати назви вулицям і площам також відіграє важливу роль у символічному кодуванні міського простору і (пере)означенні минулого в щоденному житті сучасного суспільства. Назви вулиць відіграють навіть більшу роль у техніках політики пам'яті, що дисциплінують, аніж пам'ятники чи меморіальні таблиці. Меморіальні таблиці, якщо їх не артикулюють у ритуалах комеморації чи не включають у громадське життя міста, скоро стають «природними» маркерами міського простору, частиною автоматизованого сприйняття натовпом перехожих і «зникають» з їхньої уявної мапи міського ландшафту.

Відповідно вони залишаються помітними лише для ока «чужого» і «туриста». Водночас референція до назв вулиць інтегрована в щоденний досвід жителів міста, які постійно звертаються до назв вулиць, коли заповнюють бюрократичні форми, просять водія зупинитися, пояснюють місцезнаходження чогось і т. д. [16, с.87].

Розглядаючи назви вулиць міста Івано-Франківська зазначмо, що радянський період залишив значний відбиток на цьому складникові міського простору. Хоча після здобуття Україною незалежності розпочалась активна робота з перейменування вулиць. За підрахунками історика-краєзнавця П. Арсенича, у 1994 р. 115 вулиць Івано-Франківська носили назви російських, 75 – українських і 15 західноєвропейських діячів. Понад 50 вулиць було названо іменами учасників Великої Вітчизняної війни, а 30 – революційного руху та громадянської війни, партійно-радянських діячів, які не мали ніякого стосунку як до історії міста, так і краю. Тому міськвиконком спільно з депутатською комісією із залученням громадськості ухвалив декілька рішень про перейменування вулиць. Отже, станом на 1996 р. було замінено 84 старі назви, а на 2012 р. 152 вулиці отримали нову назву [7].

Перейменування вулиць відбувалося в значно більших масштабах, ніж ліквідація/спорудження пам'ятників і таблиць. Якщо 2/3 споруджених у радянський час пам'ятників і таблиць існують у незалежній Україні, то більшість назв вулиць, що творили радянський образ міста, змінено. Як наголосили Я. Грицак і В. Сусак, «основний задум полягав не лише в тому, щоб створити український образ міста, й у тому, щоб популяризувати й закорінювати у масовій свідомості українську історичну пам'ять. Перевагу віддавали іменам українських історичних постатей, тотально замовчуваних у радянський період. Ці імена надавали центральним і найзаселенішим вулицям з інтенсивним транспортним зв'язком. Інший принцип полягав у тому, щоб заповнювати певні райони наборами імен, що становлять певний розділ української національної історії» [16, с.90].

Аналізуючи детальніше процес перейменування вулиць, варто зазначити, що перевагу надають перш за все діячам модерної історії України XIX-XX сторіч. Так, у мікротопоніміці міста з'явилися вулиці Вагилевича, Вітовського, Волошина, Грушевського, Донцова, Коновальця, Ленкавського, Міхновського, Мельника, Павлика, Петлюри, Петрушевича, Бандери і т. д. [6].

Епоху козаччини представлено власне самою вулицею Козацькою, а також вулицями, перейменованими на честь українських гетьманів: Виговського, Мазепи, Орлика, Сагайдачного, Полуботка та ін. [7; 14].

Ще одну групу перейменованих вулиць становлять вулиці присвячені діячам мистецтв, яких замовчували чи забороняли в радянський період. До неї належать вулиці Заливахи, Курбаса, Маланюка, Миколайчука, Симоненка, Стуса, Труша та ін. Слід відзначити, що до цього пе-

реліку недавно доєдналася вулиця Юрія Ілленка (рішення міської ради від 07.07.2011) [6; 3].

Іншу групу становлять вулиці, яким було відновлено їхні історичні назви, а саме вулиці Бельведерська, Вірменська, Галицька, Княгинин, Тринітарська, Цеклера та ін. Особливу увагу привертає саме остання вулиця, адже вона носить назву людини, що її заснувала, – Теодора Цеклера, який за походженням був німцем. Варто зазначити, що ініціатором перейменування було Товариство галицьких німців [3; 11].

Ще одну групу вулиць названо іменами видатних українських науковців, це: вулиці Ак. Гнатюка, Горбачевського, Гаморака, Пулюя та ін. Віднедавна до цього «пантеону» приєдналась і вулиця Кубійовича (рішення міськради від 24.04.2012) [6; 15].

Останню групу становлять вулиці, перейменовані на честь видатних представників краю: Бобикевича, Красівського, Пашницького, Оленицького, Озаркевича, Сосенка та ін. Останньою до цього переліку приєдналась вулиця Дарії Цвек, найвідомішої українського кулінарки, що мешкала в Івано-Франківську [3; 14].

Завершуючи аналіз мікротопоніміки міста Івано-Франківська, варто відзначити, що тут усе-таки панує україноцентричний підхід, хоча й присутній елемент відновлення історичних назв вулиць, що репрезентує наявність слідів інших національних груп у маркуванні простору міста. Домінування україноцентричного підходу в маркуванні простору пояснюється етнополітичною концепцією Р. Брюейкера, який розвиває поняття «держави, що націоналізується». Націоналізаційна держава є державою певної етнокультурної «центральної нації» та для цієї нації, чії мову, культуру, демографічне становище, економічний добробут і політичну гегемонію повинна підтримувати держава. Її ключовими елементами є почуття «власності» над державою, притаманні певній етнокультурній нації, яка вважається відмінною від громадян чи постійного населення загалом, та «коригуючий», чи «компенсаційний», аспект використання влади держави для підтримки специфічних (і попередньо недостатньо обслуговуваних) інтересів [2, с.147]. За висновками науковця держави, які виникли внаслідок розпаду багатонаціональних держав чи імперій, часто постають саме як націоналізаційні, активізуючи увагу на «домінантному» етносі у певних питаннях. Саме цей «компенсаційний» аспект (який є однією з ознак «держави, що націоналізується») прослідковується у маркуванні місцевого простору, таким чином коригуючи попередній стан речей.

У сучасному глобалізованому світі зростає вага пам'яті як символічного капіталу, який дозволяє зцементувати ідентичність спільнот, що вже існують, та долучатися до створення ідентичностей нових. У цьому процесі – творенні ідентичності завдяки пам'яті вагому роль відіграють комеморативні практики, що виступають як засобом для пере-

гляду сегментів історичної пам'яті, що існує, так і для створення нової пам'яті замість старих традицій і міфів [10].

У ході церемоній вшанування пам'яті (комеморативних практик) спільноті нагадують про її ідентичність, згадують, запам'ятовують і передають прийдешнім поколінням у певний спосіб організований колективний варіант особистої та когнітивної пам'яті.

У церемоніях не лише передбачається існування зв'язку з минулим завдяки високому ступеню їхньої формалізації і чіткому дотриманню процедури, місця й часу; вони ще й мають декілька визначних рис — неприховано декларують свою наступність і те, що вони увіковічують пам'ять про зв'язок з минулим, а також мають характер ритуальної інсценізації (втілення заново) [8].

Такі параметри комеморативних практик підкреслюють їх визначальну важливість у процесі формування спільної пам'яті й відповідно політики пам'яті.

Розпочинаючи аналіз комеморативних заходів, які проводила івано-франківська міська влада, варто наголосити на тому, що протягом цього року вона провела понад 50 заходів, які мали вшанувати ті чи ті персоналії, а також пам'ятні події. Загалом усі ці заходи можна об'єднати в декілька груп [13].

До першої можна віднести церемонії вшанування пам'яті видатних діячів різних галузей мистецтва – 100-річчя від дня народження А. Малишка, 75-річчя від дня народження М. Ткача, 105-річчя від дня народження Олега Ольжича, 200-річчя від дня народження Є. Гребінки, 140-річчя від дня народження Б. Лепкого, 198-річчя від дня народження Т. Шевченка, 156-річчя від дня народження І. Франка і т.д.

Другу групу становлять комеморативні заходи, пов'язані з іменами видатних українських діячів ХІХ-ХХ століть – 103-річниця від дня народження С. Бандери, 100-річчя від дня народження Я. Стецька, 100-річчя від дня народження О. Гірника, 62-га річниця загибелі Р. Шухевича та ін.

До третьої групи можна віднести колективне вшанування героїв певних подій: день пам'яті героїв Крут, день українських політ'язнів, день пам'яті борців за волю України, день Героїв, день пам'яті розстріляних фашистами членів ОУН, вшанування учасників бойових дій на території інших держав та виведення військ з Афганістану, день пам'яті жертв Голодомору і т.д.

Четверту групу становлять заходи, пов'язані зі створенням патріотичних військових формувань чи прототипів незалежної України – 70-та річниця створення УПА, 69-річчя з дня створення дивізії СС «Галичина», 94-та річниця проголошення ЗУНР, 71-ша річниця відновлення Української держави та ін.

До п'ятої групи слід віднести державні свята та похідні від них: День Незалежності, День Конституції, День Прапора, 150-річчя з дня написання Державного Гімну і т. д.

Останню групу становлять церемонії вшанування пам'яті, які так чи інакше пов'язані з радянським минулим: День Перемоги, день партизанської слави, 68-ма річниця визволення міста від німецько-фашистських загарбників, 125-річчя від дня народження С. Ковпака [13].

Підсумовуючи аналіз комеморативних практик Івано-Франківської міської ради, зазначмо, що тут, як і у випадку з перейменуваннями вулиць, переважають церемонії вшанування пам'яті персоналій і подій модерної української історії та взагалі майже відсутні комеморативні заходи, пов'язані з представниками інших національних груп. Разом з тим на території міста все-таки є пам'ятний знак полякам – жертвам комуністичних репресій та війн (у центральному сквері), також меморіальна дошка німецькому пасторові Теодорові Цеклеру (на ЗОШ №11). В той же час у місті відсутні будь-які пам'ятні знаки, присвячені єврейській спільноті, хоча свого часу вона становила 50% населення міста.

Завершуючи аналіз політики пам'яті на прикладі міста Івано-Франківська, відзначмо досить активну і вагомую роботу місцевої влади у цьому руслі з часів здобуття Україною незалежності. Незважаючи на домінуючий україноцентричний підхід у цій галузі, не слід забувати про незначні ознаки інших національних груп, які поступово почали з'являтися у міському просторі.

Література

1. Богомаз К. Роль органів місцевого самоврядування в управлінні соціокультурним розвитком / К. Богомаз // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 3(33). – С. 237–242.
2. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Роджерс Брюбейкер; [пер. з англ. О. Рябов]. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Вулиці Івано-Франківська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
4. Вулицю Відкриту перейменувати на вулицю Ю. Ілленка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.if.ua/news/16085.html> Дата звертання: 18.11.2012 р.
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page2> Дата звертання: 18.11.2012 р.
6. Історія назв вулиць Івано-Франківська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ivfrankivsk.if.ua/menu.php?id=4906> Дата звертання: 18.11.2012 р.
7. Історія створення вулиць Івано-Франківська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ivfrankivsk.if.ua/menu.php?id=3004> Дата звертання: 18.11.2012 р.

8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають [Електронний ресурс] / Пол Коннертон; [пер. з англ. С. Шліпченко]. – К: Ніка-Центр, 2004.– 184 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/connert/conn.htm> Дата звертання: 18.11.2012 р.
9. Меляков А. В. Топонімічна політика органів місцевого самоврядування в Україні / А. В. Меляков // Теорія і практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. – Вип. 2(37). – С. 311–319.
10. Огієнко В. І. Меморіальна політика вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/Portal///Soc_Gum/Gileya/2012.../110_doc.pdf Дата звертання: 18.11.2012 р.
11. Офіційний веб-сайт м. Івано-Франківська Франківська [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mvk.if.ua/news/1752/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
12. Пам'ятники Івано-Франківська [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
13. План заходів Івано-Франківської міської ради на 2012 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvk.if.ua/news/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
14. Рішення міської ради від 17.03.2010 р. [про перейменування вулиць Джерельна, Танкістів, Голуба та встановлення пам'ятника Руській Трійці] [Електронний ресурс] / Івано-Франківська міська рада. – Режим доступу: <http://www.namvk.if.ua/rishses/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
15. Рішення міської ради від 24.04.2012 р. [про перейменування вулиці Електричної] [Електронний ресурс] / Івано-Франківська міська рада. – Режим доступу: <http://www.namvk.if.ua/rishses/> Дата звертання: 18.11.2012 р.
16. Серета В. В. Місто як Liev de Memoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова / В. В. Серета // Вісник Львів. У-ту. Сер. Соціологія. – 2008. – №2. – С. 73–99.
17. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал / Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1230112797> Дата звертання: 18.11.2012 р.
Стаття надійшла до редакційної колегії 12.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., докт.політ.наук, професором Наумкіною С.М. (Одеса)

**THE IMPLEMENTATION OF THE POLITICS
OF MEMORY: REGIONAL DIMENSION
(example of Ivano-Frankivsk)**

L. Ya. Vengryniuk

*Prekarpathian National University named after V.Stefanyk;
76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str.,57;
ph.: +380 (342) 59-61-46; e-mail: sunset.0718@gmail.com*

Article is devoted to the implementation of politics of memory at the regional level. Based on the analysis of local space labeling and commemorative practices considered local governments in the area of the politics of memory. Analyzed the process of ideological decolonization of the memory from Soviet past which is realised by destruction or redefinition the most visible symbolic markers.

Key words: *politics of memory, memory's, places, commemorative practice, Ivano-Frankivsk.*

Рецензії, інформація

УДК 63.3 (4Укр)

ЯСКРАВА СТОРІНКА КОЗАЦЬКОЇ ГЕРОЇКИ (з нагоди публікації монографії І. П. Макаровського «Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України»)

Н. А. Петруня-Пилявська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У рецензії проаналізовано книгу І. П. Макаровського «Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України».

Ключові слова: гетьман Петро Сагайдачний, культурологія, політологія.

Проблеми історії українського суспільства продовжують цікавити громадськість, студентську молодь. Саме цей інтерес спонукав доцента кафедри історії та політології І. П. Макаровського до підготовки монографії, присвяченої гетьману Петрові Сагайдачному, яскравій постаті української історії, – «Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України» (до 390-річчя від дня його смерті).

Тема безумовно цікава і важлива, адже українське козацтво, очолюване гетьманами, – бойова сила українського суспільства, його основна сила в боротьбі за українську державність, основа демократичної традиції. Безумовно, що найвизначнішим гетьманом до Богдана Хмельницького був Петро Конашевич-Сагайдачний.

Вже план говорить про цікавий і ґрунтовний підхід автора до розгляду теми. І. П. Макаровський розпочинає свою роботу з характеристики й оцінок, яку дали П. Сагайдачному українські історики та письменники різних часів. Усі вони дотримуються думки, що Сагайдачний – найвидатніша постать серед українських гетьманів до Богдана Хмельницького, це видатний державний діяч, дипломат, політик, прекрасний знавець військового мистецтва, воєначальник, чия армія мужньо боролася з турецькими набігами, врятувала Європу від завоювання Османською імперією.

Далі, незважаючи на невеликий обсяг роботи, І. П. Макаровський зробив досить ґрунтовний аналіз історичної літератури, дотично досліджуваної проблеми, починаючи з середини ХІХ ст. Серед літератури, яку автор проаналізував, слід виділити загальноісторичні роботи («Історія України» І. Крип'якевича та «Курс русской истории» В. Ключевського), праці з історії українського козацтва (наприклад, В. Голобуцький «Запорозьке козацтво», Д. Яворницький «Історія запорозьких козаків»), роботи, присвячені різним проблемам вітчизняної історії та культури (Д. Наливайко «Козацька християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках», Я. Ісаєвич «Братства та їх роль»), персоналіям (серед них І. Каманин «Очерк гетьманства Петра Сагайдачного», М. Максимович «Исследование о гетьмане Петре Конашевиче Сагайдачном»).

Аналіз цієї літератури дозволив І. П. Макаровському зробити цікаві висновки:

- діяльність П. Сагайдачного в культурологічному та політологічному аспектах спеціально не досліджували, «без чого картина історичної значимості козацького вождя буде неповною» [с.17];

- постать П. Сагайдачного займає значне місце в зарубіжній історіографії, в першу чергу польській. Саме з польських джерел «Сагайдачний постає перед нами як видатний полководець, дипломат і талановитий політик» [с.23];

- переважна більшість авторів позитивно і об'єктивно оцінює постать видатного гетьмана;

- навколо постаті П. Сагайдачного відбуваються політичні спекуляції. Деякі автори перекручують історичні факти, підтасовують їх, проводять фальшиві історичні паралелі і використовують постать гетьмана, щоб обґрунтувати політику своїх урядів. Це яскраво простежується в публікації Ю. Крохмалюка «Военный шлях Сагайдачного на Москву 1618 р. [Стратегічно-тактична студія]», в якій чимало непродуктивних і некоректних думок;

- на превеликий жаль, постаті П. Сагайдачного приділяють мало уваги громадськість, політичні партії і науковці. В цьому плані стосовно ювілейної дати дослідження І. П. Макаровського є єдиним, де автор не поступається історичною правдою. Дослідник дає обґрунтовану оцінку місця України на політичній мапі Європи першої чверті ХVІІ ст. Цей час характеризується безконечними війнами між європейськими державами за нові території і землі, в яких використовували українських козаків. При цьому інтереси України зовсім не враховували. Україну розглядали як територіальну частину Речі Посполитої, а не самостійного політичного гравця. Героїка козацтва і Запорозької Січі в першій чверті ХVІІ ст. призводить до зростання інтересу до них у західноєвропейських колах для їх використання у власних військово-політичних комбінаціях.

Складність становища України та її народу, на думку автора, полягала і в тому, що верхівка українського суспільства цікавилася переважно наживою і власним добробутом. Українська тогочасна еліта не дбала про освіту і виховання народу, а «звідси починається згасання духу патріотизму» [с.36].

Література і джерела, які використав автор, дозволяють нам дізнатися про походження П. Сагайдачного, про умови і людей, що впливали на формування його особистості та виховання, про те, як він здобував освіту в Острозькій академії. Острозька школа відіграла особливу роль в українському суспільстві. Її перший ректор – Герасим Смотрицький послідовно обґрунтовував ідею залежності суспільного розвитку від поширення освіти.

Острозька школа дала Сагайдачному високу освіту і сформувала патріотичні погляди майбутнього козацького гетьмана. «Він був відданий християнським ідеалам і впродовж всього життя підтримував свою православну церкву» [с. 38].

Зіставивши погляди М. Грушевського, М. Шудрі, Д. Бантиша-Каменського, Г. Сергієнка, В. Антоновича і Д. Яворницького, автор підкреслює, що точно не відомо, коли П. Сагайдачний став гетьманом. Але це, напевне, не має першорядного значення. Важливе інше: висока освіта і високі патріотичні помисли дозволили Сагайдачному поєднати інтереси козацтва і всього українського народу.

І. П. Макаровський приділив значну увагу воєнним походам Сагайдачного, його боротьбі проти турків і татар, а також його московському походу 1618 року. Автор наводить цікаві думки і аргументи стосовно того, чому Сагайдачний, врятувавши польського королевича, не продовжив штурму Москви. Серед аргументів автор виділяє три :

- Сагайдачний як далекоглядний політик намагався в інтересах України маневрувати між двома державами, Польщею і Московським царством.

- Сагайдачний вбачав у Москві природну і єдину союзницю українців у боротьбі проти ополчення й окатоличення;

- Сагайдачний не міг нехтувати потужні русофільські настрої в козацькому війську.

Автор аналізує нерозривність Сагайдачного-воєначальника і Сагайдачного-політика і, не відкидаючи суперечливого характеру постаті гетьмана та його діяльності, підкреслює, що на першому місці стояли інтереси України.

Цікавим за змістом і аналізом є розділ «Петро Конашевич-Сагайдачний в історії української культури». Перш за все автор аналізує культурне середовище, в якому жив і працював гетьман. Воно характеризувалось традиційними православними християнськими цінностями в поєднанні з ідеями ренесансного гуманізму про свободу особистості та ідеями реформації, які українське суспільством використовувало для

обґрунтування боротьби за національно-культурне і соціальне звільнення. Саме ці фактори, на думку автора, сприяли створенню і розвитку таких закладів освіти нового типу, як Острозький колегіум, Київська і Лаврська братські школи, Львівська братська школа. Сагайдачний піклувався про розвиток освіти і просвіти в Україні, домігся відновлення православної ієрархії, яку скасувала Берестейська унія. Автор підкреслив, що питання про роль Сагайдачного як культурного діяча вимагає подальшого дослідження.

Завершується робота І. Макаровського висновками про те, що гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний постать складна і суперечлива, але він був обережним і прагматичним політиком, прекрасним і талановитим воєначальником. Попри всі помилки і компроміси головним у його житті був захист інтересів України, і автор висловлює надію на зростання інтересу до такого непересічного діяча української історії і культури, як Петро Конашевич-Сагайдачний. Це дослідження цікаве авторськими інтерпретаціями історичних подій та є помітним внеском в українську історіографію козацької доби.

BRIGHT PAGE OF COSSACK HEROIC SPIRIT
(on occasion of publication of monograph I. P. Macarovsky
«Hetman Peter Sagaydachny on the watch of Ukraine»)

N. A. Petrunya-Pilyavska

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;

76019, Ivano-Frankivs'k, Carpathians str., 15;

ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua

In a review a book is analyzed I. P. Macarovsky «Hetman Peter Sagaydachny on the watch of Ukraine».

Key words: *hetman Peter Sagaydachny, culturology, political science.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Білоус Ліна Василівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Венгринюк Лідія Ярославівна – магістр політології, аспірантка кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гнатюк Ярослав Степанович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гуцуляк Олег Борисович – кандидат філософських наук, заступник директора наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Геник Степан Миколайович – доктор медичних наук, професор кафедри загальної хірургії Івано-Франківського національного медичного університету.

Донченко Олена Андріївна – доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ).

Климишин Ольга Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лазарович Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслужений працівник освіти України.

Макаровський Іван Петрович – доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та політології Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Мислюк Юлія Василівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мойсеєнко Лідія Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вищої математики Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Монолатій Іван Сергійович – академік АН вищої школи України, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Палагнюк Михайло Михайлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Петруня-Пилявська Наталія Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Пішак Оксана Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Пуйда Роман Богданович – асистент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Ралько Ірина Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та експериментальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Скальська Дарія Миколаївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Федорів Христина Іванівна – магістр політології, аспірантка кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Чудакова Ольга Володимирівна – аспірант кафедри психології Київського славістичного університету.

Шегда Любов Михайлівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які автори подають до редакції «Прикарпатського вісника НТШ», слід дотримуватися таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання завдання (проблеми) та виклад нових результатів, які отримав автор (співавтори). Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. До редакції подають:

два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату А4;

рецензію на статтю;

електронний варіант статті, підготовлений на комп'ютері у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файла – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20-ти сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище й ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст анотації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті всі перелічені елементи – від назви роботи до ключових слів включно слід подавати англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов'язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати треба тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використану літературу слід подавати загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті) та оформляти згідно з вимогами ВАК України (бюлетень №3, 2008 р.). Іноземну літературу треба писати мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела слід подавати в тексті у квадратних дужках, наприклад [4]. Зразки бібліографічного опису книжки, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н. Н. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний / Н. Н. Боголюбов, Ю. А. Митропольский. – М.: Наука, 1974. – 504 с.

2. Кондрат Р. М. Підвищення газонафтоконденсатовіддачі родовищ / Р. М. Кондрат // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35–38.

3. Бойко В. С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу / В. С. Бойко, Р. В. Бойко // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28–30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписує автор (співавтори).

8. На окремому аркуші слід указати прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, займану посаду (в кінці кожного випуску журналу ми формуємо відомості про авторів).

**Електронний варіант статті
повинен задовольняти таким вимогам:**

1. Стаття набирається у редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату B5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє – 30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст** набирається таким чином:
 - 2.1. Стиль "обычный", гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12, абзацний відступ – 0,75 мм, міжстроковий інтервал – "одинарний".
 - 2.2. Порядок набору:

УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).

Назва **статті** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивки зверху і знизу – 9 пт).

Ініціали, прізвище автора (співавторів) (Arial (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).

Назва організації, її повна поштова адреса, адреса електронної пошти (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
 - 2.3. Відбивки по тексту не використовуються за винятком підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками "перед" – 9, "після" – 6).
3. Для набирання **формул** використовується вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стили:** **Text** - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek** – Symbol, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри:** **Full** – 12, **Subscript/Superscript** – 9, **Sub-Subscript/Superscript** – 5, **Symbol** – 14, **Sub-Symbol** – 9.

Для наочності рекомендується формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті
Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані у растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графічний редактор MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.
Ілюстрації, перескановані з періодики, не приймаються!
Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11-12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.
Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.

**Прикарпатський вісник
Наукового товариства ім. Шевченка**

**Думка
2012. – № 3(19)
261 с.**

Відповідальний за випуск	<i>Василь МОЙСИШИН</i>
Літературна редакція	<i>Ярослава ДОВГАНА</i>
Набір та макетування	<i>Любомири ДЯКІВ</i>
Комп'ютерна правка	<i>Любомири ДЯКІВ</i>
Коректура	<i>Любомири ДЯКІВ</i>

Підп. до друку 1.07.2013 р.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на різнографі. Ум.-друк. арк. 15,1.
Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1; тел. 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006